

**ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЦИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ВБД: 809.155.0+802.0 (81.2 Тоҷ.+81.2 Анг.)
Д-14**

ДАВЛАТЗОДА МУСЛИМ САЙБУРҲОН

**ТАҲЛИЛИ ВИЖАГИҲОИ ИСТИФОДАИ АЛОМАТҲОИ
КИТОБАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи
ихтисоси 6D021300 –Забоншиносӣ (6D021310 – Забоншиносии типологӣ ва
муқобилавӣ)

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои
филологӣ, дотсент
Мусоямзода З.М.

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
БОБИ I. ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ХУСУСИЯТҲОИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	16
1.1. Маъноҳои луғавӣ ва истилоҳии “пунктуатсия”	17
1.2. Таърихи ташаккул ва рушди хат ва аломатҳои китобат	25
1.3. Аҳамияти аломатҳои китобат дар ифодаи мақсад	34
1.4. Ташаккули назарияи аломатҳои китобат ва тамоюлоти асосии он дар забоншиносии муосир	38
БОБИ II. ВАЗИФАҲОИ СОҲТОРИӢ МАӢНОИИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	47
2.1. Хусусиятҳои хоси аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ	47
2.2. Хусусиятҳои хоси аломатҳои китобат дар забони англисӣ	50
2.3. Аломатҳои китобати маъмул дар матн	62
БОБИ III. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА УМУМИЯТУ ТАФОВУТИ ҚОРБӢРДИ ОНӢО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ	85
3.1. Таҳлили қорбурдӣ-функционалии аломатҳои китобат дар забони англисии муосир	85
3.2. Истифодаи аломатҳои китобат дар дискурси компютерӣ	105
3.3. Умумият ва тафовути қорбурди аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	123
ХУЛОСА	156
ТАВСИЯӢО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИӢАӢО	159
РӢӢХАТИ АДАБИӢТ	161
ИНТИШОРОТ АЗ РӢӢИ МАВЗӢИ ДИССЕРТАТСИЯ	183

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Забон ҳамчун низоми мукаммали алоқаи инсонӣ дорои сохтори муайяни луғавӣ, грамматикӣ ва воситаҳои гуногуни ифодаи маъно мебошад. Дар байни унсурҳои муҳимми сохтори забон низоми аломатҳои китобат мавқеи махсус дошта, ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи нутқи хаттӣ дар ташаккули маъно, танзими сохтори матн ва таъмини дарки дурусти мазмуни баён нақши меҳварӣ иҷро менамояд. Забони тоҷикӣ низ дорои низоми муайяни аломатҳои китобат буда, хусусиятҳои истифодаи онҳо бо сохтори грамматикӣ, хусусиятҳои синтаксисӣ ва меъёрҳои услубии забон алоқаманд мебошад. Корбурди дурусти аломатҳои китобат имкон медиҳад, ки сохтори ҷумла, муносибатҳои байни аъзои ҷумла ва қисмҳои матн, инчунин мақсади коммуникативии муаллиф дақиқ ифода карда шавад. Аз ин рӯ, аломатҳои китобат яке аз воситаҳои асосии танзими маъно ва сохтори нутқи хаттӣ маҳсуб мешаванд.

Аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ вазифаи танҳо ҷудокунии воҳидҳои забониро иҷро накарда, балки ҳамчун воситаи ифодаи муносибатҳои маъноӣ, мантикӣ ва услубии байни қисмҳои матн хизмат мекунанд. Онҳо барои муайян намудани сарҳади калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо, танзими робитаҳои синтаксисӣ ва таъмин намудани фаҳмиши саҳеҳи мақсади коммуникативии муаллиф мусоидат менамоянд. Андеша ва мафҳумҳое, ки тавассути хат ифода мешаванд, дорои сохтори муайяни нахвӣ буда, дар асоси қоидаҳои грамматикӣ ва меъёрҳои забонӣ ташаккул меёбанд. Дар ин раванд аломатҳои китобат ҳамчун воситаи муҳимми ташкили нутқи хаттӣ амал намуда, равшании маъно, пайдарпайии фикр ва хусусиятҳои услубии матнро таъмин мекунанд. “Нақши аломатҳои китобат дар ташкили матнҳои мукаммали нутқ, махсусан дар забони англисӣ, хеле муҳим мебошад, зеро низоми пунктуатсионии ин забон дорои хусусиятҳои семантикӣ ва услубӣ мебошад” [23, с. 366-370]. Ин хусусият нишон медиҳад, ки интихоби аломати муайяни китобатӣ танҳо ба меъёрҳои грамматикӣ маҳдуд намешавад, балки бо мақсади баён, нияти муаллиф ва хусусиятҳои маъноию услубии матн низ

вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, аломатҳои китобатро метавон яке аз воситаҳои муҳимми инъикоси раванди тафаккури муаллиф ва ташкили сохтори коммуникативии матн арзёбӣ намуд.

Дар нутқи шифоҳӣ тобишҳои гуногуни маъноӣ, аз қабилӣ савол, амр, хоҳиш, таъкид, киноя, маҷоз ва дигар шаклҳои ифодаи муносибати гӯянда тавассути оҳанг, зада ва хусусиятҳои талаффуз муайян мегарданд. Дар нутқи хаттӣ бошад, ин вазифа асосан тавассути низоми аломатҳои китобат амалӣ мешавад. Аломатҳои китобат имкон медиҳанд, ки як қисми хусусиятҳои интонатсионӣ ва маъноии нутқи шифоҳӣ дар шакли хаттӣ инъикос ёфта, мазмуни матн барои хонанда дақиқтар дарк карда шавад. Гарчанде ки онҳо тамоми нозукиҳои нутқи шифоҳиро пурра таҷассум карда наметавонанд, нақши онҳо дар ҷуброни набудани воситаҳои овозӣ ва таъмини возеҳияти баёни хаттӣ хеле муҳим мебошад.

Маъноҳои гуногуни коммуникативӣ, ки дар нутқи гуфторӣ тавассути оҳанг ва тарзи талаффуз ифода мешаванд, дар низоми хаттӣ бо истифода аз аломатҳои махсуси китобатӣ таҷассум меёбанд. Аз ин ҷиҳат, аломатҳои китобат ҳамчун воситаи ташкили маъно ва сохтори матн на танҳо хусусияти техникӣ, балки аҳаммияти назариявӣ ва амалии забонӣ доранд.

Дар раванди истифодаи нутқи хаттӣ дуруст интиҳоб ва ба мавқеи муносиб гузоштани аломатҳои китобат аҳаммияти калон дорад, зеро аз он дарки дурусти мақсади муаллиф ва мазмуни матн вобаста мебошад. Истифодаи нодурусти онҳо метавонад боиси тағйири маъно, халалдор гардидани робитаҳои грамматикӣ ва нофаҳмии матн гардад.

Бо дарназардошти аҳаммияти назариявӣ ва амалии масъалаи мазкур, таҳқиқи хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, муайян намудани умумият ва тафовути онҳо, инчунин омӯзиши вазифаҳои сохторию маъноӣ ва функционалии ин аломатҳо яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад. Зарурати чунин таҳқиқот ба рушди назарияи пунктуатсия, такмили таълими забонҳо, баланд

бардоштани сатҳи саводнокии хаттӣ ва таҳияи корҳои минбаъдаи илмӣ дар ин самт вобаста мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Масъалаи аломатҳои китобат дар забоншиносӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми омӯзиши нутқи хаттӣ мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Гарчанде ки масъалаҳои умумии пунктуатсия дар доираи таҳқиқоти гуногуни назариявӣ ва амалии забоншиносӣ баррасӣ шудаанд, омӯзиши муқоисавии хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳол ба таври мукамал ва ҳамаҷониба анҷом наёфтааст.

Дар марҳилаҳои аввали ташаккули хат ва низомҳои навиштор аломатҳои китобат ҳамчун унсурҳои мустақили забонӣ дорои меъёрҳои муайяни истифода набуданд. Шакл, вазифа ва мавқеи онҳо вобаста ба давраҳои таърихӣ рушди хат, хусусиятҳои забонӣ ва ниёзҳои иртиботии ҷомеа тағйир меёфт. Бо густариши муносибатҳои хаттӣ, рушди илму фарҳанг, паҳн гардидани китобат ва афзоиши зарурати интиқоли дақиқи мазмунӣ матн мақоми аломатҳои китобат тадриҷан боло рафта, онҳо ба яке аз воситаҳои муҳимми ташкили нутқи хаттӣ табдил ёфтанд.

Рушди жанрҳои гуногуни адабӣ, илмӣ, расмӣ-идорӣ ва публисистӣ, инчунин тағйироти услубии забон боиси васеъ гардидани доираи истифодаи аломатҳои китобат гардид. Ҳар як аломати китобат дар раванди ташаккули таърихӣ худ хусусиятҳои муайяни сохторӣ ва маъноиро соҳиб шуда, дар низомии умумии забон вазифаи махсусро иҷро менамояд.

Мувофиқи андешаҳои муҳаққиқон, пайдоиш ва ташаккули низомии аломатҳои китобат ба марҳилаҳои гуногуни рушди тамаддуни хаттӣ вобаста буда, дар раванди таърихӣ аз таҷрибаи фарҳангҳои гуногун таъсир гирифтааст. Дар ин замина, низомии пунктуатсияи аврупоӣ баъдан бо роҳи меъёрсозӣ ва таҳияи қоидаҳои муайян ташаккул ёфта, дар рушди назарияи муосири аломатҳои китобат нақши муҳим гузоштааст. Дар натиҷа, аломатҳои китобат дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон, аз ҷумла адабиёт,

хучҷатнигорӣ, дипломатия ва муоширати расмӣ ҳамчун воситаи асосии танзими нутқи хаттӣ истифода гардиданд.

Дар забоншиносии тоҷик омӯзиши аломатҳои китобат дар қорҳои як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла А. Эшонҷонов, С. Шербоев, Ғ. Маликов, Х. Ҳусейнов, Д. Хоҷаев, Ш. Кабиров, У. Обидов, Ш. Каримов, Т. Шокиров, Б. Камолиддинов ва дигарон инъикос ёфтааст. Муҳаққиқони мазкур ҷанбаҳои гуногуни истифодаи аломатҳои китобат, қоидаҳои қорбурд ва нақши онҳоро дар ташкили нутқи хаттӣ мавриди омӯзиш қарор додаанд. Бо вучуди ин, таҳқиқоти фарогири муқоисавии хусусиятҳои пунктуатсияи забони тоҷикӣ ва англисӣ, махсусан аз ҷиҳати сохторӣ, маъноӣ ва функционалӣ, ҳанӯз ба таври кофӣ анҷом дода нашудааст.

Дар таҳқиқоти мазкур инчунин аз дастовардҳои олимони хориҷӣ, аз ҷумла Н.С. Валгина, Д.Э. Розентал, М.И. Фомина, А.Б. Шапиро, В.А. Добромислов, Г.П. Фирсов, А.В. Текучев, А.Ф. Ломизов, А.В. Дудников, Г.И. Блинов, И.Р. Палей ва дигарон истифода шудааст. Қорҳои илмӣ муҳаққиқони мазкур асосан ба масъалаҳои назариявӣ ва амалии пунктуатсия дар забони русӣ бахшида шудаанд. Бо назардошти фарқияти сохторӣ ва грамматикӣ забонҳо, натиҷаҳои ин таҳқиқот барои муқоисаи хусусиятҳои аломатҳои китобат дар забонҳои гуногунсохтор заминаи муҳим фароҳам меоранд.

Яке аз намунаҳои таҳқиқоти муқоисавӣ-типологии пунктуатсия қори Н.Н. Орехова мебошад, ки хусусиятҳои низомӣ аломатҳои китобатро дар забонҳои русӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор додааст [88, с. 72]. Аммо масъалаи омӯзиши ҳамачонибаи умумият ва тафовути қорбурди аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳол ҳамчун яке аз масъалаҳои меҳварии забоншиносии муқоисавӣ боқӣ мемонад.

Ҳамин тариқ, таҳлили дараҷаи таҳқиқи мавзӯи нишон медиҳад, ки бо вучуди мавҷудияти қорҳои назариявӣ ва амалии зиёд оид ба пунктуатсия, зарурати таҳқиқи махсуси хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, муайян намудани вазифаҳои сохторию маъноӣ

ва ошкор намудани умумият ва фарқияти онҳо ҳанӯз боқӣ мемонад. Ин омил яке аз асосҳои интихоби мавзуи мазкур ва муайянкунандаи аҳаммияти илмӣ таҳқиқот мебошад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи муқаррароти “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030”, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2019, №438, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (05.10.2009, №553), “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030” (аз 28.11.2020, №647), “Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016” (аз 30.06.2012, №335), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ” (аз 30.06.2021, №268) тасдиқ шудаанд, иҷро гардидааст. Мавзуи таҳқиқот бевосита бо самтҳои афзалиятноки рушди таҳсилоти забонӣ, тарҷумашиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ ҳамоҳанг мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми таҳия ва тақмили барномаҳои таълимӣ аз ҷанҳони забоншиносӣ, назария ва амалияи тарҷума истифода шаванд.

Мавзуи диссертатсияи мазкур бо мавзуи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода робита дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Дар тавсифи умумии таҳқиқ самтҳои асосии илмӣ диссертатсия муайян гардида, ҳадаф, вазифаҳо, объект ва мавзуи таҳқиқ, асосҳои назариявӣ методологияи он, навгониҳои илмӣ, аҳаммияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳо, инчунин дигар ҷанбаҳои муҳимми таҳқиқоти анҷомёфта муайян ва шарҳ дода мешаванд.

Таҳқиқи мазкур ба омӯзиши ҳамаҷонибаи хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда,

масъалаҳои назариявӣ ва амалии низоми пунктуатсия, вазифаҳои сохторию маъноӣ ва хусусиятҳои функционалии аломатҳои китобатро дар забонҳои муқоисашаванда фаро мегирад. Дар раванди таҳқиқи масъалаҳои ташаккули таърихӣ аломатҳои китобат, хусусиятҳои истифодаи онҳо дар матн, нақши онҳо дар ифодаи мақсади коммуникативӣ ва умумияту фарқияти қорбурди онҳо дар ду забон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар диссертатсия бо тақя ба дастовардҳои забоншиносии муосир ва истифодаи усулҳои таҳқиқи муқоисавӣ масъалаҳои марбут ба низоми пунктуатсияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ гардидаанд. Таҳқиқ бо муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи истифодаи аломатҳои китобат, ошкор сохтани вазифаҳои семантикӣ ва услубии онҳо ва таҳлили маводди забонӣ амалӣ карда шудааст.

Дар ҷараёни таҳқиқи объект ва мавзӯи таҳлил муайян гардида, марҳилаҳои асосии омӯзиши масъала, заминаҳои назариявӣ, усулҳои таҳлил ва натиҷаҳои бадастомада ҷамъбаст шудаанд. Натиҷаҳои илмӣ бадастомада барои амиқтар дарк намудани хусусиятҳои низоми пунктуатсионӣ дар забонҳои гуногунсاختор ва муайян намудани нақши аломатҳои китобат дар ташкили нутқи хаттӣ аҳаммияти муҳим доранд.

Дар диссертатсия, инчунин, масъалаҳои марбут ба аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо, мутобикати он бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии муҳаққиқ, тасвиби натиҷаҳо, интишорот аз рӯйи мавзӯи таҳқиқ ва сохтори умумии қор мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқи мазкур омӯзиши ҳамаҷонибаи хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, муайян намудани нақши онҳо дар ташкили нутқи хаттӣ, таҳлили вазифаҳои сохторию маъноӣ ва ошкор намудани умумият ва тафовути қорбурди онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мебошад.

Зарурати таҳқиқи масъалаи мазкур аз он бармеояд, ки аломатҳои китобат яке аз воситаҳои муҳимми ташкили нутқи хаттӣ ба шумор рафта, дар

ифодаи муносибатҳои грамматикӣ, мантикӣ ва маъноии матн нақши калидӣ доранд. Истифодаи нодуруст ё беэътиноӣнаи онҳо метавонад боиси тағйир ёфтани мазмуни ҷумла, ҳалалдор гардидани робитаи байни қисмҳои матн ва нодуруст дарк шудани мақсади муаллиф гардад.

Бо дарназардошти ин, дар таҳқиқоти мазкур кӯшиш ба амал омадааст, ки масъалаҳои назариявӣ ва амалии пунктуатсия, хусусиятҳои функционалии аломатҳои китобат, мавқеи онҳо дар сохтори матн ва нақши онҳо дар ифодаи маъно дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шаванд.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вазифаҳои таҳқиқ аз ҳадаф ва моҳияти масъалаи мавриди омӯзиш бармеоянд. Ҳадафи асосии таҳқиқи мазкур омӯзиш ва муайян намудани ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии аломатҳои китобат, хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии онҳо, нақши онҳо дар ташкили нутқи хаттӣ, инчунин муайян намудани роҳҳои истифодаи дурусти аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ ва амалии пунктуатсия имконият медиҳад, ки навъҳои гуногуни аломатҳои китобат, вазифаҳои функционалӣ, хусусиятҳои ифодагарӣ ва нақши онҳо дар интиқоли маънои матн мавриди таҳлил қарор гирифта, ҷойгоҳи онҳо дар низоми забон муайян карда шавад.

Бо тақя ба мақсад ва фарзияи таҳқиқот иҷрои вазифаҳои зерин пешбинӣ гардидааст:

- таҳқиқ ва муайян намудани нақши аломатҳои китобат дар асоси таҳлили қорҳои илмии муҳаққиқони ватанию хориҷӣ;
- баррасӣ ва таҳлили маводди забонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вобаста ба хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат;
- муайян намудани умумият ва тафовути низоми қорбурди аломатҳои китобат дар забонҳои муқоисашаванда;
- таҳияи тасаввуроти мукамал оид ба хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ ва функционалии аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

– пешниҳод намудани тавсияҳои амалӣ ҷиҳати такмили истифодаи аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ, таълими забонҳо ва таҳрири матн.

Ҳалли вазифаҳои мазкур барои муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи низоми пунктуатсионии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин барои ошкор намудани нақши аломатҳои китобат ҳамчун воситаи муҳимми ташкили маъно ва сохтори матн заминаи илмӣ фароҳам меорад.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти мазкур низоми аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи истифодаи онҳо дар ташкили нутқи хаттӣ мебошад. Дар доираи объект масъалаҳои вобаста ба вазифаҳои сохторӣ, маъноӣ ва функционалии аломатҳои китобат дар забонҳои муқоисасазанда мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Мавзуи (предмети) таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқотро хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, вазифаҳои семантикӣ, синтаксисӣ ва услубии онҳо, инчунин умумият ва тафовути қорбурди ин аломатҳо дар низоми ду забон ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқоти мазкурро дастовардҳои забоншиносии муосир дар самти омӯзиши назарияи забон, пунктуатсия, синтаксис, услубшиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ ташкил медиҳанд. Дар раванди таҳқиқ ба назарияҳо ва андешаҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, ки масъалаҳои пайдоиш, ташаккул, вазифаҳои сохторӣ, маъноӣ ва функционалии аломатҳои китобатро мавриди омӯзиш қарор додаанд, таъя карда шудааст.

Дар таҳқиқот аз қорҳои илмӣ муҳаққиқони хориҷӣ, аз ҷумла Н.С. Валгина, Д.Э. Розентал, М.И. Фомина, А.Б. Шапиро, В.А. Добромислов, Г.П. Фирсов, А.В. Текучев, А.Ф. Ломизов, А.В. Дудников, инчунин аз таҳқиқоти олимони тоҷик, аз ҷумла А. Эшонҷонов, С. Шербоев, Ғ. Маликов, Х. Ҳусейнов, Д. Ҳочаев, Ш. Кабиров, Ш. Каримов, Т. Шокиров, Б. Камолиддинов, Ғ. Камолова ва дигарон истифода шудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқро усулҳои умумӣ ва махсуси таҳқиқи забоншиносӣ ташкил медиҳанд. Дар раванди таҳлил аз усулҳои таҳлилии илмӣ, тавсифӣ, муқоисавӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, таҳлилии сохторӣ ва таҳлилии ҷузъӣ истифода шудааст. Истифодаи маҷмуи усулҳои мазкур имкон фароҳам овард, ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи низоми аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври ҳамаҷониба муайян карда шаванд.

Маводди назариявӣ ва амалии таҳқиқ барои муайян намудани ҷойгоҳи аломатҳои китобат дар низоми забон, шарҳи вазифаҳои онҳо дар ташкили матн ва таҳлилии муқоисавии қорбурди онҳо дар забонҳои гуногунсاختор заминаи илмӣ фароҳам овардааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки дар доираи забоншиносии тоҷик масъалаи хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бори аввал ба таври муқоисавӣ ва ҳамаҷониба дар чунин шакл мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст:

- дар таҳқиқот масъалаҳои назариявӣ ва амалии пунктуатсия, хусусиятҳои сохторию маъноии аломатҳои китобат, вазифаҳои функционалӣ ва нақши онҳо дар ташкили нутқи хаттӣ таҳлил гардидаанд;

- дар асоси маводди ду забон умумият ва тафовутҳои қорбурди аломатҳои китобат муайян карда шуда, хусусиятҳои хоси низоми пунктуатсионии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мушаххас гардидаанд;

- натиҷаҳои бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи назарияи пунктуатсия, таҳқиқоти муқоисавии забонҳо ва тақмили таълими забони тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти илмӣ дошта бошанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқи анҷомёфта масъалаҳои зерин ҳамчун нуктаҳои асосии илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда муайян карда мешаванд:

1. Муайян карда шуд, ки аломатҳои китобат ҳамчун унсuri асосии низоми забон дорои вазифаҳои сохторӣ, семантикӣ ва услубӣ буда, дар ташкили маъно ва сохтори нутқи хаттӣ нақши муҳим доранд.

2. Муайян карда шуд, ки аломатҳои китобат нишон медиҳад, ки истифодаи онҳо танҳо ба қоидаҳои грамматикӣ маҳдуд набуда, балки бо мақсади коммуникативӣ, хусусиятҳои услубӣ ва нияти муаллиф алоқаманд мебошад.

3. Мушахас карда шуд, ки аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи худ буда, ин тафовутҳо ба сохтори грамматикӣ, анъанаҳои хаттӣ ва хусусиятҳои услубии ҳар як забон вобаста мебошанд.

4. Собит карда шуд, ки таҳлили муқоисавии аломатҳои китобат имкон медиҳад, ки хусусиятҳои функционалӣ ва семантикии онҳо дар забонҳои гуногунсاختор муайян гардида, нақши онҳо дар ташкили дурусти нутқи хаттӣ ошкор карда шавад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Аҳаммияти назариявии таҳқиқоти мазкур дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои бадастомада барои тавсеаи назарияи пунктуатсия, амиқтар омӯхтани хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ ва функционалии аломатҳои китобат дар забонҳои гуногунсاختор ва рушди минбаъдаи забоншиносии муқоисавӣ мусоидат менамоянд. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд ҳамчун заминаи илмӣ барои омӯзиши масъалаҳои марбут ба низоми хат, ташкили матн, муносибатҳои синтаксисӣ ва воситаҳои ифодаи маъно дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд. Маводди таҳқиқот барои таҳияи корҳои илмӣ минбаъда дар самти забоншиносии муқоисавӣ, типологияи забонҳо, услубшиносӣ ва тарҷумашиносӣ аҳаммияти назариявӣ дорад. Ҳамчунин, натиҷаҳои бадастомада метавонанд ҳангоми таҳияи дастурҳои таълимӣ, маводди методӣ ва курсҳои махсус оид ба пунктуатсия ва таҳлили муқоисавии забонҳо истифода шаванд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои он метавонанд дар раванди таълими забони тоҷикӣ ва англисӣ, омӯзиши услубшиносӣ, таҳрири адабӣ, тарҷума, ҳуҷҷатнигорӣ ва тақмили маҳорати хаттии донишҷӯён мавриди истифода қарор гиранд. Маводди таҳқиқ барои таҳияи маҷмуаҳои машқҳо оид ба пунктуатсияи муқоисавӣ, дастурҳои

таълимӣ, луғатҳои дузабона ва дигар маводди ғирасони таълимӣ замина фароҳам меорад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ бо истифодаи заминаи васеи назариявӣ ва маводди фаровони таҳлилӣ, мувофиқати усулҳои интихобшудаи таҳқиқ ба мақсад ва вазифаҳои гузошташуда, инчунин бо таҳлили ҳамаҷонибаи маводди забонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таъмин мегардад. Маводди таҳлилшуда ва натиҷаҳои бадастомада имконият медиҳанд, ки хулосаҳои пешниҳодшуда аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва бо далелҳои мушаххаси забонӣ тасдиқ карда шаванд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба талаботи шиносномаи ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021310 – Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ) мутобиқат мекунад:

2.1. Омӯзиши хосиятҳои функционалӣ ва сохтори забонҳо, новобаста аз намуди робитаи 15 генетикии байни онҳо;

3.1. Омӯзиш ва тавсифи забон тавассути муқоисаи систематикӣ он бо забон / забонҳои дигар барои муайян кардани хусусиятҳои фарқкунандаи он;

5.1. Кашфи шабоҳат ва тафовути байни забонҳо (сохтори забонӣ) дар асоси хосиятҳои умумӣ ва муҳимтарини забон, новобаста аз робитаи генетикии забонҳои мавриди таҳқиқ.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ. Саҳми шахсии доктара дар интихоби мавзӯ, муайян намудани ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ, ҷамъоварӣ ва таҳлили маводди забонӣ, таҳияи заминаи назариявӣ ва анҷом додани таҳлили муқоисавии аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбад. Дар раванди таҳқиқ умумият ва хусусиятҳои фарқкунандаи корбурди аломатҳои китобат дар забонҳои муқоисашаванда муайян гардида, вазифаҳои сохторӣ, маъноӣ ва функционалии онҳо бо мисолҳои мушаххаси забонӣ таҳлил шудаанд. Натиҷаҳои бадастомада ҳамчун саҳми мустақили илмӣ доктара дар рушди омӯзиши муқоисавии пунктуатсия дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ арзёбӣ мешаванд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқи мазкур дар доираи фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии кафедраи филологияи англис ва кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтаанд. Маводди асосӣ ва натиҷаҳои илмӣ таҳқиқ дар шакли маърузаҳои илмӣ дар конференсияҳо, семинарҳо ва ҳамоишҳои илмӣ амалии сатҳҳои гуногун пешниҳод гардидаанд. Натиҷаҳои таҳлилӣ ва хулосаҳои таҳқиқот дар мақолаҳои илмӣ ба нашр расида, барои муҳокимаи доираи васеи муҳаққиқон пешниҳод шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи муштаракӣ кафедраҳои забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ ва филологияи англиси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратҷаласаи №9, аз “29” апрели соли 2026) мавриди муҳокима қарор гирифта, пас аз баррасии ҳамаҷонибаи натиҷаҳои таҳқиқ ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомёфта оид ба мавзӯи диссертатсия 13 мақолаи илмӣ ба нашр расидааст, ки мазмун ва муҳтавои онҳо самтҳои асосии таҳқиқ, натиҷаҳои назариявӣ амалии бадастомада ва хулосаҳои илмӣ диссертатсияро инъикос менамоянд. Аз шумораи умумии интишорот 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 9 мақола дар маҷмуаҳои маводди конференсияҳои илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ба таъб расидаанд. Интишороти мазкур натиҷаҳои марҳилаҳои гуногуни таҳқиқро фаро гирифта, дар онҳо масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои сохторӣ маъноӣ, функционалӣ ва муқоисавӣ аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқ, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амали

натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва интишорот аз рӯйимавзуи диссертатсия иборат мебошад. Натиҷаҳои асосии таҳқиқ дар хулоса ҷамъбаст гардида, тавсияҳои илмӣ-амалӣ оид ба истифодаи самараноки онҳо пешниҳод шудаанд. Ҳаҷми умумии диссертатсия 184 саҳифаи чопиро ташкил медиҳад.

БОБИ I. ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ХУСУСИЯТҲОИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Барои инсон ҳамчун мавҷуди иҷтимоие, ки ҳамеша ниёзманди муоширату иртибот аст, забон бузургтарин ва беҳтарин василаи мубодилаи донишҳову дар миён гузоштани таҷрибаҳояш мебошад. Аммо чунин ба назар мерасад, ки забон низ на ҳамеша барои қонё намудани эҳтиёҷоти беохири инсонӣ кифоят мекунад. Аз ин рӯ, дар забони гуфторӣ барои равшантару возеҳтар расонидани матлаб ногузир аз лаҳну оҳанги гуфтор, кашишу пасту баланд намудани овоз, танаффусу ист ва ҳатто аз ҳаракоти мимикӣ, имову ишораҳои дасту по ва дигар аъзои бадан истифода мешавад.

Гузашта аз ин, инсон барои интиқоли ёфтаҳову андӯхтаҳои донишу таҷрибаҳояш, ба василаи дигар – хат даст ёфт, ки ба ин тариқа забони навишторӣ пайдо кард. Хат аз бузургтарин ихтирооти башарӣ дар миёни кулли кашфиёташ ба шумор меояд. Фақат хат аст, ки андешаро ба сурати аломатҳову рамзҳо ва нишонаҳо дароварда, ба дигарон ва ояндагони хеле дур интиқол медиҳад. Куруши Сафавӣ, яке аз забоншиносони шинохтаи эронӣ, дар робита бо ин, дар китоби худ Ошноӣ бо низомҳои навишторӣ меафзояд: “ин ниёз ба ду сурат – гуфтор ва навиштор, таҷаллӣ пайдо мекунад. Дар воқеъ, гуфтору навиштор ду абзори таҳаққуқи моддии забон ҳастанд, ки барои инсон қобили дарканд” [191, с. 12]. Забони навишторӣ аз чигунагии вазъу ҳолати забони гуфторӣ дар замони китобат хабар медиҳад, ташаккулу таҳаввули онро дар давраҳои гуногун нишон медиҳад.

“Дар нимаи асри 20 аломатҳои китобат ҳам дар кишвари мо ва ҳам дар хориҷа мавзӯи таҳқиқоти илмӣ гардида буд. Ин бо рушди умумии забоншиносӣ ҳамчун илм, инчунин рушди соҳаҳои бунёдии фонетика ва синтаксис алоқаманд аст. Дар забоншиносии муосир, мавқеи умумӣ дар бораи он ки аломатҳои китобат як системаи ягонаи семиотикӣ аст, ки унсурҳои он аз якдигар ва аз контекст вобастаанд, ниҳоят мустаҳкам карда шудааст” [196], дар мақолаи худ таҳти унвони “Рушд ва сукути нуктавергул: Назарияи аломатҳои китобат дар забони англисӣ ва амалияи таълими он”, бо

истифода аз усули пойгоҳӣ барои таҳлили истифодаи нуқтавергул дар матнҳои давраҳои гуногун, таъкид мекунад, ки муаллимон ва донишҷӯёни муосир бояд ба омӯзиши фаъолияти аломатҳои китобат дар матнҳои “зинда” гузаранд ва ҳангоми таҳияи дастурҳои таълимӣ ин принсипро ҳамчун асос қабул кунанд. Воситаи дигар дар асоси алоқаи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ бо баланд ва паст хондан аст” [146, с. 395-426; 147, с.161-176; 154, с. 112-132, 164, с. 200].

Дуруст аст, ки рисолати хат интиқоли саҳеҳу сареҳи андеша ба тариқи ғайригуфторӣ, яъне танҳо ба тавассути рамз ё аломати он мебошад. Аммо дар миёни забони гуфторӣ ва навишторӣ тафовути зиёде ҷой доранд, ки аз ибтидои ихтирои хат то имрӯз мавзӯи баҳс қарор дорад. Аввал ин, ки нутқи шифоҳӣ аз тариқи шунидан эҳсос мешавад, вале нутқи хаттӣ аз роҳи دیدан дарк мегардад. Дигар ин, ки дар забони гуфторӣ, агар бо истифода аз оҳангу овозу имову ишораҳо матлаб ба осонию сухулат пурра фаҳмида шавад, дар забони навишторӣ ин ҳама ғайриимкон аст. Бинобар ин, зарурати кашфи нишонаҳои изофие пеш омадааст, то матлаби нависанда ба дурустӣ фаҳмида шавад ва ин камбуди навиштор ҷуброн гардад. Ин аломатҳо хеле дертар аз хатҳо пайдо шудаанд ва дар забоншиносии тоҷик бо истилоҳҳои: аломатҳои китобат, аломатгузорӣ, нишонагузорӣ, нишонаҳои нигоришӣ, нуқтагузорӣ ва пунктуатсия ном бурда мешавад, вале мо дар ин рисола барои мушаххасии ифода ва бартараф кардани гуногунфаҳмӣ салоҳ донистем, то аз истилоҳи байналхалқии “пунктуатсия” ва дар зарурат аз истилоҳи тоҷикии “аломатҳои китобат” истифода намоем.

1.1. Маъноҳои луғавӣ ва истилоҳии “пунктуатсия”

Пунктуатсия аз калимаи латинии **punctum**, яъне **нуқта** гирифта шуда, дар ҳама луғатномаҳо ба маънои умумии “**нуқтагузорӣ, аломатгузорӣ**” ва дар маҷмӯъ “**аломатҳои китобат**” оварда шудааст. Бахусус, дар фарҳангҳои тарҷумавии “Англо-русский словарь”-и Г.И. Бункин: **punctuate** “1) гузоштани аломатҳои китобат 2) қатъ кардан (буридан, тамои кардан), фосила; - iон пунктуатсия” [27, с. 327]. “Русско-таджикский словарь”-и С.Д.

Арзуманов “гузоштани аломатҳои китобатӣ, пунктуатсия // *гуфт.* аломатҳои китобатӣ” [6, с. 909]. “Русско-персидский словарь”-и Г.А. Восканян “нишонагузорӣ, нуқтагузорӣ” [32, с. 555] ва ба ҳамин монанд дар дигар луғатномаҳо шарҳу тавзеҳ гардидааст. Дар “Луғати энциклопедии забоншиносӣ” он чунин шарҳ дода шудааст: “Пунктуатсия (аз лотинии миёна **punctuation**, аз лотинии **punctum** – нуқта) – 1) низоми аломатҳои графии берун аз алифбо (аломатҳои китобат), ки тавҷам бо графика ва орфография (имло) воситаҳои асосии забони хаттиро ба вучуд меорад; вазифаи асосии пунктуатсия – таҷзия ва ташкили графии матни хаттӣ; 2) қоидаҳое, ки меъёри истифодаи пунктуатсионии матни хаттии таърихан ташаккулфтои ба ягон забони мушаххас хосро ба танзим мебарорад; 3) қисмати забоншиносӣ, ки қонуниятҳои низоми пунктуатсия ва меъёри истифодаи аломатҳои китобатро меомӯзад” [73, с. 406].

Ба таври умум метавон гуфт, ки дар шарҳи маънои луғавии вожаи “пунктуатсия” дар миёни забоншиносон ҳеҷ ихтилофи назар нест, магар ин ки дар баъзе забонҳо мумкин аст маъноҳои иловагӣ касб кунад ё бинобар вожаи бегона будан, хеле кам ба қор гирифта шавад, ё умуман истифода нашавад.

Аммо дар шарҳи истилоҳии пунктуатсия баъзан дидгоҳҳо аз ҳам тафовут доранд. Возеҳтар аз ҳама ин аст, ки маънои истилоҳии калимаи “пунктуатсия” васеътар аз маънои луғавии он буда, ба тавзеҳу ташреҳи бештар ниёз дорад. Чунончи, аксари муҳаққиқон зеро мафҳуми ин истилоҳ “низомии гузоштани аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ” -ро тасдиқ карда бошанд ҳам, баъзан соҳибназарон ба амалкарди он аз зовияҳои дигар нигаристаанд. Масалан, дар “Словарь лингвистических терминов” (Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ) оварда шудааст: 1) “Баҳше аз фарҳанги нутқи хаттӣ, ки усулҳо ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобатро дар ҷумла, матн меомӯзонад; 2) Маҷмуи аломатҳои китобат дар ин ё он забон; 3) Воситаи услубии нутқи хаттӣ, ки оҳанги матн, таваккуф, суръат ва дигар қисматҳои марбут ба қироат ё нақли матнро пешбинӣ мекунад” [46, с. 115].

Вожаи “пунктуатсия” ба ҳайси истилоҳи забоншиносӣ фарогири ҳамаи аломатҳои китобат мебошад, ки чунин таъриф дода мешавад: “Аломатҳои китобат мавқеъ ва мақому мавриди муайяне надошта, шаклу намуд ва тарзи истифодаи мухталифу гуногунеро соҳиб буданд. Баробари паҳн гардидани робитаҳои хаттӣ ва мукотибот вазифаю мақоми аломатҳои китобатӣ афзуда, барои ҳар чи беҳтар фаҳмидани мазмуну мақсади матн хизмат мекардагӣ шуданд. Бо мурури замону тараққиёти илму ҷомеа аломатҳои китобат яке аз асоситарин воситаҳои алоқаи муносибати хаттии одамон ва омили асосии ба низом даровардани нутқи хаттӣ махсуб гардиданд. Маҳз ба туфайли онҳо хонандаи матн ба охир расидани фикр, аз ҷузъҳо иборат будани ҷумла, такрори калима, вожаҳои такрор, баробархукук ё тобеъ будани ҷумла, нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда, аъзоҳои истисноӣ воҳидҳои туфайлиро фарқ карда метавонад” [135, с. 9-10].

Дар маҷмӯъ, ба ин шарҳу тавзеҳҳои додашуда мувофиқ будан мумкин аст, агар баъзе ҳолатҳо сарфи назар шаванд. “Аввалан, усулҳо ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобат чанд даҳа бештар нест, ки табдил ба “фарҳанг” шудаанд ва ҳанӯз ҳам дар баъзе забонҳо ба дараҷаи “қоида” ташаққул наёфтааст. Сониян, дар забоншиносӣ равиши дигар – “пунктуатсияи муаллифӣ” (авторская пунктуация) низ ҳаст, ки на ҳамеша пойбанди “қоидаҳо” мемонад, яъне муаллифи асар барои таъкид ё возеҳтар нишон додани хостаҳо ва андешаҳояш аз аломатҳои китобат бо салоҳиди худ истифода мекунад” [46, с. 215].

Барои равшантар шудани ин иддао аз сарчашмаи дигар истинод мекунем. Дар фарҳанги электронии “Грамматологический словарь” истилоҳи “Пунктуатсия” ба таври муфассал чунин шарҳ дода шудааст: “Пунктуатсия - манзумаи аломатҳои ғайриалифбоии барои таъзия кардан ва наҳвӣ сохтани матнҳои хаттӣ ёридиҳанда (мебошад). Пунктуатсия бештар дар дохили ҷумла ба кор меравад” [196].

Муҳаққиқи дигар Т.Ф. Ефремова илова бар шарҳи маъноӣ истилоҳии вожаи “пунктуатсия” “ҳаракатҳои ҷоринамудаи Ад-Дуалӣ” [199]-ро низ ба

пунктуатсия марбут донистааст: “Аломатҳои миёнисатрӣ дар баъзе забонҳои шарқӣ, ки садонокхоро ифода меkunанд” [45, с. 555]. Манзур аз “аломатҳои миёнисатрӣ” (подстрочные знаки) ҳамон аломатҳо ва ҳаракатҳои ёридиҳандае ҳастанд, ки барои дуруст хондану дуруст дарк кардани матлаби нависанда дар баъзе забонҳо истифода мешаванд. Бахусус, аломатҳои, ки қаблан барои дуруст хондани Қуръони карим ихтироъ шуда, дар хатти арабӣ ҳамчун манбаъ ба кор мераванд.

Ҳамин тариқ, таснифоти Б.А. Илиш ва И.Г. Кошечая бар асоси принципи сохторӣ (мавқеъӣ) асос ёфтаанд. Б.А. Илиш қайд мекунад: “Аз берун, аломатҳои китобат метавонанд ба се категория тақсим шаванд: 1) ҷуфтшуда; 2) қодиранд ҷуфт шаванд; 3) ҷуфтнашуда. Аломатҳои китобати ҷуфт онҳое мебошанд, ки “дар ду ҷои гуногун дар ҷумла истода, бо ҳамдигар алоқаманданд, ягонагии муайяно ташкил медиҳанд ва ба таври дигар истифода намешаванд” [53, с. 347]. Аломатҳои ҷуфтшуда ноҳунакҳо ва қавсхоро дар бар мегиранд; вергул ва тире ба категорияи онҳое дохил мешаванд, ки ҷуфт карда мешаванд; гурӯҳи сеюм аз нукта, ду нукта, нукта вергул, секунҷа, аломати нидо ва аломати савол иборат аст.

“Ғайр аз ин, баъзе аломатҳои пунктуатсионӣ метавонанд бо баъзе аломатҳои дигар якҷоя карда шаванд (масалан: аломати нидо ва секунҷа, аломати савол ва секунҷа, аломати нидо ва аломати савол), дар ҳоле ки дигарон чунин якҷоякуниро иҷозат намедиҳанд (масалан: вергул ва ду нукта якҷоя карда намешаванд). Истисноҳо ноҳунакҳо ва қавсҳо мебошанд, ки дар асл метавонанд бо ҳама гуна аломати дигари пунктуатсионӣ якҷоя карда шаванд” [53, с. 285-286].

И.Г. Кошечая инчунин таснифоти аломатҳои пунктуатсионӣ дар асоси принципи сохторӣ пешниҳод мекунад ва қайд мекунад, ки “низоми пунктуатсионӣ бо ду намуди аломатҳо тавсиф мешавад: дохилӣ, яъне онҳое, ки аз ҷумла берун намеравад (вергул, тире, ду нукта, нукта-вергул) ва беруна, яъне онҳое, ки ҷумларо пурра меkunанд (аломатҳои нидо ва савол, секунҷа, нукта, ноҳунакҳо, қавсҳо)” [68, с. 16].

Аломати китобат аз ҷониби Л. Тодд пешниҳод карда шуд, ки ду намуди аломатҳои пунктуатсионӣ – “терминаторҳо” ва “чудокунандаҳо”-ро фарқ мекунад. Аввалин аломати охири ҷумларо нишон медиҳад. Инҳо секунҷа, нуқта, аломати нидо ва аломати саволро дар бар мегиранд. Аломатҳои китобат, ки ба гурӯҳи дуҷумла тааллуқ доранд, қисмҳои ҷумларо аз якдигар ҷудо мекунанд ва мувофиқи хусусиятҳои расмӣ худ, ба навбат ба се зергурӯҳ тақсим мешаванд: “чудокунандаҳои 1, чудокунандаҳои 2 ва чудокунандаҳои 3, вобаста ба он ки онҳо метавонанд дар матн ҷуфт истифода шаванд ё не. Зергурӯҳи “чудокунандаҳои 1” аломатҳои пунктуатсионӣ, ки метавонанд алоҳида ё ҷуфт истифода шаванд (вергул, тире ва хати қач)-ро дар бар мегирад; зергурӯҳи “чудокунандаҳои 2” аломатҳоеро дар бар мегирад, ки ҷуфт карда намешаванд (апостроф, ду нуқта, секунҷа, нуқтавергул, дефис); зергурӯҳи “чудокунандаҳои 3” аломатҳоеро дар бар мегирад, ки танҳо ҷуфт истифода мешаванд (қавсҳо ва нохунакҳо)” [178, с. 18-20].

Мо ба ақидаи Н.Д. Арутюнова пайравӣ мекунем, ки таърифи ӯ дар Луғати калони энциклопедӣ оварда шудааст: “амали нутқии мақсаднок, ки мувофиқи принципҳо ва қоидаҳои нутқ дар ҷомеаи муайян қабул шудааст, анҷом дода мешавад; воҳиди меъёрии нутқи иҷтимоӣ дар доираи вазъияти прагматикӣ баррасӣ мешавад” [20, с. 412]-ро мефаҳмем. “Хусусиятҳои асосии амали нутқ ин мақсаднокӣ, мақсаднокӣ ва анъанавӣ мебошанд. Амали нутқ ҳамеша бо суҳангӯ алоқаманд аст. Пайдарпайии амалҳои нутқ дискурсро ба вучуд меорад” [20, с. 412].

В.Г. Гак ҷузъҳои зерини амали нутқро муайян мекунад: “1) суҳангӯ; 2) муаллифи суҳан; 3) маводди аввалияи нутқ (пешгӯйии суҳангӯён); 4) мақсади паём; 5) рушд, ташкили дохилии амали нутқ; 6) контекст ва вазъияти муошират” [33, с. 12].

Ба ақидаи Ҷ. Остин, иҷрои амали нутқ маънои зеринро дорад: “талаффузи садоҳои баёнӣ, ки ба рамзи забонии умуман фаҳмидашуда тааллуқ доранд; сохтани як баён аз калимаҳои забони додашуда мувофиқи

қоидаҳои грамматикаи он; таъмини маъно ва истинод ба баён, яъне алоқаманд кардани он бо воқеият, иҷрои як баён (locution); додани мақсаднокӣ ба баён, табдил додани он ба амали иллокуционӣ (illocutionary act); ба вуҷуд овардани оқибатҳои дилхоҳ, яъне таъсири перлокуционӣ (perlocution)” [90, с. 86; 91, с. 92].

Якчанд таснифоти амалҳои нутқ мавҷуданд, ки аз ҷониби логикҳо ва забоншиносон дар асоси ҷанбаҳои гуногуни амали нутқ пешниҳод шудаанд. “Аз ҳама бештар баррасишаванда таснифи амалҳои нутқ аз рӯи мақсаднокии онҳо мебошад. Аз ин нуқтаи назар, ҳамаи амалҳои нутқро метавон ба иттилоотӣ ва ғайрииттилоотӣ тақсим кард” [33, с. 14].

Ҷ. Остин панҷ синфи умумии амалҳои нутқро муайян мекунад, ки аз ҷиҳати аҳамияти коммуникатсионӣ фарқ мекунанд ва ба иҷрошавандаҳо наздиканд: “1) ҳукмҳо, ки дорои ҳукмҳо дар бораи чизе мебошанд: ман баррасӣ мекунам, ман тахмин мекунам, ман фикр мекунам ва ғайра; 2) амалҳои ангешиш (машқҳо): ман фармон медиҳам, ман маслиҳат медиҳам, ман ташвиқ мекунам, ман бозмедорам ва ғайра; 3) амалҳои ўҳдадорӣ (комиссияҳо): ман ба ўҳда мегирам, ман ваъда медиҳам, қасам меҳўрам ва ғайра; 4) формулаҳои одоби иҷтимоӣ, ки одатан воқунишро ба рафтори дигарон ифода мекунанд (ахлоқ); ман табрик меғўям, узр мецоҳам, ман суханонамро бозмегирам ва ғайра; 5) амалҳои муқаддима, ки вазифаи нусха ва муоширатро шарҳ медиҳанд (экспозитивҳо): ман ҷавоб медиҳам, ман эътироз мекунам, ман розӣ ҳастам ва ғайра” [91, с. 150].

Вале, ба назари мо, аломатҳои миёнисатриро ҳамчун аломатҳои пунктуатсионӣ доништан дуруст нест, зеро қоидаҳои корбурд ва ҷойҳои аломатҳои пунктуатсионӣ дар нутқи хаттӣ ҳар забон, дар баробари имло ва нигориши он ҷузъҳои аслии нутқи хаттӣ доништа мешаванд, яъне мутобиқи дастури забон хатмӣ буда, риоя накардани он иштибоҳ ба ҳисоб меояд. Н.Н. Орехова дар мавриди пунктуатсия чунин ақида дорад: “Низоми хатмии графии ғайриалифбоии аломатҳо, ки якҷо бо хат ва имло маҷмуи абзори аслии нутқи навишториро ташкил медиҳанд” [88, с. 8]. Вале барои аломатҳои

миёнисатрӣ гузоштан ё нагузоштани онҳо шарт нест ва хато дониста намешавад. Танҳо барои гурез аз иштибоҳхонӣ, мумкин аст он аломатҳои мавриди корбурд қарор гиранд. Масалан, калимаҳои “маҳр, меҳр, муҳр” дар хатти арабӣ омограф буда, ба шакли “مهر” навишта мешаванд, ки гоҳе вобаста ба матн гузоштани аломатҳои миёнисатрӣ (забар َ, ِ, ُ) зарурат пайдо мекунад.

Ҳар як забон дар тури инкишофи таърихӣ худ дигаргун мешавад ва табиати ба худ хоссеро касб мекунад ва ҳамин боис мешавад, ки дар ин ё он забон аз низомҳои мухталифи хат истифода шавад. Мусаллам аст, ки низомҳои мухталифи хат дорои аломатҳои ба худ хос мебошанд. Ҳангоми дигар шудани хатту алифбои забон онро ба забони иқтибоскундаи хат мутобиқ мекунад ва дар ин замина ҳарфҳо ва аломатҳои ба он забон хос афзуда мешавад. Чунончӣ, ҳангоми гузаштан ба алифбои кириллӣ дар забони мо ҳарфҳои хосси забони мо (ғ, қ, ӯ, ҳ, ҷ) афзуда шуд.

Шаклҳои пунктуатсия дар забонҳои гуногунсохтор вобаста ба табиати забонҳо ва хатту алифбо фарқ мекунад.

Аломатҳои китобат ва қоидаҳои имлоиву пунктуатсионӣ мувофиқи талаботи табиати забон ташкил карда мешаванд. Ҳар забон вобаста ба шароити таърихӣ ё аз хатти суннатии худ истифода мекунад ва ё хаттеро иқтибос намуда, яъне қабул карда истода, дастури забони худро такмил медиҳад. Вале, мусаллам аст, ки раванди таъсиргузорӣ ва таъсирпазирии фарҳанги нигориши забонҳо натиҷаи робитаҳои бисёрҷанбаи мардумони олам аст. Бахусус, пунктуатсияи лотинӣ бо рӯйи қор омадани дастгоҳҳои чопи китоб, аз асри XIX мелодӣ инҷониб, бештар аз ҳама таъсиргузор будааст. Вале ба андешаи Адиб Султонӣ, “то авосити садаи нуздаҳум низ, қавоиди нуқтагузорӣ муназзаму якдаст нашуд, ба тавре ки ҳанӯз ҳам дар ҳеҷ забоне ҷузъиёти он ба наҳве, ки сад дар сад пазируфтаи ҳамагон бошад, мушаххас нашуда ва ин масъала амре табиӣ аст” [185, с. 69-71].

Тавре ки ишора шуд, бо вучуди хеле паҳнғашта будани пунктуатсияи лотинӣ ва дорои грамматикаи мукамал будани аксар забонҳо, ҳанӯз ҳам

баҳси аломатҳои пунктуатсионӣ ба анҷом нарасидааст. Ин аст, ки аввали ҷумла дар хатти лотинӣ бо ҷудосозии ҳарфи аввал, дар хатти тибетӣ бо аломати махсус нишона мешавад. Охири ҷумла дар хатти лотинӣ бо нуқта, дар хатҳои арманӣ ва ҳабашӣ -дунуқта (баъзан чорнуқта ::), дар ҷопонӣ бо доираи сиёҳ ●, дар хатҳои ҳиндӣ бо хатчаи амудӣ (гоҳо ду хатча) ишора мегарданд. Дар хатти муосири лотинӣ аломатҳои ифодакунандаи ҳиссиёт: савол “?” ва хитоб ! мавҷуд аст (дар хатти юнонӣ ба ҷои “?” аломати “;”, дар арманӣ “ / ” гузошта мешавад). Дар лотинии испанӣ дар аввалу охири ҷумла таркибе аз ин аломатҳо “¿ ” (дар хатти арабӣ ба шакли уфукӣ баргардоншудаи аломати савол “?” вомахӯрад). Дар хатти арманӣ аломати савол пас аз калимае гузошта мешавад, ки задаи мантиқӣ рӯйи он қарор мегирад. Дар хатти явагӣ (сокинони ҷазираи Ява) аломатҳои махсус барои баёни тарзҳои гуногуни таорифот мавҷуд аст. Бо мураккаб гардидани нутқи хаттӣ таркиб ва қорбурди аломатҳои катобат меафзояд [185, с. 150].

Бавижа, забони арманӣ, ки аз алифбои махсус истифода мекунад, ҳамчунин, аломатгузориҳои китобаташ аз меъёрҳои пунктуатсияи ғарбӣ фарқ дорад. Бештарини он аломатҳо аз пунктуатсияи забони армани қадим - грабара буда, решаҳои таърихии он бо пунктуатсияи юнонии қуруни вусто як ҳастанд.

Алд Манутсий аз аломатҳои пешина баъзеро гирифта, боз чанд аломати дигар ихтироъ кард ва қоидаи истифодаи онҳоро тартиб дод, ки то ҳол, асосан, бидуни дигаргунӣ мавриди истифода мебошанд. Омӯзиши илмии аломатҳои китобат аз олими рус М.В. Ломоносов, ки ин қорро дар “Грамматикаи рус” -и хеш ҷо дода буд, шуруъ шудааст ва оҳиста-оҳиста аломатҳои китобати хатти русӣ зери қонуну қоидаҳои муайян даромад ва низоми имрӯзаро доро шуд, ки дар ин роҳ хидмати Я.К. Грот зиёд аст [2, с. 5-6].

Бо вуҷуди ин ҳама гуногунсурат будани аломатҳои пунктуатсионӣ, ки мушоҳида гардид, ҳамаи онҳо як вазифаи муштарак доранд – дарки дурусту саҳеҳи нутқи хаттӣ. Аломатҳои пунктуатсионӣ на танҳо барои фаҳму дарки

дурусти забони навишторӣ ёрӣ мерасонанд, балки низоми ҷумлаороиро ба қолаб дароварда, гоҳо аз ҷиҳати услубӣ хос мебошанд, ё ба таъбири дигар, ҳар кас як услуби нигориш, пешгири мекунад.

Аломатҳои китобат бахши махсуси аломатҳоро ташкил медиҳанд. Онҳо ба ягон низоми хат дохил намешаванд. Аломатҳои китобат гуфторро ба рукнҳо ҷудо мекунанд, оҳанги он ва ё хусусиятҳои маъноӣ онро нишон медиҳанд. Масалан, нуқтаву вергул барои гуфторро ба ҷумлаҳо, ҷумлаҳоро ба рукнҳо ҷудо кардан, саволу хитоб барои оҳанги ҷумлаҳоро нишон додан хидмат мекунанд. Аломати нохунак нишон медиҳад, ки гуфтори касе айнан иқтибос шудааст; аломати тире (-) (Dash) дар дохили ҷумла ба шарҳу тафсири калима ё ибора далолат мекунад, ки дар чунин мавридҳо ба ҷойи он калимаи “яъне” гузоштан мумкин аст.

Дар асрҳои VIII-XI дигар аломатҳои китобат низ ба вуҷуд омада, мавриди истифода қарор гирифтаанд, вале дар масъалаи истифодаи онҳо қоидаи муайян вуҷуд надошт, аломати вергул вазифаи аломати шаклан ба аломати савол монанд ва вазифаи нуқтавергулро иҷро мекард. Нуқта ҳамчун ҷудокунондаи ҷумлаҳо аз асри XII сар карда мавриди истифода қарор гирифт. Қоидаҳои истифодаи аломатҳои китобатиро ба тартиби муайян даровардан мумкин буд. Ин зарурат, хусусан, баъди пайдоиши ҷопи китоб бештар эҳсос гардид ва, ниҳоят, ин корро мутахассиси ҷопи китоб аз Венетсия Алд Манутсий дар охири асри XV ба беҳтарин вазҳе анҷом дод.

1.2. Таърихи ташаккул ва рушди хат ва аломатҳои китобат

Системаҳои пеш аз саводнокӣ интиқоли иттилоот метавонанд беихтиёр бошанд: дуди оташдон, изи пойҳо, боқимондаҳои ҳӯрокворӣ ва ғайра. Инҳо борҳо такрор шуда, бо мурури замон ба системаҳои қасданӣ табдил ёфтанд, ки баъзе аз онҳо то имрӯз боқӣ мондаанд. Масалан, сигналҳои дуд дар байни аборигенҳои Австралия макони муҳочиратро нишон медоданд. Аз нигоҳи хронологӣ, аввалин системаҳои қасдании интиқоли иттилоот паёмҳои рамзӣ (сигнализатсияи рамзӣ) буданд. Дар ин паёмҳо ҳар як ашё чизеро рамзӣ мекунад.

Дар мавриди забони англисӣ, метавон гуфт, ки “ин забон аз манбаъҳои хатӣ, ки аз асри 7-и мелодӣ сар мешаванд, маълум аст. Ба гуфтаи Т.А. Расторгуева, таърихи забони англисӣ бояд ба ҳафт давра тақсим карда шавад” [89, с. 50]. Аммо, И. Иванова бар он ақида аст, ки даврабандии таърихи забони англисӣ худсарона аст. Тавре ки В.Ф. Иванова дуруст қайд мекунад, “ҳар гуна даврабандӣ ҳамеша худсарона аст, зеро он наметавонад ҳама ҷанбаҳои забонро дар бар гирад” [51, с. 7].

Тибқи ёфтаҳои пажӯҳандагони осори қадим, хатҳо қаблан бидуни аломатҳои китобат навишта мешудаанд ва ҳатто фосилае миёни калимаҳову фикрҳо набудааст. Бахусус, дар хатҳои тасвирӣ (пиктографӣ), ҷумлавӣ (дар асоси хатти тасвирӣ), калимагӣ (логограмма) ва ҳиҷоӣ ҳеҷ зарурате ба аломатгузорӣ набудааст. Фақат баъд аз ихтирои хатти ҳарфӣ-овозӣ (фонограмма), ки ба нимаи дуоми ҳазораи II пеш аз милод рост меояд, зарурати ҷудо намудани ҷумлаҳо ва фикрҳо падид меояд.

Ёдовар мешавем, ки хатти ҳарфӣ-овозӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: “1) консонантӣ-овозӣ, ки ҳарфҳои он, асосан, овозҳои ҳамсадоро ифода мекарданд, аввалин бор дар Миср пайдо шудаанд; 2) вокалӣ-овозӣ, ки аломатҳои он садонокҳо низ дар баробари ҳамсадоҳо нишон меод, нахустин бор финикиҳо ба вучуд оварданд, ки минбаъд асоси ҳамаи хатҳои ҳарфӣ-овозӣ гардидааст. Қуҳантарин ёдгориҳо бо хатти финикӣ ба қарнҳои XII-X пеш аз милод рост меояд” [11, с. 14-15].

Инсон аз вақте, ки ба худ омад ва иртиботе байни афрод сурат гирифт, саъй дошт, ки андешаҳо ва орзуҳои худро ба сурате ва шакле ба тарафи дигар бифаҳмонад ва содатарин тарзро, ки барои ба ҷо овардани ин мақсад пешниҳоди хотир сохт, он буд, ки ҳаёлотро бар рӯи сангҳо ё порчаи тахта ё бар девору мағора ва сангу саҳроҳо мутобиқи сурати хориҷӣ, ки дар назар аст, муҷассам созад, пас, қадимтарин хатҳои олам қадимтарин нақшҳост, ки мардум барои муҷассам кардани андешаҳои худ нигоштаанд ва хат ба ин тарик рафта-рафта ба вучуд омадааст ва хатҳое, ки баъдҳо навишта шуда ва дунболои онҳо имрӯз пайвастагӣ ёфта, ҳулокаи он нақшҳо ва комилшудаи

заҳматҳое аст, ки бо ниҳояти саъю озмуну такрор ва ислоҳоти пайдарпай аз тарафи мардум дар дарозии замон даст ба даст ба мо расидааст.

Мутолиа дар таърихи хат ва донишони таърихи хатҳои дунё бисёр муҳим аст ва дар ин боб китобҳо навишта шудааст ва донишони ин илм инсонро ба тарзи маишат ва тарзи фикру тарзи зиндагонии қавмҳои мухталифи ҷаҳон ошно месозад.

Дар пажӯҳишҳои устодони қабатҳои замин ва кунҷковии мағорҳои қадим, ки маҳалли иқомати мардумони ибтидоӣ будааст, нақшҳоро тасвирҳое аз ҳайвонот ва наботот ба даст омадааст, ки мазҳари хиёлотӣ мардум буда ва баъзе аз он нақшҳоро тавонистаанд бо асли ҳаёли наққош мутобиқ сохта бихонанд ва аз ин рӯ, хатҳо содаву ибтидоии дигарро низ хонда ва ба хондани хатҳо комилтар муваффақ шудаанд.

Инак, мо давраҳои такмилу тасавури хатҳоро шартан ба ҷаҳон марҳала метавонем тақсим намоем:

Марҳалаи аввал: Хатнигорӣ ё наққошӣ, яъне касе ҳаёлу андешаи худро ба сурати нақшу нигор таҷассум дода ва онро василаи фаҳми дигаре қарор диҳад ва ин хат дорои забони хоса нест ва хаттест, ки метавон онро хатти байналмилалӣ донист. Хатти иероглифи Мисри қадим ислоҳшудаи ин хат будааст.

Марҳалаи дувум: Хатти намудорӣ ё аломатӣ (идеограмма- ideogramme), яъне хатте, ки барои ҳар исм, хоҳ исми зот ё исми маънӣ нишона ва аломати хосе қарор диҳанд, дар ҷунин хатте бояд ба шумораи мафҳумҳо ва луғатҳо ё калимаҳои маълум дар он забон аломатҳои муайян ба кор бурд ва алифбо дар ин хат мавриде надорад, ин қабил хатҳо дорои шаклҳо ва аломатҳои бисёре аст, ки гоҳе аз ҳазор ҳам мегузарад. Масалан, хатҳои Миср ва Бобилу Ашурии Қадим.

Марҳалаи сеюм: Хатти оҳангӣ ё савтӣ, яъне хатте, ки ҳар ҳарф ё шакл нишонаи яке аз савтҳост; дар забони соҳибони ин хатҳо низ ғолибан луғот бо овозҳо ва ҷойи буриш, маҳалли ҷудой, ҷудо-ҷудо сохта шудааст ва ҳар сурате дар мақсади гуянда таъсире хос дошта, яъне овозҳо ифодакунандаи мурод ва

қасди гӯянда аст ва як овоз бо тағйири оҳанг тағйири маънӣ медиҳад, мисли лафзи “ба” ки дар забони форсӣ ба сабаби таровати оҳанги гӯяндааш, мумкин аст чанд мақсади мухталифро бифаҳмонад ва бо такрори он боз чанд мақсади дигарро ифода кунад ва бо навиштани он (ба воситаи ин ки хатти мо хатти савтӣ нест) наметавон ин мақсадҳоро ба тарафи дигар фаҳмонид. Хатти чинӣ имрӯз махлуте аз хатти аломатӣ ва хатти савтӣ аст.

Марҳалаи чаҳорум: Хатти алифбой ончунон аст, ки ҳар ҳарф намояндаи як маҳраҷ аст ва он маҳориҷ гоҳе ҳарфҳои мусаввитаро адо мекунад ва чун луғот ва калимоти сохташуда аз чанд маҳраҷи мухтасар беш нест, бо ҳамон чанд ҳарф аз сӣ-чиҳил адад таҷовуз намекунад, метавон тамоми луғату маъниҳо ва мақсадҳоро вонамуд сохт - монанди хатҳои лотинӣ ва ҳиндӣ ва сомӣ, ки ҳама ба хатҳои алифбой маҳсубанд.

То авалҳои қарни нуздаҳум аҳли таҳқиқро гумон чунон буд, ки асли решаи хатҳо аз се хат бархостааст ва он се: хатти чинӣ, хатти ҳиндӣ ва хатти сомист. Муътақид буданд, ки хатти қадими мисрӣ ва хатти меҳӣ аз асле дигар аст, ки аз забонҳои қадим маҳфуз мондааст.

Тибқи ақидаи дигар, ки хатти финиқӣ гирифташуда аз хатти меҳӣ аст, ки онро ислоҳ карда ва ба сурати алифбой даровардаанд ва ҳар кас дар ақидаи худ тақия ба қароин ва шабоҳати ҳарфҳо ва бартарӣ ёфтани дигар мешавад ва он чи маълум аст, он аст, ки хатти финиқӣ қадимтарину саҳлтарин хатҳои алифбоии дунёи қадим буда, хатти ибрию сурёӣ ва набативу арабӣ ва муснаду оромӣ ва паҳлавӣю юнонӣ ва лотинию санскрит ва суғдию уйғурӣ ва ҳабашӣ ва соири хатҳои мавҷуди дунё, ғайр аз чинӣ, аз он хат орият ва тақлид шудааст ва ин ки он хат аз чӣ хатте гирифта шуда ва ё асли он аз хатти меҳӣ ё хатти мисрист, тардид аст.

Қадимтарин осори ба забони эронӣ бадастомада бо хатти меҳӣ аст, ки он хат ихтирои форсҳо набуда, аз ақидаҳои бостон қабул гардида будааст. Албатта, форсҳо фақат бо иқтибоси хат иктифо накарда, табиист, ки барои мутобиқсозии он бо забони ҳудашон, ҳарфу овозҳои хоси худро изофа намуда, такмил додаанд. Ба андешаи донишманди маъруфи эронӣ Парвиз

Нотили Хонларӣ, “форсҳо дар хатти мехӣ аломатҳои гуногуни пунктуатсионӣ, аз қабилӣ нуқта, вергул ва дигар аломатҳои ифодакунандаи рақамҳоро илова кардаанд” [187, с. 173-174].

Мардуми эронӣ, ки ба фармудаи таърихнигорон аз сарзамини Айриана Ваеҷа (Эронвеч) берун ронда ва барои пайдо гирифтани чарогоҳ ва ҳӯриш ба сӯйи Хоразму Эрон раҳсипор шуданд. Ин маънӣ аз ҳолати ориёҳои сакоӣ ва тухорӣ ва сармат ва алон, ки баъдҳо аз машриқи Осиё вориди Эрон шуда ва барои ба даст гирифтани чарогоҳу ҳӯриш бо бародарони эронии худ, ки пештар аз онон вориди Эрон ё Ҳинд шуда буданд, ба задухӯрдҳои хунин пардохтанд, маълум мешавад ва мебинем, ки он қавм на хатте доштанд ва на дорои китобеку шарияте буданд ва ҷуз парастии қувваи табиӣ ва ситорагон кешу мазҳабе надоштанд ва аз ин рӯ, дорои тарбияти шахришинӣ, ки хат саромади он аст, набуданд.

Дар асотири ва номаҳои бостонии Эрон низ ин маънӣ сабт аст, ки хат аз тарафи девон ба подшоҳони бостонии Эрон монанди Тахмураси Зинованд омӯхта шуд ва ин сухан дар “Шоҳнома” ёд шудааст, он ҷо ки гӯяд:

“Чу Тахмураст огаҳ шуд аз корашон,

Барошфту бишкост бозорашон.

Кашидандашон хаставу баста хор,

Ба ҷон хошанд он замон зинҳор,

Ки “Моро макуш, то яке нав ҳунар

Биомӯзӣ аз мо, к-ат ояд ба бар.

Набиштан ба Хусрав биомӯхтанд,

Дилашро ба дониш барафрӯхтанд.

Набиштан яке на, ки наздики сӣ,

Чи румӣ, чи тозиву чи порсӣ.

Чи суғдӣ, чи чиниву чи пахлави,

Нигоридани он кучо бишнави” [227, с. 57-58].

Аз ин қиссаи Фирдавсӣ, ки аз рӯйи ривояти бостонии Эрон гирифта шудааст, низ ба ҳубӣ бармеояд, ки ориёҳои он рӯз, ки дар Эрон истиқроф

ёфтанд, худ дорои тамаддуну хат набуда ва ин мабодӣ ва усулро аз раоё ва зердастони мағлуби худ омӯхтаанд ва он зердастон мардуми қадими Эрон будаанд, ки баъдҳо аз онон ба “дев” таъбия шудааст ва асирони ҷангӣ аз нажодҳои ҳамсоя ва ё шахрвандони миллатҳои ҳамсоя, ки ба эронӣён мағлуб мешуданд.

Агарчи дар хатти меҳӣ пунктуатсия ба мафҳуму шакли имрӯза вучуд надоштааст, вале баъзе унсурҳои пунктуатсионӣ ба назар расидаанд. Масалан, дар ин хат пас аз як ё якҷанд калима як хатти меҳмонанди моил (/), ки гурӯҳи калимаҳоро аз ҳам ҷудо мекард, оварда мешудааст. “Соли 1798 Герхард Тихсен пешниҳод намуд, ки аломати уреб аломати калимаҳоро ҷудокунада аст” [11, с. 18]. Пас, маълум мегардад, ки фосилаи байникалимагӣ, ки дар хатҳои кириллӣ, латинӣ, арабӣ ва дигар забонҳо суратнавишти худро надоранд, дар хатти меҳӣ бо қатъата ишора мешудааст.

Муҳаққиқи тоҷик Олимхоҷа Исмоилов дар робита ба ин меафзояд, ки “дар пайи ин иқдомҳо фаҳмидану истифодаи хатти меҳӣ содатару осонтар гардида, нисбат ба хатти меҳии аккодӣ пешрафтатар шуд” [54, с. 158], яъне дар баробари пешрафти тафаккури илмӣ забоншиносӣ хат, маҳоратҳои хондану навиштан низ пешрафту тараққӣ мекунад. Ин буд, ки зарурати эҷоди василаҳои иловагӣ барои мантиқ, наҳв ва оҳанги нутқи навишторӣ ба вучуд омаданд. “Дар хатти авестой, ки “дин дабира” ном дошта, дар заминаи алифбои оромӣ сохта шудааст, теъдоди аломатҳои алифбо дақиқ нест. Баъзан бо тафовути андак дар мактабҳои нусхасозӣ ихтилофи назарҳо дида мешавад. Масалан, Бартоломе адади онро 52 аломат гуфта, қайд мекунад, ки 3-тои он лигатура (таркиби ҳарфҳо) ва 1-то варианти дастнависи эронӣ мебошад, ки аз ҳиндӣ он фарқ мекунад. Рейхелт бошад, дар пайравӣ бо ӯ 51 аломат гуфтааст (48+3 лигатура)” [89, с. 126-137]. Аммо тибқи гуфтаҳои А. Афсаҳов ва Ҳ. Қаҳҳоров, “хатти авестой аз 48 ҳарф (14 садонок + 34 ҳамсадо) ва барои ҳарфи “г” ду аломат (дар маҷмӯъ 49 аломат) иборат будааст” [11, с. 21]. Дар охири сатрҳо се нуқта (ду нуқта дар поён, як нуқта боло ба шакли секунҷа)

гузошта мешудааст. Ин аломатро метавон муодили аломати нуқта ва дар мавриди дигар аломати вергул донист.

Аз давраҳои пеш аз исломи араб, ки баъзан бо номи “замони ҷоҳилият” ёд мешавад, машхуртарин қасидаҳо ва гуфторҳои бисёр зебову пурмаъно, яъне “муаллақот” -е чанд то замони мо расидааст. Ҳамчунин, ашъори замони исломи араб, бахусус, қасидаи “Бурда” -и машҳури Ҳассон ва осори ба забони тоҷикӣ навишташудаи то замони мо омада, ки ҳамаашон бо хатти арабӣ навишта шудаанд, шаҳодат аз он медиҳанд, ки аломатҳои пунктуационӣ дар нигориши он замонҳо ҳеҷ нақше надоштааст.

“Ҳатто ҳарфҳои хатти аввалияи арабҳо, ки аз набатиҳо гирифтаанд, нуқта надошт ва то охири қарни VII ҳамин тавр китобат мешудааст. Баъдҳо Абуасвади Дуалӣ, ки шоир буд ва илми имлоро низ хеле хуб медонист, қоидаҳои зиёдеро ба грамматикаи забони арабӣ ворид кард. Тибқи ёфтаҳои Оиша Муҳаммадӣ, вақте ки Империяи бузурги исломӣ ва дини ислом торафт густариш меёфт, мардуми қавму миллатҳои гуногун меҳостанд, Қуръонро биомӯзанд ва иқтибос кунанд, зарурати қабули низоми расмӣ имлоро ба миён овард” [199].

Абуасвад Дуалиро арабҳо ҳамчун падари грамматикаи араб кадр мекунанд. Қоидаҳои дар имло тартибдодаи ӯ, дар навбати худ, боиси таъсиси аввалин мактаби бузурги грамматика дар Басра гардид, ки бо он танҳо мактаби забоншиносии Куфа рақобат карда метавонист. Ин олим ҳаракатҳоро аз қабилӣ зеру забару пеш дар шакли хаттӣ ҷорӣ намуда, аввалин рисолаҳо оид ба забоншиносӣ ва грамматикаи араб (илми наҳв) навишта буд.

Тафовути ҳамсадоҳо ва садонокҳоро Ад-Дуалӣ баррасӣ карда, саргардонии хонандагонро бартараф кард ва тарзи хондан ва навиштани калимаҳои арабиро равшан сохт. Сарфи назар аз самаранокии онҳо, нуқтаҳои калон дар ҷопи хатти хурд ва ғайр аз маҷмуи маҳдуди скриптҳо (навишторҳо) душвор буданд. Барои бо андозаи хурд калон навиштани нуқтаҳо ё ҳарфҳо вақти зиёд лозим меомад. Ҳамин тариқ, волии Умавиён ал-

Ҳаҷоҷ ибни Юсуф ас-Сақафӣ аз ду шогирди ад-Дуалӣ хоҳиш кард, ки як тарзи навро ҷорӣ намоянд ва ба низом оранд, ки содатар ва муассиртар бошад. Низоми нави ташкилӣ (вокалистӣ) аз ҷониби ал-Ҳалил ибни Аҳмад ал-Фароҳидӣ таҳия шудааст. Он аз ибтидои асри XI барои хатти арабӣ васеъ истифода мешуд.

Аксари олимони фикр мекунанд, ки грамматикаро Абуласвади Дуалӣ ихтироъ кардааст ва ба ӯ донишманди дигари он даврон таълим додааст. Дигарон мегӯянд, ки Наҳр ибни Ҳимуддудалӣ, ки онро Ал-Лайтӣ низ меномиданд, грамматикаро таҳия кардааст. Ин ақидаи забоншинос Абуҳубайдо (соли вафоташ 210 ҳ.қ.) ва луғатшинос Зубайдӣ (соли вафоташ 397 то мелод) мебошад, ки дар бораи Абуласвад гуфтааст: “Вай аввалин касе буд, ки [илми] забони арабиро пайдо кард ё худ созмон дод, усулҳои онро ба вуҷуд овард ва қоидаҳои онро муқаррар кард” [199].

“Аммо ҳеле баъдҳо, дар қарни VI ҳ.қ., муфасссир ва нахвийи номвар Муҳаммад бини Абиязиди Тайфур мулаққаб ба Шамсуддин ва макнӣ ба Абулфазл ал-Сичовандӣ ал-Қорӣ (ваф. 560 ҳ.қ.) барои роҳнамоии қориён нахустин касест, ки нишонаҳои вақфо барои дуруст хондан дар нигориши Қуръон ба кор бурд” [198]. Нишонаҳои Сичовандӣ (муарраби он Сичовандӣ) аломатҳое ҳастанд, ки барои равшан кардани маънӣ ва мушаххас намудани оғозу анҷоми ибораву ҷумлаҳо ва бандҳо дар навиштан ба кор меравад. Ин нишонаҳо, ки нишонаҳои навишторӣ ҳам номида мешаванд, аломатҳое ҳастанд, ки барои осонтар хондани як навишта, баёни як эҳсос ё дигар кардани талаффузи вожаҳо ба кор мераванд. Бо ҳамин равиш ва мақсад котибони аврупоӣ низ, дар асрҳои миёна дар китобати Китоби муқаддас аз баъзе аломатҳо истифода мекардаанд. Аммо ҳамоно гуна ки дар фасли қаблӣ ишора кардем, ҳаракатҳои ҷоринамудаи Ад-Дуалӣ ва баъзе аломатҳои Сичовандиро наметавон ба гурӯҳи аломатҳои пунктуатсионӣ шомил кард.

Дар низоми хатҳои нахустини ҳарфӣи овозӣ, ба монанди финикӣ, эронӣ, юнонӣ, лотинӣ ва ғайра, ки бидуни пунктуатсия навишта мешудаанд, ҳатто фосилаи калимагӣ гузошта намешудааст ва ё ҷи тавре ки зикр кардем, бо як

качхата (масалан, дар хатти мехӣ) ё нукта ишора мегардидаанд. Ҳамин гуна ҳолати мушобеҳ дар осори хаттии асримиёнагии лотинӣ ва славянӣ-кириллӣ мушоҳида мегарданд.

Таваҷҷуҳ кунед, ба намунае, ки профессор Т.Я. Анохина дар мақолаи худ “Из истории знаков препинания” овардааст: **“въоновремя * приближашесяпраздникъ*... (Архангельское Евангелие, XI век)”** [4, с. 230].

“Дар ташаккули пунктуатсияи русӣ таъсири славянҳои ҷанубӣ, усулҳои навишти юнонӣ, анъанаҳои ҷопи аврупоӣ (дар давраи Пётри I ва минбаъд), баҳусус фаронсавӣҳо, нақши босазо дорад. Тарзи нигориш ва аломатҳои ғайриалифбоие, ки дар Англияи замонҳои англосаксонӣ ва баъд аз он истифода мешуд, ба анъанаҳои навиштори лотинӣ ва баъдҳо бо нусхагирӣ аз навгонҳои полиграфии фаронсавӣ марбут мебошад” [88, с. 180].

Олими рус В.И. Классовский, ки ба таҳқиқоти таърихӣ таҳаввули забон ва пунктуатсия машғул буд, китобе бо номи “Краткая грамматика славяно-церковного языка” навишта, дар бораи ҳиссаҳои нутқ, падежҳо ва тағйироти имлоӣ пунктуатсионӣ забони славянӣ маълумот додааст. Ӯ китоби Инчил ва кутуби ибодатӣ калисоҳои Россия: дастнависҳои солҳои 1056-1057, аз соли 1663, 1757 то 1885 нашршуда, яъне пайдоиши ҷопи комили Инчилро бо забони славянӣ нав муқоиса карда, дар бораи имло (сархат, ҳарфҳои калон ва м.и.), аломатҳои болоисатрӣ (зада, сакта), аломатҳои ихтисорӣ (“Гсп`оди” ба ҷойи “Господи”) ва аломатҳои сатрӣ (пунктуатсионӣ) муқоиса карда, ба натиҷа мерасад, ки аломатҳои китобӣ бо маъноӣ наҳвиашон, танҳо бо пайдоиши китобчопкунӣ дар Русия пайдо шудаанд [65, с. 95-104].

Бори аввал М.В. Ломоносов дар китоби “Российская грамматика” бо номи “Дар бораи аломатҳо” оид ба аломатҳои китобӣ таҳқиқкардааш маълумот додааст. М.В. Ломоносов аломатҳои китобиро вобаста ба вазифаҳои грамматикӣ наҳвиашон ҷунин ном бурдааст: “аломати хитобро бо истилоҳи “удивительный” (тааҷҷубовар), қавсро бо истилоҳи “вместительный” (ғунҷонда), аломати дефисро “единительный знак” (ҳамроҳкунанда)” [75, с. 216].

Дар мақолае, ки О.Н. Ансиферова таҳти унвони Об особенностях пунктуации в “Письмовнике” Н.Г. Курганова ба нашр расонидааст, дар ин бора маълумоти ҷолибе ҷамъ овардааст. М.В. Ломоносов ва пайрави ӯ Н.Г. Курганов менависад: “Асосан, аломатҳои китобӣ дар хатти русӣ дар нимаи дуюми асри ХУШ ба низом дароварда шудаанд, миқдор ва номи онҳо чунин буд: нуқта, вергул, нуқтавергул, аломати савол ва хитоб”. Баъдтар пайравони М.В. Ломоносов, Н.Г. Курганов дар китоби “Письмовнике”, А.А. Барсов, А.Х. Востоков, А.М. Пешковский аломатҳои китобиро таҳқиқ карда, аломати нохунакро бо номи “Вносный”, аломати вергулро “отдохновения” (дамгирӣ, фароғат), аломати нуқтавергулро “дамгирии миёнаи байни вергулу нуқта”; аломати баён (дунуқта)-ро “эзоҳдиханда”, аломати тиреро “молчанка” (хомӯшӣ), таваккуф (пауза)-ро “удержание голоса” ном гузоштаанд” [5, с. 8-18].

Баъд аз Инқилоби болшевикии Октябр, бо мақсади саводнокунонии сартосарӣ, дар Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистони тозатаъсис аз солҳои 1929-1930 то соли 1940 ба ҷойи хатти арабӣ истифодаи хатти лотинӣ ба роҳ монда шуда буд. “Албатта, ин хат дар ҳаёти маданияи халқи тоҷик нақши муайяни худро дорад, вале яке аз шартҳои ҷорӣ намудани он чунин буд: “бо мақсади яххела намудани алифбои нави тоҷикӣ, бояд мувофиқи имкон, ба алифбои халқҳои туркзабон наздик карда шавад” [7, с. 62].

Хатти тоҷикии ҳозира, ки пайдоиши он бо номи бародарон Кирилл (826-869) ва Мефодий (820-885) алоқаманд аст, шуруъ аз соли 1940 то ҳол мавриди истифодаанд. “Баъди қабули алифбои нави тоҷикӣ (лотинӣ ва русӣ) аломатҳои китобатӣ ба адабиёти тоҷикӣ роҳ ёфта, мавқеи худро мустаҳкам карданд” [11, с. 50]. Имрӯзҳо пунктуатсияи забони тоҷикӣ пурра мутобиқ ба аломатҳои роиҷ дар забони русӣ буда, албатта, дар зери таъсири наҳви тоҷикӣ руҳи миллӣ дорад.

1.3. Аҳаммияти аломатҳои китобат дар ифодаи мақсад

Масъалаҳои марбут ба аломатҳои китобат дар забонҳои гуногунсохтор ҳанӯз ҳам ба ҳайси масъалаҳои мубрам ва баҳсталаби ҳар як забон боқӣ

мондаанд. Бо пайдоиши хат одамон тавонистанд, ки сухан ва андешаи худро дар шакли навишторӣ барои фосилаҳои замони ву маконӣ интиқол диҳанд ва аз банди фаромӯшӣ озод шаванд ва аз мавҷудияти худ барои ояндагон паём расонанд, аммо ҳанӯз ҳам бо гузашти солиёни дароз барои такмилу инкишофи он кӯшиш мекунанд.

Н.С. Валгина дуруст қайд кардааст, ки “аз нигоҳи пунктуатсия, принципи сохторӣ пешбаранда аст (аз ин рӯ, аксари қоидаҳо ба он така мекунанд) ва аз нигоҳи мақсади пунктуатсионӣ, принципи семантикӣ низ пешбаранда ҳисобида мешавад, зеро ҳадафи ҳар як гуфта ифодаи маъно аст” [29, с. 6-7].

Олимон кӯшиш мекунанд, ки нутқи навишторӣ ҳар чи бештар фарогири забон бошад ва паҳлуҳои эҳсосотиву оҳангии онро низ ифода намояд. Ба андешаи забоншиноси тоҷик Б. Камолиддинов, “аломатҳои китобат барои саҳеҳ хаттӣ ифода кардани фикр ва беғалат қироат намудани матн хизмат мекунанд. Қоидаҳои истифодаи аломатҳои китобат асоснок ва устувор бошанд, муоширати хаттии ҷомеаро осон ва меъёри забони адабиро пойдор мегардонанд. Мутаассифона, қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобат дар забони навиштории мо паҳлуҳои зиёди баҳснок доранд” [59, с. 3].

Бояд тазаккур намуд, ки аломатҳои китобат, пеш аз ҳама, аломатҳои забонӣ мебошанд. Ин аст, ки пунктуатсия бо пешрафтҳои забоншиносӣ ва ҷойгоҳи бештар аз пештар пайдо намудани навиштор дар зиндагии инсонҳо нақши муҳимтар касб мекунад. Бахусус, дар замони пешрафтҳои боварнакардани технологияи компютерию рақамии ҳозиразамон, ки фосилаҳову вақту замонро аз миён бардоштааст, ниёз ба пунктуатсия ва аломатҳои гуногуни идеографию ғайринавишторӣ даҳчанд афзудааст. Яъне, низоми аломатҳо дар ҳоли такмилу ташаккули ҳамешагӣ буда, дар оянда низ бояд бознигарӣ шавад.

Яке аз муҳаққиқоне, ки истифодаи аломатҳои китобатро дар низомҳои компютерӣ шарҳу тавзеҳ намуда, “назарияи пунктуатсияи функционалӣ”-и худро пешниҳод кардааст, Е. Чонсон [160, с. 399-404] мебошад. Ӯ қайд

мекунад, ки аз нуқтаи назари забоншиносӣ, истифодаи аломатҳои китобат дар забони англисӣ ҳатто дар байни забоншиносон беназир аст. Аз ин рӯ, дар нашрияҳо муҳаррирон бо ислоҳи пунктуатсионӣ услуби фардии муаллифиро нигоҳ намедоранд. Корбурди аломатҳои китобат метавонад ҳатмӣ бошад (масалан, дар охири ҷумла) ва низ метавонад ҳатмӣ набошад. Бешубҳа, дар фаҳмиши падидаи “пунктуатсия” дар миёни забоншиносон Б.С. Швартскопф, Ҷ. Нанберг, Е. Ҷонсон ва дигарон ягонагии нуқтаи назар дида мешавад.

Набудани пунктуатсия дар ҳама гуна ҳатти алифбой дарку фаҳми онҳоро бисёр мушкил мекунад, чунончи, ин мушкил ҳанӯз ҳам дар баррасии осори ҳаттии бостон (дар аксар забонҳо) мавҷуд аст, аз ин рӯ, дар ин бора муҳаққиқони зиёд изҳори назар кардаанд.

Яке аз донишмандони эронӣ Ҳасан Оташпарвар дар китоби худ “Аломатҳои роиҷ дар навиштаҳои забони форсӣ” [183, с. 90] аҳаммият ва нақши аломатҳои пунктуатсиониро махсус қайд кардааст. Ӯ қайд менамояд, ки мумкин аст, хонанда ин нишонаҳоро унсурҳои нолозим донад, вале бо тааммули бештар маълумаш мешавад, ки ҳамин аломатҳо дар возеҳу фаҳмо шудани навиштаҳо нақши муҳим доштаанд. Оташпарвар бар ин бовар аст, ки “дар корбурди нишонаҳои нигоришӣ набояд ифроту тафрит сурат гирад. Ба иборати дигар, ҳамон тавр ки истифодаи бачо аз нишонаҳо дар дарки бехтари матн муфид аст, корбурди нобачои онҳо боиси ибҳом дар фаҳми навишта мешавад” [183, с. 90].

Яке аз муфассирони матнҳои динӣ Бенҷамин Бекон ба аҳаммияти пунктуатсия дар забони навишторӣ таваҷҷуҳ карда, дар мақолаи худ бо номи “Пунктуатсия, тарҷума, тафсир” [142, с. 243] бо дар назар гирифтани пунктуатсия, ба баррасии маънои қисмате аз китоби Инчил пардохта, ба аҳаммияти пунктуатсия дар тарҷумаву тафсири ин китоби муқаддас таъкид кардааст. Ӯ муътақид аст, ки истифода аз аломатҳои пунктуатсионӣ ба матнҳои ҳаттӣ руҳу равон мебахшад.

Муҳаққиқи дигар – Саломон, дар мақолааш бо унвони “Қудрати пунктуатсия” истифодаи аломатҳои пунктуатсиониро ба сабку услуби нависанда вобаста медонад. Ў бар ин бовар аст, ки аломатҳои пунктуатсионӣ агарчи дар забони навишторӣ дида мешаванд, вале ҳаргиз шунида намешаванд. Аз назари ӯ, аломатҳои пунктуатсионӣ дар нутқи хаттӣ мизони суръат, баланду пастӣ, интонатсия ва фосилаҳои байни калима ва ҷумлаҳоро нишон медиҳад. Ў барои мисол мегӯяд: “Нуқта аломати исти комил аст, вергул суръати хонданро кам мекунад ва аломати савол дараҷаи баланду пасти овозро тағйир медиҳад” [175, с. 28-32].

Муҳаққиқи дигаре, ки таҳқиқоти нисбатан пурраи муқоисавӣ-типологии пунктуатсияи забонҳои русӣ ва англисиро анҷом додааст, Н.Н. Орехова [88, с. 245] мебошад. Ў қайд мекунад, ки “дар замони ҳозира меҳвари низоми пунктуатсияро ҳам дар забони русӣ ва ҳам забони англисӣ аломатҳои китобат ташкил медиҳанд.

Дар охири панду андарзҳо, аломати савол ва аломати нидо якҷоя карда мешаванд, ки ин пеш аз ҳама ба бори семантикии изҳорот ва самти прагматикии он алоқаманд аст: Чаро ба деҳқонон барои кишт накардан пул дода мешавад, вале ба нависандагон барои нанавиштан пул дода намешавад?!” [88, с. 245]. Саволе, ки дар матни хурд мавҷуд аст, ҳангоми якҷоя кардани ду намуди интонатсия ранги эмотсионалӣ пайдо кард ва ҳайрат ва радди муаллифро интиқол дод, ки дар якҷояшавии аломати савол ва аломати нидо инъикос ёфтааст.

Муҳаққиқи номвари эронӣ Хусрави Фаршедвар бар ин бовар аст, ки “тамоми қавоиде, ки каму беш ба забону хатти мо роҳ ёфтаанд, муфид ҳастанд” [192, с. 321]. Аз назари ӯ, яке аз ин қавоиди воридшуда ба забони навиштории форсӣ пунктуатсия мебошад, ки аз Аврупо омада, дар хатти форсӣ роиҷ шудааст.

Муҳаққиқи тоҷик Т. Шокиров чунин ибрози андеша намудааст: “Муқаддамтарин аломати китобат нуқта мебошад. Баъдтар дунуқта, бисёрнуқта, вергул ва нуқтавергул роиҷ шудаанд. Ҳар кадоме аз аломатҳои

китобат сайри таърихия доранд. Онҳо, хусусан, пас аз пайдо шудани матбааю чопхонаҳо ва техникаҳои матбаавӣ интишор ёфта, бо мурури замон ҳар кадоме барои вазифаи махсусе таъин гардидаанд. Афзудану интишор ёфтани нутқи хаттӣ, анвои санъату жанрҳои бадеӣ, сабку услуби нигориш ва, хусусан, журналистика боиси зиёдшавии теъдоди аломатҳои китобат гардид. Тавре ки ишора рафт, аломатҳои китобати дунё аз тамаддуни Шарқ сарчашма гирифтааст. Аломатҳои китобати матбаавиро бошад, аврупоиён муназзам сохтаанд ва ҳоло, асосан, он аломатҳое мустаъмаланд, ки дар асри XV муҳаққиқони венетсиягӣ қоидабандиву роиҷ кардаанд. Тақомулу инкишофи аломатҳои китобат мақоми онҳоро дар нутқу кори хаттӣ, асари бадеӣ, ҳуҷҷатнигорӣ, давлатдорӣ ва дипломатия ба дараҷае боло бардошт, ки имрӯз хурдтарин қору нутқи хаттӣ бе онҳо тасаввурнопазиранд” [135, с. 9-10].

Умуман, метавон гуфт, ки тамоми забонҳои олам ба ғайр аз он ки соҳиби савту суръат ва оҳангҳои махсуси отифии худ ҳастанд, инчунин, дорои хат ва дастури хоси худ мебошанд. Дастури забон аст, ки низоми ибораву ҷумлаороиро дар забони навишторӣ танзим мекунад ва дар тақя бо вижагиҳои хатти худ пунктуатсияро ба қор мебарад.

1.4. Ташаккули назарияи аломатҳои китобат ва тамоюлоти асосии он дар забоншиносии муосир

Дар охири асри XX дар забоншиносии муосир назарияи аломатҳои китобат бо дарназардошти аломатҳои китобат ҳамчун низоми махсус бартарӣ дошт. “Аломатҳои китобат ва таҳқиқи забоншиносии онҳо дар забонҳои гуногунсохтор, ки, маъмулан, як соҳаи забоншиносӣ ҳисобида мешавад, воқеан, як ҷузъи ҷудонашавандаи низоми забон мебошад, ки дар ташкили нутқи хаттӣ, интиқоли маъно ва ифодаи ниятҳои коммуникативии муаллиф вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад” [136, с.15]. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва эҳтиёҷоти афзоянда ба муоширати байнифарҳангӣ, инчунин, дар робита ба рушди забоншиносӣ ва усулҳои таҳлили функционалии омӯзиши низомҳои забонҳои гуногун аҳаммияти хоса пайдо мекунад. “Хусусияти

фарққунандаи низоми аломатҳои китобат дар он аст, ки ин низоми сунӣ, бешубҳа, ба низоми табиӣ – ба забон нигаронида шудааст” [134, с. 150].

Бетман қайд намудааст, ки “дар аввалҳои асри ХХІ назарияи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бо диққати ҷиддӣ ба фаъолияти аломатҳои китобат дар фаъолияти нутқи соҳибзабонон низ тавсиф карда мешуд. Он ҳамчун малакаи фаҳмида шуд, ки новобаста ба таҷрибаи иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ҳамзамон бо соҳаи тафсири танқидии нутқ амал мекунад” [144, с. 48].

“Далели он, ки таҷрибаи эмотсионалӣ-субъективии фаъолиятҳои нутқи соҳибзабонон ва ҳар каси дигар ҳоло арзиши бесобиқа ба даст меорад” [180, с. 649].

Ҳамин тавр, ба гуфтаи академик В.А. Плунгяна, дар асри ХХІ “мо бояд бо забоншиносии тағйирёбанда”, бо матне, ки ба усулҳои микдорӣ, омӯзиши диахронӣ ва синхронии гуногуни забоншиносӣ нигаронида шудааст, рӯй оварем” [97, с. 7-10].

Чунин ба назар мерасад, ки “таърихи аломатҳои китобат як раванди тулонӣ ва мураккабест, ки таҳаввулоти навиштан, чоп ва андешахоро дар бораи сохтори матн инъикос мекунад. Дар аввал дар хат нишони аломатҳои китобат набуд; матн пайдарпайии пайвастаи ҳарфҳо буд, ки хондан ва фаҳмиданро душвор мегардонд, ки хусусияти инъикоскунандагии зарурии аломатҳои китобатро аз забонҳои модарӣ талаб мекунад ва ё онҳоро ба инъикоси падидаҳои фарозабонии аломатҳои китобат ташвиқ мекунад” [26, с. 144].

Масъалаи дигар ин аст, ки дар назарияи аломатҳои китобат объективият бартарӣ пайдо мекунад. Он нуқтаи назар, ки “дар аломатҳои китобат муносибати эҳсосотӣ ва иродавӣ ба мавзӯи комилан вучуд надорад ва танҳо як муносибат вучуд дорад” [96, с. 145].

Ҷ. Раклав чунин қайд мекунад: “Бояд қайд намуд, ки то ҳол дар бораи назарияи аломатҳои китобат ҳеҷ гуна тасаввуроте вучуд надорад, ки тамоюлҳои асосии рушди он кадомҳоянд, то чӣ андоза онҳо бо тағйирот дар

шакли хаттии фаъолияти нутқии соҳибзабонон, махсусан, ба тавассути муоширати компютерӣ (computer-mediated communication) вобастаанд ва дар ин робита сарбории афзояндаи функционалӣ ба соҳаи аломатҳои китобат, дар ниҳоят, чӣ гуна аз нуқтаи назари коммуникатсионӣ-прагматикӣ метавонад ба равиши аломатҳои китобат таъсир расонад” [170, с. 299].

Дар ин ҷо мо кӯшиш намудем, ки бори аввал тамоюлҳои асосии рушди назарияи аломатҳои китобатро муайян созем, “чунин хосиятҳои воҳидҳои забонро, ки дар муошират пайдо мекунанд, яъне дар робитаҳои мутақобилаи шарикон дар ҷараёни мубодилаи фикрҳо (ва эҳсосот), аз як тараф, ва бо назардошти ҷузъи назарраси воҳидҳои забон, ки бо шахсе, ки ин забонро ҳамчун воситаи коммуникатсия истифода мебарад ва интиҳоби худро барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда, аз тарафи дигар, дар бар мегирад” [170, с. 5].

Бинобар ақидаи Н. Формановская, “равии коммуникатсионӣ-прагматикӣ барои дарки “падидаҳои забонӣ, ки дар шароити нутқи хаттӣ, бешубҳа, ба воситаҳои аломатҳои китобат (аломатҳо, усулҳо ва ғайра) зоҳир мегарданд”, мусоидат менамояд” [113, с. 155].

Ба ақидаи Н.С. Валгина “яке аз тамоюлҳои муҳимтарини рушди назарияи аломатҳои китобат, ки бо равиши коммуникатсионӣ-прагматикӣ сурат мегирад, пайдоиши ғояҳои нав дар бораи принципҳои аломатҳои китобат, яъне дар бораи омилҳои муайянкунандаи фаъолияти аломатҳои китобат мебошад. Аввалан, принципҳои ба таври умум қабулшудаи аломатҳои китобат (сохторӣ-синтаксикӣ, семантикӣ, интонатсионӣ) ҳамчун принципҳои асосӣ қабул карда намешаванд. Имрӯзҳо мутахассисони аломатҳои китобат боварӣ доранд, ки дар аксари ҳол ин принципҳо дар шакли алоҳида эътибор надоранд” [29, с. 33].

“Сониян, принципи коммуникативӣ ё худ коммуникатсионӣ-прагматикӣ ҳамчун принципи бартаридоштаи аломатҳои китобат номида мешавад, ки ба таври назаррас сегонаи номбаршударо низ фаро мегирад” [3, с. 17].

Тавре ки Н.Л. Шубина ибраз менамояд, “меъёрҳои асли бояд ҳамчун усули коммуникативӣ-прагматикӣ тасниф карда шаванд, зеро онҳо ҳадди ақал ҳатмӣ буда, истифодаи аломатҳои китобати ро мувофиқи шартҳои дар вазъияти муайяни коммуникатсионӣ муқарраршуда танзим мекунад, яъне онҳоро дар матн мушаххас мавриди баррасӣ қарор медиҳанд” [136, с. 63].

О. Кримова дар принсипи коммуникатсионии пунктуатсия рад кардани гузаштани тиреро (-) дар ҳукмҳои биномӣ бар аъзои асосии он шарҳ медиҳад. “Агар шумо тиреро нигоҳ доред, пас, робитаҳои семантикӣ ва нахвӣ ин узви дувуми ҷумла дақиқ муайян карда мешаванд, масалан: Кӯдакон ба волидон - ёварон (Кӯдакон барои волидон кистанд?) ё: Кӯдакон - ёварони волидон (Кӯдакон кистанд?)” [69, с. 50]. Аз ин мисоли овардаи Кримова баръало равшан мегардад, ки овардани тире дар ҷунин мавридҳо зарур аст ва ҳангоми кироат ё дар матн шифоҳӣ низ таъкид кардани он тавассути ист (пауза) барои равшан намудани мақсади ниҳонии суҳанвар муҳим мебошад.

Аз шарҳҳои мазкур маълум мегардад, ки дер ё зуд мутахассисони соҳаи пунктуатсия маҷбур мешаванд, ки ба рамзсозӣ ва умумисозии (кодификатсия ва унификатсияи) аломатҳои китобат гузаранд, зеро “оҳиста-оҳиста, дар амалияи суҳанронӣ, принсипи коммуникатсионӣ қайҳо боз роҳи худро кушодааст” [101, с. 380].

Сеюм, ба василаи устувории яке аз принципҳо дар пунктуатсия метавон барои таъмини ҳам даркшавандагии нутқ, яъне дастрасу фаҳмо будани он ва ҳам муносибати услубии он шароити мусоид фароҳам овард. Ин ақида ба усули сохторӣ-нахвӣ дар пунктуатсия, ки дар мавриди он дар адабиёти илмӣ бисёр навишта шудааст, қомилан татбиқ мешавад. Ҳамин тавр, ба ақидаи Шоу, “дар сатҳи нахв аксари вергулҳо зиёдатӣ мебошанд, зеро ҷузъҳои ҳам аз ҷиҳати мантиқ ва ҳам аз ҷиҳати интонатсия тақсимнашавандаи нутқро аз буда бештар фаро мегирад” [173, с. 214]. Ба ин ақидаи Шоу мо ҳам ҷонибдорем, зеро амалан ҳеҷ суҳанвари тоҷикзабон (умуман форсигӯ) пеш аз пайвандаки “ки” ист (пауза) намекунад. Ин падида дар тақлид бо пеш аз

“что” вергул мондан дар забони русӣ пайдо шуда, бо мурмури замон ба яке аз коидаҳои устувори пунктуатсионии забони тоҷикии муосир табдил ёфтааст.

Таърифи Е. Кран кӯшиши нав кардани принципи сохторӣ-наҳвии пунктуатсия, ҳатто агар аз ҷониби муҳаққиқон нодида ва ба ҷашми кам гирифта шуда бошад ҳам, бо ғояҳои аслии ва дарки визуалӣ ҳамгонӣ мекунад. Муҳаққиқи мазкур чунин қайд менамояд: “низомҳои аломатҳо ва унсурҳои графикӣ, ки барои ҳифзи тамомияти ҳукм дар шакли хаттӣ ва шифохӣ ва таъмини интиҳоби дурусти онҳо пешниҳод ва истифода мешаванд пешниҳод мекунад” [161, с. 136].

Қобили қайд аст, ки вазифаи пайваستшавӣ, ки дефис иҷро мекунад, бо шартҳои пайвастагии наҳвии аъзои ҷидаи ҷумла мутобиқат намекунад. Ҳол он, ки аз нуқтаи назари принципи коммуникатсионӣ-прагматикии пунктуатсия вазифаи пайвастшавӣ (ё худ алоқамандӣ) хеле муҳим аст, зеро вобаста ба мавзӯи нутқ дар фаъолияти нутқӣ моҳияти ин вазифа ба таври ғуногун дида мешавад.

Масалан, дар ҳикояи Эдгар По “The Tell-Tale Heart” чунин омадааст:

True!-nervous-very, very dreadfully nervous I had been and am; but why will you say that I am mad?

Дуруст!-асабонӣ-хеле, хеле шадидан асабонӣ будам, аммо чаро шумо мехоҳед гӯед, ки ман девоанаам?

Дар ин ҷо нависанда ҳолати руҳии персонажро бо аломатҳои китобат возеҳтар нишон медиҳад, ки яке аз мисолҳои хеле равшани ифодаи экпрессивӣ-эмотсионалӣ мебошад.

Ё ки намояндаи дурахшони ин матлаб метавонад шеърӣ “Интернет”-и Н. Скандиак бошад, ки дар он суҳбати холии ҷавонро дар ҳолати маҷозӣ бо истифода аз тасвирҳои компютерӣ (аломатҳои компютерӣ-интернетӣ) нишон медиҳад: @, --`----,---, яъне суҳбати онҳо мисли аккоси сағ ё мошини шалак садо медиҳад.

Ба тӯфайли алоқаи онлайнӣ як қатор навовариҳои саривақтӣ ба вуҷуд омаданд. Масалан, дур кардани аломати пунктуатсия аз ҳарфи ниҳонии гуфтор, Чунончи: Do you understand my wish_?

Қавсҳо ҳамчун ҷуфти пунктуатсия истифода намешаванд ва барои онҳо вазифаи нав эҷод шудааст, вазифаи эҳсосӣ-эмотсионалӣ ва мисли (“) “ / ;-) / ;-() ва монанди инҳо.

Мувофиқи ақидаи Ҷ. Ракло, дар муоширати компютерӣ вазифаҳои ифодакунандаи аломатҳои китобат, аслан, бо нутқи муқаррарии хаттӣ ё шифохӣ мувофиқ нестанд. Аз ҷумла, дар матни муоширати компютерӣ эллипс (доираи моил) ҳамчун аломати муттаҳидкунанда истифода мешавад, ба мисли иваз кардани иттифоқ ё вергул, Чунончи: “yahoo” you mean to tell me cutie...you don’t have any old shoes / “Эҳе” шумо, азизам, мехоҳед гӯед, ки ягон пойафзоли кухна надоред [170, с. 301].

Марҳилаи куллан нав дар таҳияи назарияи пунктуатсия бо тағйир додани таҳқиқоти пунктуатсия аз равиши функционалӣ-низомӣ ба коммуникативӣ-прагматикӣ алоқаманд аст.

Таҳлили функционалӣ-семантикӣ яке аз самтҳои асосии забоншиносии муосир буда, махсусан, барои омӯзиши падидаҳои забонӣ, ки аз доираи тавсифи сирф расмӣ берунанд, муҳим аст. Он ба концепсияи грамматикаи функционалӣ, ки аз ҷониби А.В. Бондарко таҳия шудааст, асос ёфтааст, ки воҳидҳои забонро на ҳамчун мақсади худ, балки ҳамчун воситаи ифодаи категорияҳои алоҳидаи маъно ва вазифаҳои коммуникативӣ мешуморад.

Моҳияти таҳлили функционалӣ-семантикӣ омӯзиши воҳидҳои забонӣ (дар ин маврид – аломатҳои китобат) аз нуқтаи назари нақши онҳо дар интиқоли маъноҳои мушаххас ва иҷрои вазифаҳои коммуникативӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки на танҳо ба ҷӣ гуна қор кардани нишонаи аломатҳои китобат (тавсифоти расмии он), балки ба он ҷӣ ифода мешавад, барои ҷӣ истифода мешавад ва ба маъно ва дарки матн ҷӣ таъсир мерасонад, таваҷҷуҳ зоҳир мегардад.

Татбиқи методологияи таҳлили функционалӣ-семантикӣ ба аломатҳои китобат ба мо имкон медиҳад, ки аз равиши анъанавии меъёрӣ, ки ба коидаҳои ҷойгиркунии аломатҳои “дуруст” нигаронида шудааст, берун гузарем. Ба ҷойи ин аломатҳои китобат ҳамчун иштирокчиёни фаъоли раванди ташаккули маъно ҳисобида мешаванд, ки қодиранд муносибатҳои зеринро ифода кунанд:

Муносибатҳои наҳвӣ: фарқияти қисмҳои предикативӣ, муайян кардани аъзои алоҳида, нишон додани наҳви робитаи байни ҷумлаҳо.

Робитаҳои мантиқӣ: муносибатҳои сабабу натиҷа, муҳолифат, рӯйхат, тавзеҳот.

Маъноӣ модалӣ: эътимод, шубҳа, даъват, савол, нидо.

Тобишҳои эҳсосотӣ: шодӣ, ҳашм, таъҷҷуб, киноя, кам гуфтан.

Хусусиятҳои услубӣ: расмӣ, ғайрирасмӣ, бадеӣ.

Унсурҳои оҳанг: таваққуф, баландӣ / пастшавии оҳанг, суръат.

Ҳар яке аз ин аломатҳо ба як вазифа хос бошад ҳам, тобишҳои дигарро низ ифода мекунанд. Аломатҳои китобат як қисмати амалии грамматика буда, тарз ва қонунҳои ифода кардани фикр ва андеша дар забон хизмат мекунанд. Ҳама гуна фикрҳое, ки дар хат таҷассум меёбанд, дорои хусусиятҳои гуногуни наҳвӣ буда, ба воситаи қонунҳои махсуси грамматикӣ ифода мегарданд. Аломатҳои китобат дар нутқи хатӣ бо хусусиятҳои хоси наҳвӣ ва сохти грамматикӣ забон робитаи мустақаме дошта, барои возеҳу равшан муайян ва муқаррар кардани маъноҳо ва тарзи ифодаи нутқ ёрии амалӣ мерасонанд. Вазифаи амалии аломатҳои китобат дар ҷумла он аст, ки онҳо фосилаи овозҳои гуногунро нишон медиҳанд, нозукиҳои фикрро ҳифз мекунанд, тарзи баёнро равшан намуда, робитаҳои грамматикӣ сохту тартиби матнҳоро таъмину таъин менамоянд. Аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ баъди қабул намудани алифбои лотинӣ (соли 1929) ва алифбои кириллӣ (соли 1940) бо хусусиятҳои гуногуни худ дохил шудаанд.

Ҳамин тавр муайян карда шудааст, ки аломатҳои китобат як падидаи бисёрфункционалии забоншиносӣ буда, вазифаҳои наҳвӣ, маъноӣ, оҳанг,

эҳсосотию ифоданокӣ ва иртиботиро иҷро мекунад. Усулҳои асосии аломатҳои китобат наҳвӣ, маъноӣ, оҳангӣ ва услубӣ мебошанд, ки ҳар кадоми онҳо дар ташкили нутқи хаттӣ нақши худро мебозанд ва метавонанд дар низоми гуногуни забон бартарӣ дошта бошанд. Баррасии таърихи инкишофи низоми аломатҳои китобат таҳаввулоти онҳоро аз фонетикӣ ба самти наҳвӣ ва маъноӣ нишон дода, инчунин, имкон фароҳам овард, ки хусусиятҳои асосии типологӣ, аз қабилӣ ба принципі анъанавӣ ва дараҷаи риояи қатъии қоидаҳо муайян карда шаванд. Ин равиш имкон медиҳад, ки аломатҳои китобат на танҳо ҳамчун унсурҳои расмӣ графикӣ, балки ҳамчун воситаи фаъоли ифодаи маъноҳо, эҳсосот ва аз нигоҳи ҳадаф коммуникативӣ, ки калиди омӯзиши муқоисавии аломатҳои китобат дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад, дар асоси осори бадеӣ омӯхта шавад.

“Дар забоншиносии шуравӣ таҳқиқи босуръати пунктуатсия аз нуқтаи назари коммуникативӣ чараён гирифт: бо нияти ошкор намудани қонуниятҳои истифодаи аломатҳои китобат, он амалкарди аломатҳоро дар матнҳои воқеӣ бо дарназардошти сервизифагӣ ва таъсири мутақобилаи онҳо меомӯзад” [73, с. 407].

Аз гуфтаҳои боло метавон чунин хулоса баровард, ки инсон барои интиқоли фикр ҳамеша ба забон ниёз дорад ва ин эҳтиёҷ ба забон бо пешрафти муоширати байнифарҳангӣ ва, махсусан, дар замони муосир дар зери таъсири раванди ҷаҳонишавӣ бештар мешавад. Имрӯзҳо на фақат донишҷӯи забони модарӣ, балки донишҷӯи забонҳои хориҷӣ, бахусус, забонҳои оламшумул, амри ногузир шуда истодааст.

Гуфтору навиштор ду абзори таҳқиқи модии забон ҳастанд, ки барои инсон қобили дарканд. Забони навишторӣ аз ҷиҳати вазъи ҳолати забони гуфторӣ дар замони китобат хабар медиҳад, ташаккули таҳаввули онро дар давраҳои гуногун нишон медиҳад.

Яке аз хусусиятҳои асосии забони навишторӣ дорои аломатҳои китобат будани он мебошад.

Тавре мушоҳида мегардад, ҳар забон руҳи худро дорад ва ҳатту пунктуатсияи худро агарчи аз дигарон гирифта бошад ҳам, дар он чизе афзуда ё аз он зудуда, ба худ мутобиқ сохтаанд. Аломатҳои ҳаракат дар роҳ, қариб дар саросари дунё як хел аст, яъне табдил ба қоида ва фарҳанги роҳ рафтан шудааст. Аммо забон фаротар аз он аст, ки онро ба қонуну қавоиде пойбанд тавон кард.

Пунктуатсия низ монанди алифбоҳо мутобиқ ба забон ва дастури забон хусусиятҳои хос дорад. Ҳар кадоме аз забонҳои олам ба таври худ: яке аз ҳатти аслий ва равишҳои аломатгузори суннатии хеш истифода мекунад, дигарӣ ҳатту аломатҳои бегонагонро қор фармудааст ва сеюмӣ бо иқтибоси яке аз ин ду унсури нигориш дастури забони худро такмил кардааст.

Пунктуатсия ба унвони пурбаҳстарин масъалаҳои наҳви забон, ҳанӯз ҳам дар ҳама забонҳои олам муҳим ва ҳалнашуда боқӣ мондааст. Умуман, метавон гуфт, ки тамоми забонҳои олам ба ғайр аз он, ки соҳиби савту суръат ва оҳангҳои махсуси отифии худ ҳастанд, инчунин, дорои хат ва дастури хоси худ мебошанд. Дастури забон аст, ки низоми ибораву ҷумлаороиро дар забони навишторӣ танзим мекунад ва дар така бо вижагиҳои ҳатти худ пунктуатсияро ба қор мебарад.

БОБИ II. ВАЗИФАҲОИ СОХТОРИЮ МАЪНОИИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Хусусиятҳои хоси аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ

Вазифаҳои сохторию грамматикӣ ё нахвии аломатҳои китобат амалан хеле шинохтатар аз вазифаҳои дигари он буда, бахусус, дар нутқи хаттӣ мавқеи бориз дорад, зеро дар китобати имрӯзаи ҳамаи забонҳои олам, бахусус забони тоҷикӣ ва англисӣ, ҷобачогузорию дурусти аломатҳои китобат шартҳои муҳим барои то андозае фаҳму дарки саҳеҳи нутқи хаттӣ ба ҳисоб меояд.

Пунктуатсия ҷузъи ҷудонопазири донишу саводи хаттӣ ба шумор рафта, вазифаи асосии он нишон додани ҷобачойии дурусти гурӯҳи калимаҳо дар таркиби ҷумла мебошад, то матлаби суҳан фаҳмо гардад.

Дар забоншиносии муосир барои фаҳмидани принципҳои аломатгузорӣ се самти асосӣ шинохта шудааст:

Се самти асосии принципҳои аломатгузорӣ		Нахвӣ (grammatical)
		Мантиқӣ (logical)
		Овозӣ (phonetical)

Бо рӯйи кор омадани алифбои лотинӣ (аз соли 1929) ва минбаъд алифбои нави кириллии тоҷикӣ (аз соли 1940), табиист, ки аломатҳои пунктуатсионӣ ва қолабҳои ҷудогонаи ҷумлаорой низ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфт. Дар баробари ин, забоншиносону донишмандонро зарур буд, ки барои мутобиқ кардани овозҳои алифбо ва пунктуатсия ба савту ниғориши хоси тоҷикӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонанд. Албатта, дар байни 10-11 сол (ду бор!-Д.М.) “тағйири алифбо ва мутобиқсозии он ба забони гуфтору навиштор кори сахлу сода набуда, давра ба давра амалӣ гардидааст” [7, с. 145].

Бояд зикр кард, ки забони адабӣ чунин меъёр дорад, ки аз тарафи умум ба тариқи ҳатмӣ расман эътироф карда мешавад. Меъёри забони адабӣ аз тарафи давлат муқаррар шуда, расман дар луғатномаҳо, дар китобҳои дарсӣ сабт мегардад. Риояи меъёри забони адабиро, пеш аз ҳама, устодони каломӣ бадеъ, нависандагони нуқтасанҷ назорат ва бонӣ мекунанд. Забони адабӣ дар

як ҳолат шах шуда наместонад, баробари инкишофи ҷамъият тадриҷан тағйир меёбад. Ин дигаргунӣ дар ӯ зуд дар меъёри забони адабӣ низ инъикос меёбад. Аммо аз рӯи принципи пойдории меъёр зуд-зуд тағйир ёфта истодани қоидаҳои истифодаи воҳидҳои забон ва аломатҳои китобати он воҷиб нест.

Дар хатти имрӯзаи забони тоҷикӣ, тибқи маъмул, даҳ аломати китобат - нуқта, вергул, аломати савол, аломати хитоб, дунукта (баён), сенукта, нуқтавергул, қавс, тире, нимтире, нохунак ба кор меравад. Онҳо ба забони тоҷикӣ навад сол қабл, яъне аз солҳои 30-юми асри XX, ҳамзамон, бо истифода аз алифбои лотинӣ, албатта, бо таъсири забони русӣ гузаштаанд.

Фаҳмидани аломатҳои китобат ҳамчун падидаи мураккаб ва гуногунҷанбаи забонӣ барои ҳама гуна омӯзиши амиқи нутқи хаттӣ, бахусус дар заминаи таҳлили муқоисавии забонҳои гуногун, амри асосист. Ин бахш ба баррасии ҳамаҷонибаи моҳияти аломатҳои китобат, вазифаҳои асосии он ва усулҳои бунёдиё, ки нақши онро дар ташкили матн ва интиқоли маъно муайян мекунанд, далолат мекунад.

“Аломатҳои китобат (аз лотинии punctum-point) низоми аломатҳои графикӣ ӯ аломатҳои китобат мебошад, ки дар нутқи хаттӣ барои тақсим кардани матн ба қисмҳои маъноӣ ва нахвӣ, инчунин барои нишон додани хусусиятҳои интонатсия ва ритмикии забони гуфтор истифода мешаванд” [8, с. 98]. Ин таъриф сарфи назар аз хусусияти анъанавии худ хусусияти дугонаи аломатҳои китобатро таъкид мекунад: робитаи он ҳам бо сохтори нахвии ҷумла ва ҳам бо хусусиятҳои просодикии нутқи шифохӣ.

Дар забоншиносии муосир аломатҳои китобат на танҳо ҳамчун маҷмуи ёрирасони қоидаҳои тарҳрезии матн, балки ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи системаи забон, ки дар раванди муошират вазифаҳои муҳимро иҷро мекунанд, баррасӣ мешаванд. Як қатор таҳқиқотчиён, аз ҷумла, Е. Басалаева ва А.С. Бердичевский ба он диққат додаанд, ки “аломатҳои китобат ҳамчун “унсури ёридиҳанда дар фаҳмиши матн” баромад карда, дар ташаккул ва тафсири маъно ғаболона иштирок мекунанд” [15, с. 44-49; 13, с. 248-255]. Аз ин нуқтаи назар, аломатҳои китобат яке аз воситаҳои мебошад, ки муаллиф

тавассути он дарки матнро аз ҷониби хонанда идора карда, норавшаниро пешгирӣ мекунад ва рамзкушоии мувофиқи паёмо таъмин менамояд.

Аҳаммияти асосии аломатҳои китобат, инчунин, бо мавқеи он дар якҷанд сатҳҳои забонӣ таъкид карда мешавад:

Графика: Аломатҳои китобат як қисми системаи графикаи забон аст, ки аломатҳои махсусро барои сохтори визуалии матн истифода мебарад.

Наҳв: Аломатҳои китобат бо сохтори наҳви ҷумла зич алоқаманданд, ки сарҳадҳои он, робитаҳои байни қисмҳои ҷумлаи мураккабро нишон медиҳанд ва инчунин, сохторҳои наҳви алоҳидаро таъкид мекунанд.

Семантика: Аломатҳои китобат бори амиқи семантикӣ дошта, барои равшан кардани маъноҳо, ҷойгиркунии акцентҳои мантикӣ ва интиқоли нозуқиҳои маъно мусоидат мекунад.

Прагматика: “Дар амали коммуникативӣ аломатҳои китобат вазифаи прагматикиро иҷро намуда, ба муаллиф дар ифодаи ниятҳои худ (савол, даъват, изҳорот) ва хонанда-барои дуруст дарк кардани онҳо кумак мекунад”.

Ҳамин тариқ, аломатҳои китобат низоми шахшудаи меъёрҳо набуда, балки механизми динамикӣ ва чандир мебошад, ки мисли грамматика ва лексика ҳамчун воситаи ифодаи фикр хизмат карда, самаранокии муоширати хаттиро таъмин мекунад. Омӯзиши он муносибати ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки ҳамаи ҷанбаҳои дар боло зикршударо ба назар мегирад.

Мутаассифона, дар давоми ин қадар солҳо, бахусус ҳаштод соли истифодаи хатти кириллӣ, вобаста ба аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ, сарфи назар аз муҳим будани масъала, ба ҷуз қорҳои А. Эшонҷонов, С. Шербоев, Ғ. Маликов, Х. Ҳусейнов, Д. Хочаев, Ш. Кабиров, У. Обидов, Ш. Каримов, Т. Шокиров, Б. Камолиддинов, Ғ. Камолова ва баъзе мақолаҳо дар методикаи таълими он то имрӯз таҳқиқоти кам ба ҷашм мерасад.

Муҳаққиқони мазкур вобаста ба аҳаммияту арзишмандии мавзӯи таълифоташон ба ин масъала таваҷҷуҳ намудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи варзидаи тоҷик Б. Камолиддинов дар як қатор мақолаву асарҳои ба медиалингвистикаи тоҷик бахшидаашон, аз қабили “Чанд мушкили гузоштан

ё нагузоштани вергул” [58, с. 60] аз ғалатҳои аҳли матбуоти тоҷик ва соҳибзабонон дар истифодаи аломати вергул изҳори нигаронӣ карда, онҳоро бо далелҳои қотей нишон дода, роҳҳои бартараф кардани онҳоро дар заминаи қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аз нуқтаи назари илмӣ пешниҳод кардаанд.

Аломатҳои китобатро аз рӯйи вазифа ба аломатҳои ҷудокунанда (тире, қавс, нохунак), фарқкунанда (нуқта, вергул, нуқтавергул, аломати савол, аломати хитоб, дунуқта (баён), сенуқта) ҷудо мекунанд. Инчунин, вобаста ба мавқеи корбурдашон онҳо ба аломатҳои китобати маъмул дар охири ҷумла (нуқта, савол, хитоб, сенуқта, нуқтавергул), аломатҳои китобати маъмул дар дохили ҷумла (вергул, дунуқта (баён), нохунак, тире) ва муштаракмавқеъ тақсимбандӣ карда мешаванд.

Дар ишора ба масъалаи вазифаи асосии истеъмоли аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ Х. Ҳусейнов андешаҳояшро чунин баён намудааст: “Функцияи таъйинии аломатҳои китобат аз он иборат аст, ки онҳо дар якҷоягӣ бо дигар унсурҳои нутқ (калима, шаклҳои грамматикӣ калима ва сохти нахвӣ) ҳангоми нутқи таҳрирӣ барои ифодаи фикр ва ҳиссиёт хизмат мекунанд” [125, с. 121].

Аломатҳои китобат се ҷанба доранд: маъноӣ (ё мантиқӣ), дастурӣ (ё грамматикӣ) ва оҳангӣ (ё интонатсионӣ). Вазифаи асосии ин се ҷанба ба тариқи хаттӣ дақиқ ифода кардани мақсад ва аз тарафи хонанда равшан дарк намудани муҳтавои асосии матлаби нигошташуда аст. Мо низ дар ин бахши қорамон барои гурез аз такрори гуфтаҳои китобу дастурҳои доир ба аломатгузорӣ навишташуда, бештар ба шарҳу тавзеҳи ҷанбаҳои болозикр мепардозем ва аз қоидаҳои ҷою мавқеи гузоштани онҳо камтар баҳс мекунем.

2.2. Хусусиятҳои хоси аломатҳои китобат дар забони англисӣ

Аломатҳои китобат ҳамчун низоми ягонаи маъноӣ дар байни аъзоёни ҷумла ва матн бо мақсади дарки беҳтари он муайян карда шудаанд. Аз ин нуқтаи назар, гуногунҷабҳагии аломатҳои китобат ба маънои “танг”-и аломатҳои китобат ба маънои “васеъ” (давомнокии аъзоёни матн дар саҳифа) алоқамандӣ дорад. Нуқтаи назари мазкур дар қорҳои олимони ватанию

хориҷӣ дар алоқамандӣ ба ҳалли ин мушкилот бамаврид зикр шудааст, ки истифода набурдан ё ғалат кор фармудани аломатҳои мазкур боиси мавҳумию носаҳеҳии ифодаи андеша гашта, фикри нависанда - муаллифи матнро мураккабу муғлақ ва душворфаҳм месозад.

Ҳамчунин, Л.Б. Шапиро таъкид менамояд, ки “аломатҳое, ки дар нутқи хаттӣ байни калимаҳо ё гурӯҳи калимаҳо гузошта мешаванд, аломатҳои китобат ном доранд ва маҷмуи қоидаҳо оид ба истеъмоли ин аломатҳо пунктуатсияро ташкил медиҳад” [129, с. 79].

Дар як ё якчанд қорҳои илмӣ хориҷиён мушкилии назариявии аломатҳои китобати забони англисӣ дода шудаанд. Я.К. Грот аломатҳои китобатро ҳамчун батартибоварандаи имлои забон ҳисоб мекунад. Аз рӯи ақидаи Я.К. Грот, аломатҳои китобат танҳо барои нишон додани алоқамандии зиёд ё кам доштан дар байни ҷумлаҳо ва қисман аъзоҳои ҷумла хидмат мерасонанд. Хусусиятҳои аломатҳои китобат аз тарафи Я.К. Грот таҳқиқ нашудаанд, аммо истифодаи аломатҳои китобат фақат дар сатҳи ҷумла ва ибора дида шудааст. Аммо қоидаҳои навишти аломатҳои китобат, ки аз ҷониби Я.К. Грот шаклгирӣ шудаанд, дар давраи олим мавриди истифода буданд ва ҳамчунин то имрӯзҳо аҳаммияти худро гум накардаанд [37, с. 112]. Номӣ ӯ, чи хеле ки А.Б. Шапиро қайд кардааст, “бо омӯзиши аломатҳои китобат дар асос ва алоқамандӣ бо илми наҳв (наҳв) боқӣ монд” [129, с. 56].

Дар қисмати аломатҳои китобати грамматика Я.К. Грот тезис “дар бораи асоси наҳвии аломатҳои китобатро ба як шакли аниқе даровардааст” [37, с. 114].

Қайд кардан мумкин аст, ки “натичаҳои рамзгузории истифодабарии маъмулии имрӯза дар охири асри XIX” пурратар дар монографияи муҳаққиқ Н.Н. Орехова қайд шудааст [88, с. 109]. Дар ин асарҳо олимони нишон медиҳанд, ки маҷмуи аломатҳои китобат дар таҷрибаи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ истифода мешаванд. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки “тарчанде дар асри гузашта аломатҳои китобат дар асоси илми наҳв таҳқиқ шудаанд,

дурустшавии онҳо бо хусусиятҳои талаффуз ихтисор намешаванд, истифодаи ҳамаи аломатҳои китобат дар замони муосир таҷрибаи шабеҳи асри XIX-ро доро мебошанд” [88, с. 109].

Ба ғайр аз он, чи хеле ки муҳаққиқ Е.В. Дзякович қайд кардааст, “дар забоншиносӣ истилоҳи “васеъ” -и аломатҳои китобат мавриди истифода қарор дода мешавад. Дар ин раванд аломатҳои китобат на танҳо бо дигар аломатҳо муносибат доранд, балки “гуногунҷабҳагии вобастагии аъзои матн: асосҳои ҷамла, фосилаҳо, сархатҳо аломатҳои бахшҳо, ситораҷаҳо ва дигар аломатҳои полиграфӣ ҳам дар он ба мушоҳида мерасад” [42, с. 17].

Мафҳуми васеи аломатҳои китобат аз нигоҳи И.А. Бодуэн де Куртэне, ин, пеш аз ҳама, “аломатҳои ист: нуқта, дунуқта, нуқтавергул, вергул ва чудо қардани навиштаҷот ба бахшҳо, бобҳо, параграфҳо ё зербобҳо, моддаҳо, сархатҳо (хатчаи ҷудокунанда) тире, фосила, қавсҳо, аломатҳо дар поёни саҳифа ва ё дар охири китоби ноҳунак, апостроф мебошад” [19, с. 167].

Фаҳмиши ба ин монанди моҳияти истилоҳи аломатҳои китобат дар қорҳои таҳқиқотии муҳаққиқ Л.В. Шерба, ки дар онҳо хусусиятҳои умумии аломатҳои китобат дида баромада шудаанд, хизмат мерасонанд. “Сархат, ҷудокунии матн ба қисмҳо, хат дар байни саҳифаҳо, тире, нимтире, фосила, апостроф ба гурӯҳи умумии аломатҳои китобат дохил мешаванд” [137, с. 45]. Таркиби мафҳумҳои танг ва васеи аломатҳои китобат дар қорҳои олимони В.Ф. Иванова, А.Н. Наумович, Н.С. Валгина тасвир ёфтааст.

Хусусиятҳои грамматикӣ ба аломатҳои китобат хос дар қорҳои илмӣ Б.С. Шварсткопф тасвир шудаанд, ки “истифодаи аломатҳо дар охири ҷумла (матн) ва мавқеи махсуси ин аломатҳо дар ҳар як чунин маврид (аввал, мобайн ва охири ҷумла (матн) чудо қарда нишон дода шудаанд. Бо мафҳуми васеи истилоҳи аломатҳои китобат хусусиятҳои вазифавӣ (функционалӣ) ва муҳимтарини аломатҳои китобат ҳамчун иштироки он дар ташкили графикӣ матн ва алоқаи байни аъзоҳои матни хаттӣ чудо қарда шудаанд” [130, с. 136].

Дар таҳқиқоти Б.С. Швартскопф низоми сохтори аломатҳои китобат дарҷ гардидаанд:

1. “Бо ҳам алоқаманд намудани ҷузъҳои таркибӣ;
2. Ҳар яки онҳо вазифаҳои худро доранд;
3. Хусусияти ҳамвазнӣ ва гуногунвазнӣ доранд” [130, с. 8].

Б.С. Швартскопф низоми аломатҳои китобатро дар қаторҳои муқобили зерин гузоштааст:

“1) Дар алоқамандӣ бо мавқеи ҳамаи аломатҳои китобат дар ҷумла онҳоро ба аломатҳои аввал, миёна ва охири ҷумла ҷудо кардаанд. Ҳамин тавр ҳам ҳаст, ки аломатҳои ҳар мавқеъ дар муқобили аломатҳои китобати мавқеи дигар гузошта мешаванд.

2) Ба ҳам муқобилгузори аломатҳои китобати танҳо ва ҷуфт ва ҳамчунин, вазифаи онҳо:

а) Ҷудокунанда (як аломати ҷудогонаи наҳвӣ аз дигараш). Ин хусусият танҳо ба аломатҳои китобати танҳо хос аст.

б) Интиҳобкунанда (дар ҳудуди муайяни сохтори наҳвӣ нишон дода мешавад). Ин хусусият ба аломатҳои ҷуфт хос аст.

3) Аз ҳама муҳим муқобилгузори хусусиятҳои шаклӣ-грамматикӣ ва маъноии аломатҳои китобат мебошанд.

4) Муқобилгузори истифодабарии аломатҳои китобат, пеш аз ҳама, дар аломатҳои китобат номӯҳим (озод, мувофиқи интиҳоби навиштор), яъне гузоштани аломатҳои китобат ё яке аз зидмаъноии онҳо барои фаҳмондани маъноии наздик ба низоми сохторӣ” [130, с. 10]. Чи хеле ки Б.С. Швартскопф нишон медиҳад, “низоми аломатҳои китобат марказ ва намуди зоҳирии худро доранд. Марказ аз аломатҳои китобати асосӣ, иборат аз аломатҳои ҷудогона ё ҷуфт, ки инъикоскунандаи аъзоёни матн ҳастанд, таркиб ёфтааст” [130, с. 119-122]. “Қисмати зоҳирии низоми аломатҳои китобат се хусусияти гуногунчинсии воситанокӣ, мустаҳкамӣ дар зернизом ва навъҳои вазифавии алоқаи дутарафаи аломатҳоро тасвир мекунад” [130, с. 120]. “Ба сохтори зоҳирии аломатҳои китобат намудҳои зоҳиршавии аломатҳоро метавон

тасвир кард: масалан, ба хатти моил чудо кардан, зерхат кашидан ва аломатҳои таъминкунандаи мазмун дар байни ҷузвҳои матн” [66, с. 27].

Дар забони англисӣ ҳам мисли забони тоҷикӣ ҳамаи аломатҳои китобат истифода мешаванд: нуқтаҳо, вергулҳо, нукта-вергулҳо, тиреҳо, қавсҳо, аломатҳои савол, аломатҳои нидо ва дефис. “Дар ҳарду забон аломатҳои китобат аз рӯи қоидаҳои мушаххас танзим карда мешаванд, аммо муҳим аст, ки дар хотир дошта бошед, ки ин қоидаҳо аксар вақт имкон медиҳанд, ки аломатҳои гуногуни китобат дар як вазъият истифода шаванд. Ба ибораи дигар, аломатҳои китобат интиҳоби дуруст дар ҷои дуруст аст, то хонанда ниятҳои муаллифро беҳтар дарк кунад” [130, с. 94]. Зери мафҳуми аломатҳои китобат Б.С. Швартскопф чунин таърифҳоро пешниҳод намудааст: “1) “Низоми ҳатмии графикӣ ё ғайриалифбоии аломатҳо, дар якҷоягӣ бо графика ва қоидаҳои имло, дар маҷмуи вобастагии забони навишторӣ (хаттӣ). Барои ҳамин асоси низоми аломатҳои китобатро, чи хеле ки олимони қайд кардаанд, ташкилҳои графикӣ ва аъзоҳои матни хаттӣ ташкил мекунад.

2) Маҷмуаи қоидаҳои рамзгузори аломатҳои китобат, ки дар матни хаттӣ ба муомилот дароварда шудаанд, таърихан барои забони табиӣ хизмат мекунад.

3) Илми забоншиносӣ низоми ҳақиқии аломатҳои китобат вазифа ва усули истифодаи онҳоро меомӯзад” [130, с. 8]. Чи хеле ки муҳаққиқ Е.В. Дзякович қайд мекунад, “чунин бархӯрди низоминок ва сохторӣ бо аломатҳои китобат онҳоро ҳамчун низоми худамалкунада муаррифӣ мекунад. Ҳамчунин, тасаввурот дар бораи ду гурӯҳи аломатҳои китобат “васеъ” ва “маҳдуд” барои ба таври умумӣ дарк кардани аломатҳои китобат маълумот медиҳанд ва ба таври ошкоро иҷозат медиҳад, ки аломатҳои китобат ҳамчун низоми кушода дида баромада шавад” [42, с. 20].

Аломатҳои китобати матн дар қорҳои таҳқиқоти Б.С. Швартскопф, Н.Л. Шубинов, Л.М. Колтсова ва дигар таҳқиқотҳо баррасии худро ёфтаанд. Аз рӯйи таҳқиқоти Л.М. Колтсова матни бадеӣ аз рӯйи нуқтаи назари аломатҳои китобат назар карда мешавад, ки дар навбати худ мавқеи нави ин

гуна аломатҳо дар даҳсолаи охир дар чорчӯбаи прагматикӣ дар забоншиносии парадигматикӣ ҳамчун воҳиди ягонаи матн дар шакли гуфтор тасвир ёфтааст. Л.М. Колтсова қайд мекунад, ки “муносибати прагматикӣ ба аломатҳои китобат ва услуби графии матн (ҳамчун объект) ва хусусиятҳои воҳидҳои пурмазмунӣ аломатҳои китобат (ҳамчун предмети таҳқиқ) моҳиятан ба инкишофи назарияи аломатҳои китобат хизмат кардаанд. Аз рӯйи қонуниятҳои ба талабот ҷавобгӯ ва таҷрибаи аломатҳои китобат бо далели баҳснашаванда ҷавоб додан ба саволе, ки забон бе ҷамъбасткунӣ, ҳулосабарорӣ ва тасвир дар ҳудуди забонӣ забони мукамал буда наметавонад, мумкин аст” [66, с. 5]. Ба ақидаи Л.М. Колтсова, дар байни унсурҳои забонӣ ва матни том алоқамандие вуҷуд дорад, ки онро бе иштироки аломатҳои китобат тасаввур кардан аз имкон берун аст. Воситаҳои аломатҳои китобатро Л.М. Колтсова аз рӯйи шакл ва ифодаҳояш чунин тасниф кардааст:

- 1) “Аломатҳои китобати таркибӣ аз ду аломати гуногун таркиб ёфтаанд (масалан; / ?!);
- 2) Аломатҳои китобати дугона (аломатҳое аз ду аломати якхела таркиб ёфтаанд: () / [] / “” / «»);
- 3) Аломатҳои китобати маҷмӯӣ (аломатҳое, ки аз унсурҳои гуногуни (ду ва зиёда) иҷрокунандаи як вазифа: аломатҳое, ки шакли матнро дар намуди сархат ба тартиб медоранд, аломатҳои “тире ва вергул” (-, ё , -) ва аломатҳое, ки сохтори аъзоҳои якҷинсаро бо ёрии калимаҳои ҷамъбасткунанда ба шакл медароранд;
- 4) Аломатҳои таркибӣ ё мураккаб – аломатҳои гуногунвазифае, ки дар як қатор мавқеи аломатҳои якҷоякардашуда таркиб ёфтаанд;
- 5) Аломатҳои номуайян, ки дар қатори аломатҳои графии нутқи хаттӣ тасвир мешаванд (ба чунин аломатҳо ҷудокунии гуногунмаъно, масалан, ҳарфи калон, шомиланд)” [66, с. 5].

Дар идома муҳаққиқ вазифаҳои асосии аломатҳои китобатро оварда, чунин зикр намудааст:

1) “Вазифаи алоқамандӣ ва пайвастанкунӣ (ин вазифа бо элементҳои дохили гуфтор алоқаманд аст);

2) Вазифаи равшанкунӣ ё вазифа барои равшан кардани маънои гуфтор (аломатҳои иҷрокунандаи ин функсия нохунакҳо мебошанд);

3) Вазифаи баёнкунандагӣ. Ин вазифа тавассути аломати махсуси худ – “дунукта” (аломати баён) амалӣ карда мешавад” [66, с. 7].

Дунукта, – эзоҳ медиҳад Л.М. Колтсова, – “ин сигнале мебошад, ки қисми аввал ва дуёми ҷумлаҳои мураккабро ба ҳам алоқаманд мекунад” [66, с. 8]. Ҳамин тавр, дунукта аломати аз ҳама муҳим дар нутқи айнан нақлшуда буда, дар ин навъи гуфтор ба таври васеъ истифода мешавад.

Ғайр аз ин аломатҳои ҷубронкунандаро низ ҷудо кардаанд, ки инҳо аломатҳои ивазкунандаи мавқеъ ҳастанд. Онҳо, ба ақидаи Л.М. Колтсова ошкор менамоянд, ки аломатҳои бисёрвазифа алоқаҳои таркибиро пешниҳод мекунад ва барои ҳамин шумораи вазифаҳо ба ҳамаи аломатҳо аз нуқтаи назари таҷрибаҳои математикӣ номаҳдуданд.

Дар байни корҳои таҳқиқотии омӯзиши умумии аломатҳои китобат дар асоси маводи асарҳои як қатор забоншиносони ватанӣ ва корҳои таҳқиқотии онҳо метавон дид, ки таҳқиқоти бамаврид бо дарки қушоди истифодабарии аломатҳои китобат, таҳлили услуби нависандаҳои гуногун алоқаманд аст. Ҳамаи ин корҳои таҳқиқотӣ маводҳои зиёди назариявӣ ва амалиро барои семантикаи асосии аломатҳои китобат медиҳанд.

Ҳамин тавр, ба ақидаи Н.Н. Орехов, “ҳар як қоида бояд истифодаи якхелаи аломатҳои китобатро таъмин карда тавонад. Барои ин лозим аст, ки аз рӯйи нақша маводҳои омӯзиши ҷанбаҳои коммуникативӣ, прагматикӣ ва мотиватсионии аломатҳои китобатро дар бар гирад” [88, с. 270 -271]. Вазифаҳои аломатҳои ҷудогона нишон медиҳанд, ки ҳар яке аз онҳо, вақте ки дар ҷумла ё матн оварда мешаванд, як вазифаи асосӣ доранд, аммо ҳуди ҳамон аломат дар як мавриди дигар метавонад вазифаи дигарро иҷро намояд.

Муҳаққиқон “сохтори иерархии аломатҳои китобат” -ро муайян кардаанд. Воҳидҳои грамматикӣ (“grammatical units”), ки муаллифон инро

дар ҷумлаҳои (sentence) сода ва мураккаб тавзеҳ медиҳанд, масалан, ҷумлаи содаи дохили ҷумлаҳои мураккаб (clause), ибораҳо (phrase) барои нишон додани вазифаҳои ҷудокунанда ва фарқкунандаи аломатҳои китобат хеле мувофиқ мебошанд.

Дар китоби Б. Ҷонс қайд карда шудааст, ки “аломатҳои китобати забони англисӣ пештар ҳамчун низоми орфографӣ вазифаи мустақилро иҷро мекарданд (“... an orthographic system in its own right...” [159, с. 27] ва танҳо инъикоскунандаи ист (пауза) ва дигар хусусиятҳои нутқи талаффузӣ набудаанд. Чунин мафҳуми пунктуатсия дар забоншиносии хориҷӣ бори аввал ба таври комилан хуб дар монографияи Ҷ. Нанберг қайд шудааст [166].

Мундариҷаи низоми аломатҳои китобат, усулҳои гуногуни истифодаи аломатҳои китобат, муносибат ва вазифаҳои дутарафа ва амсоли инҳо дар забонҳои гуногуннизоми таҳқиқшаванда баррасӣ шудаанд.

Ҷ. Нанберг ба ҳайси предмети таҳқиқ танҳо он аломатҳои китобатеро баррасӣ менамояд, ки дар ҳудуди сархат ба қор бурда мешаванд. Тасаввури назариявии олимон дар бораи низоми аломатҳои китобат бар пояи фарқ кардани ду “сатҳи” грамматикӣ дар нутқи хаттӣ қарор дорад: “грамматикаи луғавӣ (“lexical grammar”), ки муносибат ва робитаи байниҳамдигарии байни калимаҳо, ғразаҳо ва синтагмаҳо, ки бо ёрии аломатҳои китобат ҷудо карда мешаванд, танзим мекунанд ва грамматикаи матнӣ (“text grammar”), ки баробари қоидаҳои истифодаи аломатҳои китобат дар матн, дигар воситаҳои графикӣ (истифодаи шакли дигари ҳарфҳо, ҷойгиршавии матн дар саҳифа ва ғайра)-ро ҳам фаро мегирад. Масалан, нишон додани вазифаи чунин аломатҳои китобатро, ба мисли “ишора ба тафсилоти баъдӣ бо ёрии аломати баён” (“colon expansions”), “нишон додани таркиби гузоштани аломатҳо бо ёрии ду аломати тире” (“dash interpolations”), “дақиқтар нишон додани ягон матлаб дар қавс” (“literal parentheticals”) аз ҷумлаи чунин ҳолатҳо мебошанд” [166, с. 100]. Ҷ. Нанберг нишон медиҳад, ки “иҷрои ин вазифаҳо дар матн дар асоси қоидаҳои муайян сурат мегирад. Масалан, ба ин тарз гузоштани аломатҳои китобат дар ҷумла имконнопазир маҳсуб мешавад” [166, с. 100].

Чунончи: “*She walked out - who could blame her - (it was during the chainsaw scene, as I recall) and went directly home*”.

Вазифаҳои аломатҳои китобат дар матн метавонанд “омезиш” ёбанд, дар натиҷаи ин ҳолати имконпазири гуногунфаҳмӣ дар фаҳмиши матнҳо ба вуҷуд меояд, ба мисли ҷумлаи зерин:

Матни асл	Тарҷума
<i>The press secretary gave them the rules: they were not allowed to speak to the committee directly; all other members were forbidden to discuss what the committee had decided.</i>	Котиби матбуотӣ ба онҳо иттилоъ дод: ба онҳо бевосита гуфтугӯ кардан бо комитет манъ аст; ба ҳамаи дигар аъзоён иттилоъ доданро доир ба қарори комитет манъ карданд.

Ҳамон як аломати китобат дар забони англисӣ (ба мисли забони русӣ) метавонад, дар матн вазифаҳои гуногунро иҷро кунад. Чунончи, Қ. Нанберг “вергули таъкидкунанда (ҷуфти вергул)” (“*delimiting commas*”), “вергули ҷудокунанда (вергули тоқ)” (“*separating commas*”) ва “вергуле, ки чандфаҳмиро бартараф мекунад” (“*disambiguating commas*”) аз ҳам фарқ мекунад. Ду вергули охир, тавре ки ин олим нишон медиҳад, воҳидҳои гуногуни нахвири барои “пешгирӣ” -и гуногунфаҳмии эҳтимоли ҷудо мекунад. Масалан:

Those who can, contribute to the fund.

(Тарҷ.: Касе, ки метавонад, дар ҳазина ҳиссаи худро гузорад).

Дар монографияи Қ. Нанберг, инчунин, ба маънои аломатҳои китобат таваҷҷуҳи хоса зоҳир мегардад, зеро он дар амалкарди ҳамаи низоми аломатҳои китобат дар забони англисӣ нақши муҳим мебозад. Масалан, муҳаққиқ мафҳуми “принсипи ҳазф кардани нукта” -ро (“*point absorption*”) ба илм ворид менамояд, ки, мувофиқи он, аломатҳое, ки паси ҳам меоянд, наметавонанд ҳамзамон истифода шаванд. Мувофиқи зинанизоми маъноии зерин ҳамдигарро иваз мекунад: нукта бо нукта аломати баён мешавад ва нукта бо вергул аломати ист мешавад. Вале нукта ҳамчун сигнали охири

ҷумла дар сурати мавҷудияти аломати хитоб ва ё аломати савол ва дар охири калимаҳои кӯтоҳкардашуда гузошта намешавад. Аломатҳои китобати “доҳили ҷумла” (масалан, аломати вергул) дар мавриди зарурат метавонанд, ҳамзамон бо аломатҳои “охири ҷумла” ба кор бурда шаванд: *It requires a sentence period; i.e., a full stop. What we want to know is when?, but he has only told us why.*

Ҷ. Нанберг назарияи худро чунин меофарад, ки, “мутобиқи он, ҷобачогузори аломатҳои китобат бояд дар асоси принципҳои муайян сурат гирад: истифодаи қоидае, ки корбурди аломати китобати мушаххасро муқаррар мекунад; ба кор бурдани принципҳои корбурди аломатҳои китобати “ҳамроҳ” ва “ҳамдигарро ивазкунанда”. Ҳамзамон, муаллиф тағйирпазирии васеи (вариантноки) корбурди аломатҳои китобатро ба назар мегирад” [144, с. 28-34]. Таҳқиқоти Ҷ. Нанберг тавзеҳи корбурди аломатҳои китобатро дар забони муосири англисӣ ҳамчун низоми мустақил нисбатан пурратар фаро гирифтааст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти Ҷ. Нанберг ба таври васеъ дар соҳаи забоншиносии компютерӣ, аз ҷумла, ҳангоми коркард ва такмил додани низомҳои коркарди матнҳо ба забони табиӣ ва забони сунӣ ба кор бурда мешаванд [159, с.156].

Б. Чонс ҳам зарурати ба назар гирифтани аломатҳои китобатро ҳангоми коркарди чунин низомҳо қайд мекунад. Дар қори таҳқиқотии ӯ моҳияти пунктуатсия аз нигоҳи забоншиносии муосир, таърихи инкишофи он ва равишҳои тавзеҳи назариявии он ошкор карда мешавад. Муаллиф таҳқиқоти таҷрибавӣ ва назариявии худро, ки имкониятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар низомҳои компютерӣ ошкор месозанд, тавзеҳ медиҳад ва аломатҳои китобатро ба таври низомнок шарҳ медиҳад ва ба ин тарик “назарияи пунктуатсия” -и функционалии (вазифавии) худро коркард кардааст, ки усулҳову алгоритмҳои истифодаи қоидаҳо ва низоми барои коркарди матнҳо ба забонҳои табиӣ мутобиқ гардондашударо тавзеҳ медиҳад.

Чунонки Б. Чонс қайд мекунад, “аз нуқтаи назари забоншиносӣ истифодаи аломатҳои китобат дар забони англисӣ, ҳатто дар байни забоншиносон, беназир аст. Аз ин сабаб бештари маълумотномаҳо барои муҳаррирон имконияти ислоҳи пунктуатсияро барои нигоҳ доштани услуби фардии муаллиф дар нашрияҳо хеле маҳдуд месозанд” [159, с. 9-10].

Тавре ки муҳаққиқи мазкур қайд мекунад, “пайгирӣ намудани нишондодҳои чунин маълумотномаҳо метавонад, ба бартарф намудани монеаҳои зиёд ҳангоми хондани матнҳо, ки аломатҳои “нолозим” ба вуҷуд меоранд, мусоидат кунад. Дар айни замон, ин маълумотномаҳо барои доираи васеи хонандагон маълуманд. Корбурди аломатҳои китобат метавонад, ҳатмӣ бошад. Масалан, дар охири ҷумла ва мумкин аст, ҳатмӣ набошад (“.... *Possible but not necessary*”). Гузоштани аломатҳо дар чунин ҳолатҳо ба ҳолати мушаххаси муҳобира (коммуникатсия) вобаста аст” [159, с. 9-10].

The biggest, tree in the forest is over here.

My mother is, going to kill me.

I wrote, an essay yesterday.

Ў меафзояд, ки “мавҷудияти чунин “пунктограммаҳо” -и “ғайриқонунӣ” (“*illegal*” ба қавли Б. Чонс) зарурати тавзеҳи маъноҳо ва вазифаҳои аломатҳои китобатро дар матн ба миён мегузорад” [159, с. 10].

Бешубҳа, дар фаҳмиши падидаи “пунктуатсия” дар анъанаҳои забоншиносон Б.С. Швартскопф, Нанберг қонуниятҳои умумӣ мушоҳида мешаванд.

Таҳқиқоти нисбатан пурраи муқоисавӣ-типологии пунктуатсияи забонҳои русӣ ва англисӣ кори Н.Н. Орехова ба шумор меравад [88, с. 109].

Дар марҳилаи ҳозира, тавре ки Н.Н. Орехова қайд мекунад, “меҳвари низоми аломатҳои китобатро (ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ) вазифаи аломатҳои китобат ташкил медиҳад. Ин аломатаҳо аз рамзҳо ва таркибҳои онҳо – нуқта, хатти қавс ва хат иборатанд. Онҳо хатро пурра ишғол намеkunанд (ба ғайр аз аломати қавс), балки дар паҳлуҳои он ҷой мегиранд (ду нуқта, нуқта бо вергул, нохунак), дар поёни хат (вергул,

мулнуқта), дар мобайн (тире) ҷой мегиранд. Аломати хитоб ва аломати савол дар болои хат гузошта мешаванд. Аломатҳои китобат дар забонҳои аврупоӣ асоси байналмилалӣ, яъне шаклҳои умумӣ доранд” [88, с. 11].

Дар забонҳои муқоисашаванда ду гурӯҳи амалкунандаи аломатҳои китобат мавҷуданд: ҷудоқунанда ва таъкидқунанда, ки “натijaи инкишофи таърихии ҷудоқунӣ ва махсусгардонии ҷузъҳои он ба шумор меравад” [88, с. 11].

Дар зери ду гурӯҳи асосии аломатҳои китобат оварда шудаанд, ки тибқи гурӯҳбандии аломатҳои китобат аз нуқтаи назари Н.Н. Орехова мебошанд. Инҳо аломатҳои ҷудоқунанда ва аломатҳои таъкидқунанда мебошанд: Нуқта + қавсҳои росткунҷа / Аломати савол / Ду аломати тире / Аломати хитоб / Аломати вергули дугона / Бисёрнуқта / Қавсҳо / Нуқта + вергул / Дунуқта / Тире / Вергул / Вергул + тире.

Барои низоми аломатҳои китобат дар маҷмӯъ тағйирпазирии сарҳади байни гурӯҳҳо, таркибсозии хос ва бисёрвазифагии аломатҳои китобат хос аст.

Аз ҷиҳати ифодақунӣ барои баъзе аломатҳо тағйирпазирӣ (шаклҳои гуногуни аломатҳои қавс ва нохунак, дарозӣ ва кӯтоҳии аломати тире дар истеъмоли маъмули забони англисӣ) хос аст.

Номутаносибии функционалии аломатҳои китобат (ҷудо кардани вергули тоқ ва вергули дугона, тире, қавсҳои росткунҷа) равшан ба назар мерасад.

Аломатҳои ҷудоқунанда, чун қоида, бисёрвазифаанд ва бо муносибатҳои мантиқӣ-грамматикӣ (тавзеҳ, муқобилгузорӣ, вобастагӣ ва ғайра), таъкид қадани ҷузъҳои дорои маъноӣ асосӣ ва танфис мутаносибанд.

“Ғароиш ба яқвазифагии аломатҳои таъкидқунанда ба мазмуни семиотикии онҳо вобастагӣ дорад” [88, с. 12]. Н.Н. Орехова, инчунин, имконияти инкишофи худӣ аломатҳои китобат, тағйир ёфтани вазъи семиотикии онҳоро қайд кардааст. Масалан, аломати масоҳати хати нуқта-нуқта аз аломати бисёрнуқта сохта шудааст.

Аломатҳои китобат метавонанд, бо ҳамдигар таркиб созанд, инчунин, бо усулҳои ташкили таркибӣ - масоҳатӣ, унсурҳои имло (навишти ҳарфҳои калону хурд ва амсоли инҳо) ҳамроҳ шаванд. Масалан, қайди поварақ рақам ва ё “ситораҷа” -ро дар таркиб бо хатти поёни варақ фаро мегирад. Сархат ҳам усули синкретии ба қисмҳо ҷудо кардани матн махсус мешавад, он бо навиштани ягон аломат алоқаманд нест ва аз фосила ба андозаи ҷойи се-чор ҳарф дар аввали сатр иборат аст, чун қоида, аз нуқтаи оғози сатри пеш шурӯъ мешавад. Робитаи сархат бо аломатҳои охири ҷумла тавассути ҳарфи калони аввали ҷумла сураат мегирад. Нақши семиотикии сархат ба қисмҳо ҷудо кардани матн иборат аст.

Ҳамин тавр, “ҷиҳати ифодакунии низоми аломатҳои китобат, ки дар шакли диакритикҳо, графемаҳо (аломатҳои китобат, усулҳои таркибӣ - масоҳатӣ ва дигар рамзҳои берун аз алифбо) аз ҷиҳати навишт дар забонҳои русию англисӣ шабеҳи якдигаранд” [88, с. 13-14].

Ҷиҳати маъноии низоми аломатҳои китобат дар шакли принципҳои гуногун (ва ё асосҳо) -и пунктуатсия зоҳир мегардад, ки таносуб ва робитаи функсионалии онҳо, тавре ки доништа мешавад, дар забонҳои гуногуннизоми мавриди таҳқиқ як хел нест.

2.3. Аломатҳои китобати маъмул дар матн

А) Аломати нуқта. Нуқта калимаи арабӣ буда, ҳамчун истилоҳ номи яке аз аломатҳои китобатиест, ки дар охири ҷумлаҳо гузошта шуда, ба охир расидани ҷумла ё фикрро мефаҳмонад, ки нишондиҳандаи бозистодану танаффус ҳангоми баёни матлаб ва хондани матн мебошад. Вазифа, маврид ва ҷойи истифодаи нуқта дар нигориши тоҷикӣ чунин аст:

1) Аломати нуқта, асосан, дар охири ҷумлае гузошта мешавад, ки он фикри тамомшударо ифода мекунад. Чунончи:

“Бисёр солҳост, ки Ҳамида дар хумори ин сафар буд” [124, с. 265].
“Касби асосии аҳолии ин деҳа деҳқонӣ буда, бештаринашон камзамин ва безамин буданд” [124, с. 8]. “Ман ва бачагони дигар дар пеши созандагон гун

шуда онҳоро тамошо мекардем ва нағмаву усулҳои онро гӯш мекордем” [124, с. 17].

2) Агар дар матн якчанд ҷумлаҳои мустақил, ки аз ибораву ифодаҳо ва ҷузъҳои ба ҳам марбут барои ташаккули нутқи мураттаб омада бошанд, дар охири он нукта гузошта мешавад. Чунончи:

“Айёме буд, ки баҳор ғайзи худро ба талу тепаҳои атрофи шаҳр, ба кӯчабӯғҳои ғарқи гул мерехт, хунро ба ҷӯш, дилро ба хурӯш меовард, ҳавсалаҳоро тоза, ғайратро беандоза мекард” [124, с. 264]. “Забони аҳолии ин деҳа асосан тоҷикӣ буда, аз хоҷагон саидатоӣҳо ўзбекӣ гап мезаданд ва бар хилофи одати арабони дигар, арабони ин ҷо ҳам бо забони ўзбекӣ гуфтугузори менамуданд” [124, с. 8].

Гузашта аз ин, бояд дар назар дошт, ки аломати нукта аз назари вазифаҳои дастурӣ ва бо хусусияти фарқкунандагии худ ҷумлаҳои як матнро аз ҳам ҷудо сохта, нишонаи мушаххасӣ мебошад. Аломати нукта на дар охири ҳар ҷумла, балки дар охири ҷумлаҳои хабарӣ-ҳикоягӣ, ки оҳанги амру фармоиш надоранд, гузошта шуда, ба охир расидани фикрро нишон медиҳад. Чунончи:

“Ин деҳа дар пеши масҷид мактабе дошт, ки тобиstonу зимистон давом мекард ва инчунин мадрасачае ҳам дошт, ки дар ин ҷо дарсҳои ибтидоии мадрасагӣ хонда мешуд. Бинобар ин, дар он даври пеш аз он деҳа маданиятноктар ва серхату саводноктар ҷое набуд” [124, с. 8].

Лекин аломати нукта аз назари вазифаҳои мантиқнаш ба поён расидани фикрро нишон дода, ба он ишора мекунад, ки ҷумла хабареро дар бар дорад ва нӣз ба оҳанги хос ё эҳсосот надорад. Яъне, нукта фаҳму дарки орому бидуни эҳсоси матлаби матнро тақозо карда, аз назари оҳангӣ (интонация) ҳам, хониши орому садои пасту маъмулӣ меҳаҳад:

Бобои модариам ва тағоҳоям аз ҳамин деҳа буданд.

“Дар байни Соктаре ва Маҳаллаи Боло 16 километр роҳ бошад ҳам, нисбати ҳардуи онҳо ба шаҳри Бухоро баробар ва 40 километр дуртар аз он

буданд, фарқ дар ин ҷо буд, ки Соктаре дар шимоли шарқтари шахр ва Маҳаллаи Боло дар шимоли шахр воқеъ шуда буд” [124, с. 10].

Б) Аломати савол, одатан, аломати охири ҷумла буда, хусусияти фарқкунандагӣ дорад. Агар ҷумла пурсишро ифода кунад, дар баёни он аз оҳанги хоси пурсишӣ, яъне аз ҳолати маъмулӣ ба баландтар майл кардани садои ҳиҷои охири калима истифода мешавад ва дар матнҳо, агар дар охираш аломати савол омада бошад, он ҷумлаи саволӣ аст. Чунончи:

“- Саҳари солеҳон дар ин ҷо чӣ кор мекунӣ?” [124, с. 276].

Мулло Бобочон, баъд аз хандидан, ба шариконаш ишора карда:

“- Пас, инҳо чӣ шуданд? - гуфта пурсид” [124, с. 10].

Вазифаи грамматикии ин аломат он аст, ки як ҷумларо аз дигараш аз рӯйи оҳанг ва маъно фарқ мекунонад. Чунончи:

“- Курта ба шумо маъкул шуд?” [124, с. 403]. Яке аз бачагон, ки аз ман калонсолтар буд, домани куртаи маро дар миёнаи ду ангушташ молиш дода дида, як бачаи дигарро, ки аз худаи калонсолтар буд, ҷеғ зада куртаи маро ба ӯ нишон дода:

“- Ин аз чист? - гуфта пурсид” [124, с. 17].

Вазифаи маънонаш он аст, ки дар ҷумлаҳое, ки аломати савол гузошта мешавад, онҳо пурсишро ифода мекунанд ва тобиши маъноии савол, илтимос, таъкиду саволро дорад. Чунончи:

- “Худи ту чӣ забондарозӣ мекунӣ? - Паст намеомад додар. - Поси хоҳири он маҳал ба ту чӣ дод? Дар зиндагӣ равақ ёфтӣ? Ё хонаат пур шуд?” [124, с. 266]. “- Дурӯғ мегӯед, маро фиреб медиҳед, шумо аз кучо нақора меёбед?” [124, с. 18]

Аломати савол, асосан, пурсишро ифода мекунад, ки аз забони шахси яқум (танҳо ва ҷамъ) дода мешавад ва гӯянда интизори ҷавоб аст. Вай дар охири ҷумлаҳои саволие гузошта мешавад, ки онҳо вобаста ба маъно гоҳо ҷавобро талаб мекунад гоҳо не. Чунин ҷумлаҳои саволиро ҷумлаҳои риторикӣ меноманд: “Ҷумлаҳои саволии риторикӣ саволи рамзӣ, рӯпӯш буда,

ҷавоб талаб намекунанд. Дар ин гуна ҷумлаҳо тасдиқу инкори фикр ва ҳукм дар шакли савол ифода мешавад” [88, с. 22]. Чунончи:

- “Акнун ман чӣ навъ ба Бухоро барои хондан меравам? Тӯй намекардед, намешуд-мӣ? - гуфт гириякунон.

- Чӣ навъ меравӣ? Вақташ шавад, худам бурда мемонам. Барои ин гирия чӣ лозим аст? - гуфт падарам.

- Пул-ку надоред, бе пул дар шаҳр чӣ гуна истода хонда мешавад? - гуфт боз бо ҳамон овози гирияолуд” [124, с. 25].

Баъзан дар муколама ҷумлаҳое ба назар мерасанд, ки оҳангашон ҳам ба саволи риторикӣ ва ҳам хитоб монанд аст. Чунончи:

- “На ин ки ман бо ҳамин риши сафед ту барин як кӯдакро фиреб диҳам! - гуфт ва ба тарафи хонаи занон рафта аз он ҷо як лаъличаи биринҷӣ гирифт” [124, с. 19].

Ҷумлаҳои содае ҳастанд, ки қатъи назар аз гуногунии таркибашон (яктаркиба, дутаркиба, хуллас, пурра, нопурра, тафсиلى ё ҷидааъзо будан), ба маъноии саволи худ ҷавоби қатъӣ металабанд. Дар охири чунин ҷумлаҳо ҳамеша аломати савол гузошта мешаванд. Чунончи:

Шумо дар кучо ҳалвои рағғанӣ хӯрдед?

- “Дар хонаи бобом. Қурбонниёз тағоиям оварда будааст. Ба ман ҳам доданд. Як бамаза ки,- гуфт акаам ва суханаширо давом кунонида аз ман пурсид:

- Ту ҳам меҳӯрӣ?

- Бошад, меҳӯрдам, набошад, ҳамин ҳалвои қоктӣ ҳам шудан мегирад.

- Ман ёфта диҳам, меҳӯрӣ?

- Албатта”! [124, с. 26]

Аз ин бармеояд, ки аломати савол бо ин ҷанбаи семантикии худ, гувоҳи он аст, ки агарчи дар охири ҷумла меояд, ба монанди нуқта нишондиҳандаи анҷоми фикр нест. Модом, ки ҷумла нотаом аст, тақозои идомаву такмили худро дорад. Ин аст, ки аломати савол танҳо бо ин хусусияташ бо аломати сенуқта наздикӣ дорад. Ин ду аломати китобат доираи суханро бозу васеъ

мекунанд ва омили мураккабии матн мегарданд. Аломати савол бахши мавзуии нутқро аз бахши баёнӣ ва тавзеҳии он ҷудо месозад, ки дар натиҷаи он ҷавоби мантиқии маълумоти мавриди пурсиш равшан мегардад.

Аз ин нуқтаи назар, ҷумлаи саволиро наметавон фикри анҷомёфта ҳисобид, зеро бори маъноии мазмуни нутқ дар посухи ҷумлаи саволӣ аст. Ҳамчунин, ҷанбаи равонии матн бо пурра гардидани нутқи комил алоқамандии зич дорад.

Дар ҷумлаҳои мураккаби тоҷикӣ ба кадом ҷузъи он мансуб будани маъноии савол аз мазмуни умумӣ, сохти ҷумла ва воҳиди лексикӣ муайян карда мешаванд ва аломати савол ҳамеша дар охири ҷунин ҷумлаҳо гузошта мешавад. Маъноии савол, мумкин аст, ба тамоми ҷумлаи мураккаб (қатъи назар аз пайваст, тобеъ ва ё омехта будани он), танҳо ба як ҷузъи он, ба сарҷумла ё ҷумлаи пайрав ва ё ба якҷанд ҷумлаҳои пайрав тааллуқ дошта бошад. Чунончи:

- “Қарзи падарамро ҳозир намедодед ҳам, мешуд, он кас ки “то вақти мурданам диҳед, мешавад” гуфта бошанд, аз ҳама пештар додан чӣ даркор буд?” [1124, с. 24]. – “Ҳамон ҳалвояе, ки дар даст дорӣ, раған ҳам дорад, боз чигуна ҳалвои рағанӣ меҳаҷӣ?” [124, с. 27]. “- Вақте ки бой туро ба дастёрии худ гирифта буданд, ба ту ҳар сол чӣ қадар ваъда карда буданд?” [124, с. 55].

Дар вақти хондани ҷунин ҷумлаҳои саволӣ хонанда бояд ба мазмуни умумии матн таъяс карда, мувофиқ ба мазмуну муҳтаво ва фаҳму дарки худ оҳанги пурсишро дар ҷойи мувофиқ гузорад. Мушкили дигар ин аст, ки дар хондани матни мусоҳиба, монологу диалог хонанда шояд он чиро ки манзури нависанда аст, дуруст расонида натавонад.

Лекин, ҳамон гуна ки дар боби аввали ҳамин рисола ишора шуда буд, “дар хатти арманӣ аломати савол пас аз калимае гузошта мешавад, ки задаи мантиқӣ рӯйи он қарор мегирад”, мо низ тарафдори ин тарзи аломатгузорӣ ҳастем. Чунончи:

№	Пурсиш	Ҷавоби эҳтимоли
	Ту имрӯз ба донишгоҳ меравӣ?	- ?

1)	МЕРАВӢ ту имрӯз ба донишгоҳ?	- Албатта
2)	Имрӯз ту ба ДОНИШГОҲ? меравӣ.	- Бале
3)	Имрӯз? ту ба донишгоҳ меравӣ.	- Не, фардо
4)	ТУ? имрӯз ба донишгоҳ меравӣ.	- Бале, шумо

Дар забони тоҷикӣ чунин ҳолат ба мушоҳида намерасад. Калима ё ифодаи барои гӯянда муҳим (яъне гӯянда онро таъкид кардан меҳаҳад) ба тавассути задаи мантиқӣ ё задаи фраза дарк карда мешавад. **Задаи фраза (задаи мантиқӣ)** пурқувваттар талаффуз кардани яке аз ҳиссаҳои ҷумла аст, ки онро ҳам мегӯянд. Чунончи:

*“Аммо, дар ҳақиқат, ӯ **фиребгартарини фиребгарон** ва **молимардумхӯртарини ҳаромхӯрон** будааст” [208].*

Аз мисолҳои дар нақшаи боло овардашуда аён мегардад, ки дар намунаи аввалии он, маъмулан, аломати пурсиш дар охири ҷумла аст, вале пурсиши нависанда чист ва тамаркузи хонанда рӯйи кадом вожа бошад, маълум нест. Дар сурати баёни лаҳнии ҷумла аз оҳанги гуфтор муайян кардани мақсади пурсиш мушкул нест, зеро вожаи мавриди суол шиддатноктар гуфта мешавад.

Пас, ба назари ин ҷониб, роҳи содаи фаҳму дарки матлаби ҷумла ин аст, ки аломати савол бояд баъд аз калимае бошад, ки задаи мантиқӣ рӯйи он аст ва мувофиқ ба оҳанги (интонатсия) пурсиши забонӣ мебошад.

“Ҷумлаи саволӣ аз ҷиҳати маъно се хел мешавад: хоса, водоркунӣ ва риторикӣ (рамзӣ, пардапӯш). Дар охири ҳамаи ин гуна ҷумлаҳо дар забони тоҷикӣ аломати савол гузошта мешавад” [46, с. 22-23]

В) Аломати хитоб, маъмулан, дар охири ҷумлаҳо гузошта шуда, хусусияти фарқкунандагӣ дорад. Ин аломат на танҳо дар охири ҷумлаҳои гузошта мешавад, ки оҳанги амр ё хитоб доранд, балки, инчунин, ифодакунандаи ҳар гуна ҳиссиёту ҳаяҷони гӯянда - ҳушдор, огоҳ кардан, таъкид, таҳдид, тарс, ҳашму ғазаб, маломат, сарзаниш, истехзо, даъват, хурсандӣ, орзу, тантана, таҳсин, таачҷуб ва ғайра мебошад. Таваҷҷуҳ кунед ба намунаҳои зерин:

	- <i>Ҳарчанд ӯ ин гапро ба дил гуфт, мардак, гумоне ки шунида бошад, ҷаста хест, даст ба таппончааш бурд:</i> - <i>Ист! Мепарронам</i> [124, с. 269]!	<i>Although he said this to his heart, the man, thinking he had heard, jumped up, put his hand on his gun: - Stop! I'm shooting!</i>
	-<i>Гир пулата!</i> <i>Дастархонамро ҳаром накун! - маломат кард Ҳамида</i> [124, с. 271].	<i>Take youe money! Do not spoil my table! - blamed Hamida.</i>
	- <i>Аз Худо натарсӣ, аз арвоҳи раҳматӣ падарат тарс!</i> <i>Ман ба ту ба ҳукми модар</i> [124, с. 270]!	<i>- If you don't afraid of God, be afraid of the spirits of your mercy father! I am for you as a mother!</i>
	-<i>Ҳақ ба ҳақдор расид</i> [124, с. 270]!	<i>- The truth has come true!</i>

Таваҷҷуҳ бояд дошт, ки аломати хитоб аз назари вазифаҳои дастурӣ ва бо хусусияти фарқкунандагии худ ҷумлаҳои як матнро аз ҳам ҷудо сохта, нишонаи водоркунию нидо мебошад. Аломати хитоб агар дар охири ҷумлае гузошта шавад, пас, он тақозои бо оҳанги махсус ва шиддатноктар баён шудани фикри ҷумларо дорад. Чунончи:

“Ман, дар ҳолате, ки аз ҳалвои қоктии дар дастам будагӣ газида гирифта катар-катар мехойидам, ба падарам гуфтам:

- Ба ман ҳалвои равғанӣ гирифта диҳед!” [124, с. 27]

“Вақте ки орди бо қиём омехташуда монанди хаамири нон ғафс шуд, корфармо ба белзанон:

- Бас кунед, кашонед! – гуфт” [124, с. 31].

Гузашта аз ин, аломати хитоб аз назари вазифаҳои мантиқнаш, аввалан, ба поён расидани фикрро нишон дода, сониян, ба он ишора мекунад, ки

ҷумла ягон навъ ангеваи ҳаяҷонро дар бар дорад ва ниёз ба оҳанги хос ё эҳсосот аст. Яъне, аломати хитоб фаҳму дарки боҳиссу ҳаяҷони муҳтавои матнро тақозо мекунад. Чунончи:

“Акаам салом дода як тангаро ба ӯ дароз карда аз номи падарам:

- Як қабза ҳалво диҳед, будааст! – гуфт” [124, с. 31].

Баъд аз он лӯндаи аввалинро дар коғаз печонда ба дасти акаам дода:

- “Инро ба падарат бар! - гуфт ва ҳалвои бўлакero, ки дуҷумбора ба тарозу ниҳода буд, ду тақсим карда ба дасти дуҷумон дод ва:

- Инро хӯрда-хӯрда раветон! – гуфт” [124, с. 32].

Дар забони тоҷикӣ аломати хитоб дар охири ҷумлаи амр ва хоҳиш, ки бо оҳанги хитоб талаффуз мегардад, гузошта мешавад. Чунончи:

“Вақте ки орди бо қиём омехташуда монанди хаамири нон ғафс шуд, корфармо ба белзанон:

- Бас кунед, кашонед! – гуфт” [208, с. 31].

“Акаам салом дода як тангаро ба ӯ дароз карда аз номи падарам:

- Як қабза ҳалво диҳед, будааст! – гуфт” [208, с. 31].

Дар мавриди бо оҳанги хитоб талаффуз кардани ниҳода ва калимаҳои “ха, оре, бале, не (на), эй, ҳошо, баҳ – баҳ” ва амсоли инҳо низ аломати хитоб гузошта мешавад [71, с. 64]. Чунончи:

“Меғӯянд, ки овози булбул хуб аст! Оре, овози булбул хуб аст” [208, с. 409]! – “Бале, шер, – гуфту рафт ва бозгашта омада мурдабонӣ кард” [208, с. 190]. “Маҳдуми Гав, ки дар ин гуна мавридҳо вазифаи раҳбариро ба ҷо меовард, “не, даркор нест!” гуфта ҷавоб дод” [208, с. 273]. “Эй дастпарвардагони хоҷаи ҷаҳон Хоҷа Абдуллоҳолиқи Ғиждувонӣ! Ман аз Бухоро бо нияти хайре ба шумо меҳмон шуда омадам” [208, с. 141]. “Садои мусиқӣ гоҳо авҷ гирифта фарёди “Вой, дод! Тавба кардам! Ба ҳоли беморам раҳм кунетон!” гуфтанҳои Нурбойро зер мекард ва гоҳо фарёдҳои вай боз ҳам баландтар шуда садои мусиқиро зер мекард” [208, с. 141]. “- Хуб! – гуфт домуллоям дар ҷавоб ва ман дар рӯзи дуҷуми он зиёфат ба ҳавлии Шарифҷон – Маҳдум ба хизмат даромадам” [208, с. 452].

Аломати хитоб баъд аз мухотаб дар аввали ҷумла низ гузошта мешавад. Чунин мисолҳо дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ дар муколамаҳо вомерхӯранд. Чунончи:

“– Язнамулло! Ман шумо барин бағайрат шуданро меҳоҳам” [208, с. 42]. “– Усто Барот! Шумо дар кучо? – гӯён овоз дод” [208, с. 43]. “– Додар! Ту аз ҷониби ман ба ҳамин зан як гап партофта бинӣ-чӣ? – гуфт” [208, с. 43].

Дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ҷумлаҳои ифодакунандаи нафрин низ дучор омаданд, ки гӯянда онро бо оҳанги хитоб баён кардааст. Аз муҳтавои он фаҳмидан душвор нест, ки мухотиб ба мухотаб муносибати манфӣ дорад:

- “Агар Иброҳим пайғамбар барои ризои Худо писарашро қурбон карда бошад, ту барои танбалият падаратро қурбон кардӣ. Ҳайф ба ту ва лаънати олам ба ту” [208, с. 46].

- “Шайтон маро расво кард. Лаънати Худо бод ба шайтон! – гуфт” [208, с. 452].

Ҳангоми қироати чунин матнҳо хонандаро мебояд оҳанги баланду шиддатнок ва қатъияту қиддияти мазмуни матнро дарк карда, ба шунаванда расонад. Мутаассифона, ҳамон мушкилро, ки хонанда дар мавриди риояи задаи мантиқӣ ва фосилаи мақсади дақиқи нависанда бо фаҳму дарки хонанда дар баҳши аломати савол гуфта гузаштем, дар аломати хитоб низ мушобех аст.

А) Аломати сенукта вобаста ба мавқеи қорбурдаш аломати муштаракмавқеъ аст, метавонад, ҷойи дилхоҳ элементи матнро гирад ва дигар аломати истро иваз кунад ва ҳатто дилхоҳ муносибати маъноиро умумӣ кунад. Он дар охири ҷумла омада, барои ба анҷом расидани фикр далолат намекунад, баръакс, ба монанди аломати савол, сенукта низ, гӯё, ҳудуди баёнро муайян намуда, доираи нутқро васеъ мекунад. Ба ибораи дигар, барои ифодаи маънои махсуси фикре қор фармуда мешавад. Сенукта дар ҷумла маънои нотамоӣ, қатъшавӣ ва давомдории нутқро ифода мекунад.

Аз ин рӯ, аломати сенукта дар матн, асосан, вазифаи маъноӣ дошта, мувофиқи мақсади нависанда ба кор бурда мешавад. Сенукта ҳангоми иқтибос кардани порае аз миёнаи матн – дар аввал, партофта шудани ҷузъе аз матн – дар мобайн ва ҳазфи поёни матн – дар охир, ба ҷойи қисми партофташуда ё ихтисоршудаи ҷумла гузошта мешавад. Чунончи:

“Биё, сурнай бе нақора ҳеч садо набаровард, – гуфт ва ман чӯбакҳоро ба даст гирифта нақоранавозиро сар кардам. Падарам ба қатори дигарон ба хона надаромада, ба пеши мо омада, ба лаби суфа нишаста, гӯё ӯ ҳам ба нақораи ман гӯш медод. Ин ҳол боз як сабаби ифтихори ман гардид, ки чӯбакҳоро боз ҳам саҳттар мезадам ...” [124, с. 20]. – “Ман ҳам дар ҳамин фикр будам, – гуфтааст ятим, – лекин тадбире ба хотирам омад, ки бо вай худро ва туро халос мекунам...” [124, с. 31].

Аз назари услубӣ низ аломати сенукта ҷолиби таваҷҷуҳ аст:

1) Сенукта бештар дар вақте гузошта мешавад, ки баёни нутқ андешамандона, эҳтиёткорона ва маънодорона бо сукути беш аз андозае, ки барои як нуқта таъин мегардад, анҷом шавад. Чунончи:

- “Ман магар ба шумо даллагӣ мекунам?... – гуфт ҷавони посбон оташинона” [124, с. 447].

2) Гоҳо аломати сенукта дар матн барои сукуте гузошта мешавад, ки поён надорад. Яъне, ин охири матн нест, фақат нависанда мехоҳад, идомаи мантиқии фикри худро ба зехни хонанда интиқол диҳад;

3) Ҳангоми ба тариқи алоҳида, ба ҷойи ин ё он фикри гуфтанишуда истеъмол мегардад. Дар чунин ҳолат сенукта хомӯшии маъноӣ хоҳе, маъноӣ дар ботин пинҳонбударо ифода мекунад:

“Бас кунед! Вобкандиҳо шикаст хӯрданд! Ҳафтаи оянда адаби ғиждувониҳоро медиҳем, ҳоло пешакӣ шодӣ накумед!...” [124, с. 146].

4) Бо риояи одоби сухан (этикаи гуфтор) барои худдорӣ аз гуфтан ва навиштани калимаҳои қабех (вулгаризмҳо), калимаҳои номатлуб, дашном ва табу истифода мешавад.

Аломати сенукта далели фикри тамомшуда нест, аз ин рӯ, тақозои идомаи фикрро дорад. Бо ин хусусияташ маҳдудаи фикрро боз намуда, доираи нутқро васеъ месозад. Аз ҳамин ҷиҳат аломати сенукта бо аломати савол наздик аст:

“Талаби ӯ ҳам як дараҷа дағалона буд, масалан, мегуфт: “Канӣ кисая кобед! Сурфа кунед! Инъоматон бояд мувофиқи бурутатон бошад. Ё ҷавони тӯтибурут! Чаро натақатон намебарояд?...” ва монанди инҳо” [124, с. 141].

Гузашта аз ин, дар байни аломати сенукта ва аломати савол тафовутҳои зиёди иртиботи нутқ бо маъно вучуд дорад. Аломати савол нишондиҳандаи робитаи дохилии сохтори матн бо маъно мебошад, он ҳам маъноӣ на он қадар васеъ. Аммо аломати сенукта, маъмулан, мафҳуму маъноҳои нисбатан васеътар, воҳидҳои фароматнӣ ва ҳатто силсилаи матнҳоро ҳулоса мекунад.

Истифодаи ниҳоят гуногуни аломати сенукта дар мобайни матнҳо низ мушоҳида мегардад, ки ин хосият (ҷой, замон ва тули сукут) ба нутқ маъноӣ хос мебахшад. Чунончи:

“-Ин додари (Қурбонниёзро нишон дода ва суханашро аз “шумо – шумо” ба “ту – ту” гардонда) коркунӣ бисёр гузарост. Монанди ин коркун дар байни ҳашарчиён 10 нафари дигар ҳаст. Лекин дар ақл ва ҷасорат ин аз онҳо пеш аст...” [124, с. 92]. Аз ҳар тараф овоз баромад: “Намур, Абдулло, шобош! Ҳақиқатан ту сафдар ҳастӣ!... “ [124, с. 145].

Чи тавре, ки мушоҳида намудем, аломати сенукта бештар дар муколама дучор меояд ва нотамомии фикр ё тафсилоти онро ифода мекунад:

“Ана ҳамин додари савдогарам, ба ҷойи ин ки ба инҳо ёрмандӣ кунад, даъвогар шуда баромад.

- Чӣ навъ? ... Чӣ навъ? ...” [124, с. 318-319].

А) Аломати нукта бо вергул (нуктавергул) аломати дохилиматнӣ буда, хусусияти фарккунандагӣ дорад. Дар нутқи хаттӣ, маъмулан, дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб истифода мешавад. Аломати нуктавергул баъд аз ҷумлаҳои гузошта мешавад, ки онҳо аз ҷиҳати сохту маъно мустақил буда,

дар як таркиби наҳвӣ ҷумлаи мураккаби беспайвандакро ташкил медиҳанд. Чунончи:

“Тартиби таҳрири ёддоштҳоям тахминан ба тарзи зерин мешавад: дар сахро; дар шаҳр, ки вай ҳаёти мадрасаи кухна, программаи дарсҳои вай, табақаҳои гуногуни аҳолии шаҳри Бухоро ва машғулотҳои онҳоро дар бар мегирад; рӯзҳои ҳаракат ба муқобили сохтмони амирӣ ва саргузаштҳои худ; муҳочират ба Самарқанд ва воқияҳое, ки дар байни револютсияҳои феврал ва октябри соли 1917 ва дар рӯзҳои Октябр дар ин ҷо – дар Самарқанд рӯй додаанд, - инҳоянд программаи иҷмолии ёддоштҳои ман” [124, с. 6].

Нуқтавергул дар таркиби як ҷумлаи мураккаб он вақт истифода мешавад, ки қисматҳои он ҳар кадом ба як фақти мустақил, ҳодисаю воқеаҳои ҷудогона маълумоте диҳанд. Чунончи:

“Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони ҳасактут барои хӯроки кирмакҳои пила каллак шудан гирифтанд; ҷӯйи Мазрангон бо лойоби селҳои баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид; деҳқонон ҷуфт мебастанд, замин меронданд, дандонамола мекарданд ва мекиштанд; фароштурукҳо лойҳои шиттаро ба шакли пунбадона лӯнда карда оварда дар шифтҳои хонаҳо дар паҳлуи болорҳо бо камоли маҳорат ба тарзи нимкиштӣ барои худ лона месохтанд” [124, с. 454].

Нуқтавергул агарчи пас аз ҷумлаҳои содаи мазмунан комил гузошта мешавад, дар баробари ин, нишонаи нотамомии нутқ буда, дар таркиби баъзе аз ҷумлаҳои мураккаб истифода мегардад, ки ниёз ба ҷумлаҳое дорад, то барои такмили матн фикри асосиро пурра намуда, тақвият бахшад. Чунончи:

Бобоям ба пеши мо расида омада:

– “Рафтан даркор нест, – гуфт, – мо дар ин ҷо нақора ва сурнай месозем; ту нақора менавозӣ, ман сурнай” [124, с. 18].

“Дар баъзе аз мавриди дастурӣ аломати вергулро иваз мекунад. Ин вазифаи нуқтавергул, баҳусус, дар мавриди нишон додани ҳудуди ҷумлаҳои нисбатан мустақил, ки мазмунан вобастаи якдигар мебошанд, мушоҳида мегардад. Тарзи истеъмоли нуқтавергул ба сохт, мазмун ва мундариҷаи

ҷумлаҳои мураккаб вобаста аст. Агар барои шарҳу эзоҳи калима, ибора ва ё ҷумлаи аввал якчанд ҷумлаи дигар ояд, байни онҳо ҳам нуқтавергул гузошта мешавад, зеро онҳо байни худ муносибати қавии маъноӣ надошта бошанд ҳам, барои шарҳу эзоҳи айни як аъзои ҷумлаи аввал хизмат карда, як вазифаи грамматикиро иҷро мекунанд ва матн яклухтро ташкил медиҳанд” [125, с. 58-61].

Нуқтавергул дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб ду вазифа дорад:

1) мазмуни нотамодро мефаҳмонад;

2) ҳудуди ҷумлаҳои сода ё мураккаbero нишон медиҳад, ки ҷузъи як матн ба ҳисоб мераванд.

“Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб истифода бурдани нуқтавергул дар забони хаттии тоҷикӣ маҳсули давраи нави он буда, яке аз масъалаҳои мушкил ва ниҳоят муҳим мебошад. Нуқтавергул дар таркиби як ҷумлаи мураккаб он вақт истифода мешавад, ки қисмҳои он ҳар кадом доир ба як факти мустақил, ҳодисаю воқеаҳои ҷудогона маълумоте медиҳад. Агар он қисматҳо кӯтоҳу муъҷаз бошанд, байни онҳо гузоштани вергул дар ҳукми одат аст, аммо агар онҳо тафсилӣ, дар айни замон, байни худ якчанд вергул ва аломатҳои дигарро доро гардида, аз ҷиҳати сохт ҷумлаи сода бошанд, пас аз ҳар кадоме истеъмоли нуқтавергул ба мақсад мувофиқ ҳисоб мешавад” [2, с. 38-39].

Ҳангоми хондани матн барои ҳамаи аломатҳои дохилиматнӣ (дунукта, тире, вергул, нохунак) фосилаи овозӣ лозим аст, бахусус, барои аломати нуқтавергул танаффус ва фосилае зарур мебошад, ки дарозтар аз вақфи вергул ва кӯтоҳтар аз исти нукта бошад. Гузашта аз ин, нуқтавергул оҳанге ботамкину ором ва ҳосе талаб мекунад, ки маъмулан барои баршумурдан ва тавзеҳи як ба як далели мустақил, ҳодисаю воқеаҳои ҷудогона ба кор меравад.

Б) Аломати баён (дунукта) аломати дохилиматнӣ буда, хусусияти фарқкунандагӣ дорад. Муҳаққиқ Л.М. Колтсова ба ин назар аст, ки “аломати

дунукта ин сигнале аст, ки қисми аввал ва дуёми чумлаҳои мураккабро ба ҳам алоқаманд мекунад” [66, с. 27]. Чунончи:

“Аз набудани онҳо дар дили ман як ҳисси рашк пайдо шуд: ман гумон кардам, ки онҳо маро партофта худҳошон бо созандагон рафтаанд” [124, с. 19].

Аломати баён ду вазифа дошта, аввалан, аломати семантикӣ-маъноӣ аст: баъд аз калима, ибора ё чумлаҳои гузошта мешавад, ки ниёз ба шарҳу тавзеҳ доранд.

“Қозӣ Сафӣ ана дар ҳамин маврид ёрии худро ба амлоқдор ва ба он восита ба ҳазинаи амир нишон дод: ӯ дар вақти нархарзкунии худ ба тарзи сунъӣ нархи бозорро гарон кард, масалан, нархи як ман гандум 20 танга бошад, ба 25 танга баровард ва ҳамон нархи сохта баровардаи худро ба амир арз кард” [124, с. 98]. “Муродбек ва қозӣ Сафӣ канори рӯди Қилвони навободоро ҳам ором нагузоштанд: “деҳқонони дар он ҷо киштукоркунанда тамоман бе ҳайвоноти корӣ буда фақат бо каланду бел заминҳои майита (мурда) -ро кор карда гашта буданд. Амлоқдор ба онҳо ҳам баробари заминҳои кӯҳнаобод андоз андохт” [124, с. 99].

Сониян, вазифаи грамматикӣ аломати баён дар баробари ифодаи маъно нишон додани ҳудуди чумлаҳо низ мебошад:

“Ҳоло дар ёдам намондааст, ки ҳамон рӯз буд ё рӯзи дигар, Ҳабиба баъд аз тамомияти мактаб аз ман пурсид:

- Дар хонаатон гул ҳаст?

- Ҳаст! – гуфтам дар ҷавоб” [124, с. 99].

“Мавқеи корбурди аломати баён, маъмулан, дар муколама ва нутқи айнан нақлшуда бештар мушоҳида мегардад. Дар чумлаҳои чидааъзо, агар калимаю ибораи хулосакунанда аз аъзои чида пеш омада бошад, пас аз он аломати баён (:) гузошта мешавад” [123, с. 23]. Чунончи:

Бобоям ба пеши мо расида омада:

– “Рафтан даркор нест, – гуфт, – мо дар ин ҷо нақора ва сурнай месозем; ту нақора менавозӣ, ман сурнай.

Ин таклиф ба ман маъкул шуд, гиряам сустан ва дилам кушодатар гардид: ба назари ман аз шунидани нағмаи нақора худ нақоранавоз шудан беҳтар ва хуштар менамуд” [124, с. 18].

Бояд дар назар дошт, ки ҳар нутқи комил бо вучуди сохтори ягонаи дастурӣ доштаниш, дар дохили худ аз мавзӯҳои хурди ба ҳам пайвастан таркиб меёбад ва ба ин васила меҳвари маъноии матнро зоҳир месозад. Воқеан, ин аст, ки барои возеҳу равшан гардидани мавзӯҳои хурди матн, баҳусус аз аломати баён истифода мешавад, зеро аломати баён дар нутқ ҳамчун падидаи такмилкунандаи матн муаррифӣ шуда, ҷузъҳои гуногуни иловагии маъноии матнро ошкор мекунад. Чунончи:

“Бо ин супориши он духтар дар дили ман хурсандие пайдо шуда буд ва худ ба худ фикр мекардам: Шояд ба он гуле, ки ман хоҳам овард, дарди дили ӯ бартараф шавад ё сабук гардад ва он орзӯе, ки дар вақти ғазалхонии ӯ дар дили ман гузашта буд, ба вучуд ояд” [124, с. 104].

Гузашта аз ин, дар ҳолати баёни андеша, баҳусус, кироати матни сахнавӣ, ҷое, ки матн эҳтиёҷ ба шарҳу тавзеҳ дорад, аломати баён ҳамчун аломати пурғунҷоиш барои ҷалби тавачҷуҳ бисёр зарурӣ ба шумор меравад. Фосила ё ист (пауза), ки барои эзоҳи қисми аввали матн таъин мегардад, дарозтар аз таваккуфи вергул буда, гоҳо тулонитар шуданаш имкон дорад. Чунончи:

“Мақсади падарам маълум буд: мақсади ӯ танқид кардани Мулло Бобочон набуд, чунки ӯ ба сабаби қашшоқӣ имконияти дар мадраса истиқомат кардан надошт, асли мақсадаш саҳт задани дигарон буд, ки онҳо, бо вучуди имконият, хонданро партофта, дар деҳот баромада имом шуда буданд (Мулло Собит писари Абдурахимбой буд, ки як қисми романи” “Ғуломон” -ро ишғол кардааст)” [124, с. 14].

В) Аломати тире. “Тире” вожаи франсавӣ буда, маънои луғавияш раҳча, хатча аст. Аломати тире низ дар нигориши тоҷикӣ дорои вазифаҳои грамматикӣ, маъноӣ ва услубӣ буда, баръакси забони англисӣ, ки ду навъ - **En dash** ва **Em dash** дорад, фақат як шакл навишта мешавад, ки баробар ба

En dash аст. Тире аз назари грамматикӣ вазифаи ҷудокунандагӣ дошта, ҳудуди аъзоҳои ҷумлаи сода, ҳудуди қисмҳои ҷумлаи мураккаб ва ғайраро нишон медиҳад. Тире дар иҷрои вазифаҳои дастурӣ бо вергул наздик бошад ҳам, аз он фарқи калон дорад. Вергул танҳо ҳудуди калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои алоҳидаро ҷудо мекунад. Ба воситаи он мубтадою хабареро, ки бо ҳамдигар алоқаи тобей доранд, ҷудо кардан мумкин нест” [2, с. 29].

Вазифаи маъноии тире бештар барои аз ҷиҳати мафҳум бо ҳам наздик нишон додани ду калима ё ибораи гуногунмаъно буда, бо аломати қавс ва калимаи “яъне” баробар аст:

“Писари амаки падарам – Иброҳимхоҷа пас аз вафоти падараш дуохонӣ ва “девбанди”-ро дар меҳмонхонаи худ – дар хонае, ки падараш менишаст, сар карда буд. Ғайр аз ин, ҳар рӯз ду бор – пагоҳонӣ ва бегоҳонӣ пушти девонаро барахна карда қамчинкорӣ мекард. Баъд аз ҳашари рӯди нави Шофирком Қурбонниёз тағоям ба қозии Ғиждувон – қозӣ Абдулвоҳид ба кори мулозимӣ даромада буд. Дар он миён тағои чорбозоргардам – Алихон аз Ғиждувон духтари як косагарро ба худ номзад кард” [208, с. 112].

“Мавридҳои истеъмоли тире зиёд аст. Вай дар байни мубтадову хабаре, ки номӣ бошад, калимаҳои эзоҳшавандаю эзоҳдиҳанда, аъзоҳои ҷидаю калимаҳои ҳулосакунанда, дар байни қисмҳои ҷумлаҳои мураккаб ва нутқи диалогӣ кор фармуда мешавад. Ба ҷойи пайвандакҳои пайиҳам, ҷудой, хилофӣ, пешоянди “то”, ба ҷойи феълҳои маълум низ кор фармуда шудани тире аз вазифаҳои зиёди маъноӣ, грамматикӣ ва услубӣ доштани он шаҳодат медиҳад” [2, с. 29-30].

“Ҳабиба ҳам маро дид, аммо ӯ монанди ман дар хайрат наафтод – табассумкунон ба ман наздик шуда, бо сарангуштонаш ба сари синаи ман дӯстдорона зада ба роҳ додан ишора кард” [208, с. 115]. “Ман меҳостам ҷӣ гуна шеър гуфтани он касро пурсам, лекин ин муяссар нашуд - магар вақти намози пешин расида буд, ки падарам маро аз девор фуруварда монд” [208, с. 120].

Дар маҷмуъ, ҳангоми қироати матн, ҷое, ки аломати тире истифода шудааст, нисбатан ифоданоктар хонда шуда, танфисе ба андозаи таваққуфи вергул лозим дорад.

Г) Аломати вергул. “Вергул” калимаи фаронсавӣ буда, аз серкорбурдтарин, бисёрвазифатарин ва дар айни замон пурбаҳстарин аломатҳои китобати дохилиматнии забони тоҷикӣ мебошад, ки бо хусусияти фарқкунандагии худ дар ҷумла вазифаи дистрибутивӣ (фарқкунандагӣ ҷудокунӣ) дорад. Ин аст, ки муҳаққиқон ҳангоми шарҳу тавзеҳи аломатҳои китобат, аз ҳама бештар дар бораи мавқеи корбурд, вазифаҳои грамматикӣ семантикӣ ва услубӣ он баҳс меороянд.

“Аз мутолиаи осори илмӣ марбут ба аломатҳои китобат, бахусус, китобу мақолаҳои роҷеъ ба вергул навишташуда маълум мегардад, ки дидгоҳҳои пажӯҳишгарон яқсон набуда, мутаассифона, баҳсҳо ба поён нарасидаанд” [125, с. 16]. Он дар таркиби ҷумлаҳои сода ва мураккаб барои муайян кардани ҳудуди аъзои ҷида, ҳудуди ҷумлаҳои ҷудогона, ҳатто нишон додани мавқеи иствоситаи муҳим мебошад. Вай аломати давомдории нутқ буда, вобаста ба ҳолатҳои гуногун робитаи мушаххаси аъзои ҷумлаҳои мураккаби тобеъро нишон медиҳад.

Вазифаҳои грамматикӣ вергул аз инҳо иборат мебошад: “дар таркиби ҷумлаҳои сода барои аз ҳамдигар ҷудо кардани аъзоҳои ҷидаи ҷумла (мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ё хабарҳои ҷида) калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ, муҳотаб, нидоҳо ва дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб барои аз якдигар ҷудо кардани ҷузъҳо (ҷумлаҳои содаи баробархуқуқ дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст, ҷумлаҳои пайраву сарҷумла дар байни ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва ғайра)” [125, с. 22-23].
Чунончи:

“Падарам аз масҷид омада маро ба хона даровард ва аз тоқчаи хона як китобро гирифт, ки дар вай бо хати ҳудаш ҷизҳои гуногун навиштагӣ буд” [208, с. 120].

Дар адабиёти бадеӣ, хусусан дар назм ва ҳаҷву мутоибот, нақши бисёр муассир дорад, зеро маҳз тавассути вергул нависанда манзури худро дуруст мерасонад ва оҳанги қироати матнро ба таври хостаи худ танзим мекунад. Масалан, мешавад, ки бо қасдан гузоштани вергул, маънии аслии ин байтҳоро хароб кард:

Тани одамӣ шариф аст ба ҷони одамият,

На, ҳамин либоси зебост нишони одамият (ба ҷойи “на ҳамин либоси зебост ...”).

Ҳамон гуна ки мебинем, бо гузоштани вергул баъд аз калимаи “**на**” сухани Саъдиро, ки нишони одамият будани либоси зеборо инкор мекунад, табдил ба исрор кардем, ки нишони одамият либоси зебост.

Дар забоншиносии муосир оид ба аломати китобатии вергул муҳаққиқони зиёд таҳқиқот бурдаанд, ки дар ин рисола дар мавриди зарурӣ аз онҳо ёд шудааст. Бахусус, дар забоншиносии муосири тоҷик кори арзандаи олими фақид Б. Камолиддинов “Чанд мушкили гузоштан ё нагузоштани вергул”-ро зикр бояд кард, ки бо маълумотномаи муфасссал, ироаи мушкilot, роҳи ҳал ва пешниҳодоти худ дар мавриди истифодаи ин аломат беназир аст.

Аз таълифоти мазкур маълум мегардад, ки дар гузоштани аломати вергул баъзе мушкilot вучуд доштааст. Аз ҷумла, дар пайвандакҳои таркибӣ, дохили ҷумлаҳо, баъд аз сифатҳои феълӣ ва амсоли инҳо.

Яке аз забоншиносони шинохта Л.В. Шерба дар муқоиса бо ду забон назарияи худро пешниҳод кардааст. Якум забони фаронсавӣ ва дуюм забони олмониро ном бурда, инчунин, тавзеҳ медиҳад, ки “дар забони якум назар ба забони дуюм камтар аломати тире гузошта мешавад, вергулҳо дар он камтар ба қор мераванд ва қўшиш мекунанд, ки ба воситаи онҳо ҷузъиёти маъноиро ифода кунанд (бештар вақт маъноҳои мафҳум, яъне хориҷ аз ҳар гуна робита бо оҳанг); забони дуюм ба таври васеъ аломати тиреро эътироф менамояд ва аломати вергулро сўистеъмол мекунад ва онҳоро аз рӯйи аломати шаклӣ бештар ва ё камтар мегузорад” [137, с. 243].

Бояд қайд кард, ки ҳамаи аъзои ҷумла, ҳам аъзои муқаррарӣ ва ҳам аъзои тавзеҳӣ чида шуда метавонанд. Дар бораи мавқеи гузоштани аломати вергул М. Норматов “Оё вергул як ғалат аст?” рӯзномаи “Маориф ва маданият”, соли 1988 мақолаеро ба табъ расонидааст, ки дар он вазифа ва мавқеи гузоштани аломати вергулро шарҳ додааст. Тибқи қоидаҳои имло, дар забони тоҷикӣ 13 мавриди гузоштани аломати вергул мавҷуд аст. Ҳангоми санҷиши корҳои хаттӣ баъзан омӯзгорон дар баровардани ҳисоби ғалатҳо ба душворӣ рӯбарӯ мешаванд. Муаллифи мақолаи мазкур бо далелҳо собит намуд, ки риоя нагардидани як қоида як ғалат маҳсуб меёбад. Хонандагон ва донишҷӯён ҳангоми навиштани корҳои хаттӣ бештар дар гузоштани вергул дар ҷумлаҳои чидааъзо ғалат мекунанд. Онҳо баъд аз аъзои охирин ҳам аксаран вергул мегузоранд, ҳол он ки калимаи охирини чида бо пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳами “ва” алоқаманд мегардад.

“Ҷумлаҳои чидааъзо хусусияти барҷастаи услубию образнокӣ доранд. Онҳо барои тасвири образнокӣ ҳодисаю воқеаҳо, офариниши навҳои образҳои бадеӣ, кушодани олами зоҳирию ботинӣ қаҳрамонони асар мавқеи муҳимро мебозанд. Аломати вергул аъзои чидаи ҷумларо ҷудо карда, дар як вазъи наҳвӣ истодани онҳоро таъмин менамояд. Аъзои чидаи ҷумла дар асоси алоқаи пайваст бо ҳам муносибати грамматикӣ пайдо карда, якдигарро иваз карда метавонанд” [46, с. 35].

Ғ) Аломати нохунак. Нохунак аломати ҷудокунанда ва дохилиматнии ҷуфт буда, барои нишон додани аввалу охири нутқи айнан нақлшуда, ифодаҳои маҷозӣю ғайриаслӣ, сохту таркиб ва ҳудуди ҷумлае, ки иқтибос мешавад ва номи муассисаву ташкилотҳо хизмат мекунад. Ҷунончи:

“Бобоям масҷидро бо зебӣ таъмир намуда, дар сутуни он бо хати худ калимаҳои “Амали Сайид Умархочаи соқтарегӣ”-ро қандакорӣ кардааст” [208, с. 11].

Аломати нохунак вазифа ё мавқеи корбурди гуногун дорад:

барои ҷудо кардани нутқи айнан нақлшуда аз сухани ғӯянда. Ҷунончи: Саъдӣ ғӯяд: “Ҳар нафасе, ки фуру барӣ, мумаддиди (дарозкунандаи – Д.М.)

хаёт аст ва чун бармеояд, муфарраҳи зот”. – Лаб гуфт: “омад”, даҳон гуфт: “даромад”, шикам гуфт: “дар боло чӣ буд, ки пойин нафуромад” [208, с. 81].

Ҷойи зикр аст, ки дар масъалаи корбурди аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда забоншиносони тоҷик Д. Хоҷаев ва Ш. Кабиров Ба таври муфассалу возеҳ чунин овардаанд: “Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта мешавад. Агар нутқи айнан нақлшуда пас аз сухани муаллиф омада бошад, пас аз сухани муаллиф ду нуқта (аломати баён) гузошта шуда, нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта мешавад. Агар нутқи айнан нақлшуда пеш аз сухани нақлкунанда (муаллиф) ояд, пас аз он вергул ва пеш аз нутқи айнан нақлшуда тире гузошта мешавад. Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ё хитобӣ бошад, пас, ба ҷойи вергул аломати савол ё хитоб гузошта шуда, дар нохунак гирифта мешавад” [123, с. 52-53]. Чунончи:

Яке аз аминҳо гуфт: “Ҳар устои дурудгар бе панҷ танга кор намекунад, 10 усто ҳар рӯз 50 танга меистад. Шумо, ки аз мардум хароҷот чамъ карданро манъ кардед, музди кори дурудгарҳоро кӣ медиҳад ва аз кучо медиҳад?” [208, с. 81].

Барои нишон додани иқтибосот ҳангоми таҳияи мақолаҳо ва асарҳои илмӣ. Барои намуна: М.В. Ломоносов ва пайрави ӯ Н.Г. Курганов менависанд: “Асосан, аломатҳои китобат дар забони русӣ дар нимаи асри XVIII ба низом дароварда шудаанд, миқдор ва номи онҳо чунин буд: *нуқта, вергул, нуқтавергул, аломати савол ва хитоб*” [46, с. 6].

Ҳангоме ки калимаи ҳосе махсус ва ё ба таъкид зикр шавад, монанди:

“Калимаи “ханҷар,” асосан, вожаи форсӣ буда, асли он “хунгар”, яъне хункунанда аст. - Ин додари (Қурбонниёзро нишон дода ва суханашро аз “шумо – шумо” ба “ту – ту” гардонда) коркуни бисёр гузарост” [208, с. 8].

Дар ин ҳолатҳо вазифаи грамматикӣ нохунак ба назар мерасад.

- барои ҷудо кардани калимаву ибораҳои маҷозӣ, киноягӣ ва ғайриаслӣ низ аз аломати нохунак истифода мебаранд. Чунончи:

Ман шеърҳои Ҳофизро мехондам; ин мисраъҳо “ба дили ман нур мебахшиданд” [208, с. 138]. “Ҳоҷагони солхӯрда ҳар пагоҳ дар масҷид баъд

аз намози бомдод бо овози баланд “авроди фатҳия” ном дуоеро бо як овоз ва бо оҳанги махсусе меҳонданд. Бо умеди ин дуоро шунида “шифо ёфтан” беморон ва нимбеморон аз деҳоти атроф ҳар пагоҳ ба ин ҷо гирд меомаданд” [208, с. 8].

- Мавриди дигари корбурди аломати ноҳунак ҳангоми дар матн овардани номи китобу маҷалла, рӯзнома ва ё номи муассисаҳову ташкилот мебошад. Чунончи:

“Мақтаби кӯҳна”-ро хонда тамои кардам ман ин аҳволро дар романи “Ғуломон” тасвир кардам” [208, с. 10].

Дар ин мавридҳо вазифаи семантикии аломати ноҳунак аён мегардад.

Аз рӯи вазифаҳои интонатсионӣ ва маъноии худ аломати ноҳунак шиддатноктар ва ҳатто бо оҳанги махсус хондани калимаву ибора ва ҷумлаҳоро тақозо мекунад.

Д) Аломати қавс аломати дохилиматнии ҷуфт буда, барои нишон додани калимаву ибора ва ҳатто ҷумлаҳое, ки дар матни асл ниёз ба шарҳу тавзеҳи бештар ё маълумоти иловагӣ доранд, истифода мешавад. Дар сурати ҳазф гардидани ин тавзеҳоту маълумоти иловагӣ ба сохтор ва маънои ҷумла ҳалал ворид намешавад, вале эҳтимол аст, ки барои хонанда фаҳму дарки он возеҳ нагардад. Масалан:

<i>“Маҷнун ва Лайлӣ” (яке аз маснавҳои “Ҳафт авранг”-и Ҷомӣ) дар пайравӣ аз “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Низомӣ навишта шудааст.</i>	<i>“Majnun and Laily” (one of the “Seven Thrones” of Jami) is written following “Laily and Majnun” of Nizami.</i>
---	---

Дигар аз мавриди истифодаи аломати қавс ҳангоми овардани санаҳои зиндагӣ ва ёдрас кардани таърихи воқеаҳо аст, ки маъмулан, дар китобҳои таълимӣ ва илмӣ роиҷ аст. Барои Чунончи:

<i>Носири Хусравӣ Қубодиёнӣ (1004-1088) як умр дар муборизаву табъид гузаронд.</i>	<i>Nasir Khusrawi Qubodiyani (1004-1088) spent a lifetime in struggle and exile.</i>
“Мусталаҳот – уш-шуаро” -и Вораста (асрҳои XVII-XVIII) ва “Ҷароғи	

хидоят” -и Алихони Орзу (асри XVIII) фарҳангҳои махсуси фразеологӣ мебошанд.

Забоншиносон Д. Хоҷаев ва Ш. Кабиров дар мавриди аломатгузории ҷумлаҳои туфайлӣ чунин ибрози андеша кардаанд: “Ҷумлаҳои туфайлӣ дар навишт аз матн (ҷумлаи асосӣ) бо аломати вергул, қавсайн ва ғоҳе тире ҷудо карда мешавад. Ба фикри мо, ҷумлаҳои туфайлиро бо се аломат не, бо ду аломат ҷудо кардан беҳтар аст. Онҳоро ё дар қавсайн гирифтани даркор аст, ё ин ки пеш аз онҳо тире ва пас аз тамоми шудани аломати вергул гузорем” [123, с. 28].

Як мавриди дигари истифодаи қавсайн дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни Ҳангоми шарҳи калима бо муродифаш мебошад. Устод Айни барои дарки маънои калима аз ҷониби хонанда онро бо муродифаш дар қавсайн шарҳ медиҳад. Чунончи:

“Ин натиҷаи ҳамон танбеҳи падар аст, ман дар паси вай ба **идмони (тренировкаи)** хотира ва ҳофиза машғулӣ намудам” [208, с. 130]. “Ба ман китоберо, ки ин китобча ба вай **сарборӣ (нагрузка)** шуда омада аз даруни вай баромада буд, нишон дод” [208, 2, 194]. “Аммо ӯ **мачлисоро, гапзан (оратор), суҳанвар, ҳозирҷавоб, ширинсуҳан** ва хандонрӯ буд” [208, 2, 311].

Е) Аломатҳои дигари китобат. Агарчи дар пунктуатсияи нигориши тоҷикӣ ҳамаи забоншиносони тоҷик дар пайравӣ ба забоншиносони рус, теъдоди аломатҳои китобатро дахто гуфтаанд, лекин дар амал, шумори нишонаҳое, ки дар навиштор роиҷ аст, аз он чи мегӯянд, хеле бештар мебошад. Бахусус, дар аломатгузории компютерӣ, ки ҳатто барои гузоштани сарҳат, ҳарфҳои калон, нишонаҳои фосила, аломатҳои болоисатрӣ, поёнисатрӣ ва монанди инҳо бояд амалиёти махсус анҷом пазирада, ки ин мавзӯи баҳси дигар аст.

Дар “Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ” (ҚИАКЗТ), ки аз ҷониби Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, аз тарафи Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори №268 аз 30 июни соли 2021 тасдиқ гардидааст, бар иловаи даҳ аломати китобат, инчунин, аломатҳои дигари маъмулшуда, аз қабилӣ сархат, нимтире ва дигар рамзҳои ишоратӣ низ оварда шудаанд.

Ба назари мо, ҳамчун нишонаҳои навишторӣ пазируфтани пунктуасияи лотинӣ аз ғоида ҳолӣ набуда, бояд ҳангоми таълиму тааллуми аломатгузори тоҷикӣ омӯхтаву омӯзонида шавад, зеро ҳар кадоми онҳо дар баробари дигар аломатҳои китобати маъруф вазифаҳои нахвию маъноии ҳос ё интонатсиониро ифода мекунанд. Аз ҷониби дигар, ҳамаи донишмандон бар ҳамин нуқта иттифоқи назар доранд, ки забону хат дар ташаккули мудом аст, пас, аломатгузорӣ ҳам дар баробари ин бояд ташаккул ёбад ва пешрафт кунад.

Вазифаҳои сохторию грамматикӣ ё нахвии аломатҳои китобат, амалан хеле шинохтатар аз вазифаҳои дигари он буда, баҳусус, дар нутқи хаттӣ, мавқеи бориз дорад, зеро дар китобати имрӯзаи ҳамаи забонҳои олам, баҳусус забони тоҷикӣ ва англисӣ, ҷобачогузорию дурусти аломатҳои китобат, шартӣ муҳим барои то андозае ғалму дарки саҳеҳи нутқи хаттӣ ба ҳисоб меояд.

Аломатҳои китобатро аз рӯи вазифа ба аломатҳои ҷудоқунанда (тире, кавс, ноҳунак), фарққунанда (нуқта, вергул, нуқтавергул, аломати савол, аломати хитоб, дунуқта (баён), сенуқта) ҷудо мекунанд. Инчунин, вобаста ба мавқеи қорбурдашон онҳо ба аломатҳои китобати маъмул дар охири ҷумла (нуқта, савол, хитоб, сенуқта, нуқтавергул), аломатҳои китобати маъмул дар дохили ҷумла (вергул, дунуқта (баён), ноҳунак, тире) ва муштаракмавқеъ тақсимбандӣ қарда мешаванд.

Аломатҳои китобат се ҷанба доранд: маъноӣ (ё мантиқӣ), дастурӣ (ё грамматикӣ) ва оҳангӣ (ё интонатсионӣ).

Аломатҳои китобатии маъмул дар аксари забонҳо, аз ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вазифаҳои якхеларо иҷро мекунанд.

БОБИ III. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА УМУМИЯТУ ТАФОВУТИ КОРБУРДИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

3.1. Таҳлили корбурди-функционалии аломатҳои китобат дар забони англисии муосир

Аломатҳои китобат маҷмӯе аз аломатҳои ҳастанд, ки ба нависанда ва хонанда имкон медиҳанд, то нишон диҳад, ки ҷумлаҳои матн чӣ гуна сохта ва ё хонда мешавад, ки ба дигар хонанда ё шунаванда маънии ҷумла возеҳу равшан бошад.

Чунон ки М.В. Дивакова дуруст қайд кардааст, “бо дарназардошти гуногунрангии ва гуногунии омилҳои, ки интиҳоб ва истифодаи аломатҳои китобатро муайян мекунанд, аҳамияти функционалии аломатҳои пунктуатсиониро муайян кардан мумкин аст. Ин душвор аст, зеро системаи қоидаҳои замони муосир ҳамзамон саҳт ва қатъӣ танзимшаванда ва ҷандир аст, ки барои татбиқи тағйирёбанда кушода аст. Умуман қабул карда шудааст, ки қоидаҳои имло, ки дар хати забони муосири рус амал мекунанд, аксаран ихтиёрӣ мебошанд. Ин маҳз хосияти асосии пунктуатсионӣ аст, ки ба забони хатт имкон медиҳад, ки дақиқӣ, ифоданокӣ ва мувофиқатро диҳад. Таъсири контекст ба интиҳоби аломат аз ҷониби муҳаққиқон муддати тӯлонӣ қайд карда шудааст. Аммо, баъзан интиҳоби як аломати имконпазир на аз рӯи таркиби луғавии ҷумла, балки танҳо аз рӯи нияти муаллиф муайян карда мешавад. Дар ин робита, вазифаи равшан кардани фарқи байни аломатҳои пунктуатсионӣ-ихтиёрӣ ва аломатҳои муаллифӣ ба миён меояд” [41, с. 2]. Дар забони англисӣ, системаи пунктуатсионӣ як соҳаи мураккаб ва бисёрфункционалӣ аст. Ба ақидаи муҳаққиқи бузурги англис Кристал Дэвид, “забон, системаи аломатҳои китобат дар забони англисӣ ду вазифаи асосӣ дорад: тақсим кардани матн хаттӣ ва нишон додани хусусияти ритмикӣ ва интонатсионии матн. Ў ду гурӯҳи аломатҳоро ҷудо мекунад: аломатҳои, ки ҷудо мекунанд ва аломатҳои, ки вазифаи семантикӣ доранд” [150, с. 206].

Дар нигориши тоҷикӣ (кириллӣ) ва англисӣ (лотинӣ) қоидаи умумӣ ин аст, ки як ҷумлаи комил бояд бо ҳарфи калон шуруъ шуда, бо нукта ё аломати хитоб ва ё аломати савол тамом шуда бошад. Гузашта аз ин, аломатҳои китобат дар ҳар ду забон хеле муҳим буда, бахусус, барои дар сатҳи баланд омӯхтани забон ногузир ба шумор мераванд. Агар дар ҷумлае аломатҳои китобат нодуруст истифода гардида ё умуман гузошта нашуда бошад, маънои ҷумла метавонад тағйир ёбад ва ё мубҳаму норавшан монад. Бинобар ин, барои ин ки матни навишташуда дуруст хонда ва фаҳмида шавад, истифодаи дурусти аломатҳои китобат аҳаммияти фаровон дорад.

Бояд дар назар гирифт, ки аломатҳои китобати тоҷикӣ ва англисӣ, бо вучуди муштаракоти зиёди дастурӣ, инчунин, тафовутҳои дар анвоъ ва мавқеи корбурдашон низ доранд. Чунончи, дар хатти имрӯзаи забони тоҷикӣ даҳ аломати китобат - нукта, вергул, аломати савол, аломати хитоб, дунукта (баён), сенукта, нуктавергул, қавс, тире, нохунак ба кор меравад, вале дар грамматикаи забони англисии муосир ин теъдод ба чордах мерасад. Аломатҳои китобати англисӣ инҳоянд:

1.	Full Stop (Period)	Нукта	(.)
2.	Question mark	Аломати савол	(?)
3.	Quotation Marks	Нохунак	(“ ”)
4.	Comma	Вергул	(,)
5.	Hyphen	Нимтире	(-)
6.	Dash	Тире	(—)
7.	Exclamation mark	Аломати хитоб	(!)
8.	Colon	Дунукта (баён)	(:)
9.	Semicolon	Нуктавергул	(;)
10.	Parenthesis	Қавси мудаввар	()
11.	Ellipsis	Сенукта	(...)

12	Apostrophe	Апостроф	(‘)
13	Brackets	Қавси росткунча (Қавси мураббаъ)	([])
14	Slash	Қаҷхата (Қаср)	(/)

Ҳар кадоми ин аломатҳо вазифаҳои худро дошта, дар матн вобаста ба мавқеи истифодаашон ҷанбаҳои дастурӣ (грамматикӣ), маъноӣ (мантикӣ) ва оҳанги (интонационӣ) -ро таъмин мекунанд. Бинобар ин, мо дар ин бахши қорамон ба баррасии ҳамин хусусиятҳои пунктуатсияи англисӣ мебардозем. Ногуфта намонад, ки аксари қоидаҳои аломатгузори баррасишаванда дар забони расмӣ англисӣ (ҳуҷҷатҳои расмӣ, муқотиботи давлатӣ ва монанди инҳо) мушоҳида мешаванд.

1. Нуқта (.) - Full Stop, point, ки дар забони англисии америкой **Period** ва гоҳо **dot** (дар таркиби веб – адресҳо) низ меғунанд, расмитарин аломати китобат дар ҳамаи забонҳост. Нуқта дар забони англисӣ монанди нуқта дар забони тоҷикӣ аст, вале тавре мушоҳида мешавад, дар забони англисӣ нуқта дар муқоиса бо аксари дигар аломатҳои китобат серистифодатар буда, аз ҷумла, дар мавридҳои зер ба қор бурда мешавад:

➤ Дар охири як ҷумлаи қомили хабарӣ. Монанди:

The boy went out.	Писарак ба берун баромад [31, с. 26].
The old man drank his coffee slowly.	Пирамард оромона қаҳваашро нӯшид [31, с. 30].

➤ Дар охири баъзе қалимаҳои қўтоҳшуда ва ихтисораҳо, ба монанди ному унвонҳо ва ғайра меояд. Масалан: Dr. (=Doctor), Mr. (=Mister), etc. (=etcetera), ltd. (=limited), p. (=page), N.Y. (=New York).

Dr. Ashraf Examined his patient.	Доктор Ашраф беморро муоина қард.
---	-----------------------------------

- Пас аз калимаҳои то ҳадди як ҳарф ихтисоршудаи лотинӣ: **i.e.** =

id. Est = that is;

- Дар аббревиатураҳо: **M.A. = Master of Arts;**
- Ҳангоми кӯтоҳкунии калимаҳо: **Co = Company;**
- Дар ихтисори ному насаб: **S.S. Abrorov;**
- Баъд аз кӯтоҳшавии номи моҳҳо:

He was born on Dec. 22, 2000.	ӯ 22-юми декабри соли 2000 ба дунё омадааст.
--------------------------------------	--

- Барои чудосозии шумораҳои аслий аз шумораҳои касрӣ: **0.25** (хонда мешавад **zero point twenty five**).

- Баъд аз ҷумлаҳои, ки ҳарчанд ҷонишинҳои саволӣ доранд, вале саволӣ нестанд:

He asked where his suitcase was.	ӯ пурсид, ки ҷомадонаш дар кучост.
---	------------------------------------

Дар мавридҳои зерин гузошта намешавад:

- Баъд аз рамзҳо: **\$, £, %;**
- Баъд аз шумораҳои тартибӣ, агар кӯтоҳ карда шаванд: **1st, 2nd, 3rd, 4th;**
- Пас аз номи элементҳои кимиёӣ, агар ихтисор карда шаванд: **O (oxygen);**
- Дар охири сарлавҳо: **The effect of technology;**
- Дар муқоваи китобҳои илмӣ, бадеӣ, дарсӣ, маҷалла ва дигар нашрияҳо баъд аз насаби муаллиф ва унвони онҳо.

Баъзе ҳолатҳои низ ҳаст, ки калимаҳои кӯтоҳшуда ва ихтисораҳо метавонанд, ҳам бо нуқта ва ҳам бидуни он навишта шаванд. Дар забони англисии америкоӣ баъд аз калимаҳои кӯтоҳшуда ва ихтисораҳо нуқта гузошта мешавад, вале, агар ба сабаки англисии британиягӣ навишта шавад, нуқта монда намешавад:

Dr. ё Dr = Doctor

Mr. ё Mr = Mister

Mr. Green asked Ms. Grey if she had met Dr. Jekyl. (сабки америкоӣ)

Mr Green asked Ms Grey if she had met Dr Jekyl. (сабки британиягӣ)

➤ Дар ихтисоркунии номи давлатҳо: **USA** ё **U.S.A.**

➤ Дар ихтисоркунии номи ташкилотҳо: **BBC** ё **B.B.C.** [79, с. 211].

2. Аломати савол (?) – Question mark, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ дар охири ҷумлаҳои саволӣ ба кор меравад. Ҷумлаҳои саволи англисӣ, маъмулан, бо ҷонишинҳо ва ҳиссачаҳои саволӣ (what, how, when, where, why, who) ва монанди инҳо сар мешаванд.

Аломати саволро дар мавридҳои зерин мегузоранд:

➤ Дар охири ҷумлаҳои саволи мустақим, ки гуянда интизори ҷавоб аст:

Вазифа	Англисӣ	Тоҷикӣ
<i>барои ҳолпурсӣ</i>	How are you?	Шумо чӣ хел?
<i>кишвар, шаҳр</i>	Where are you from?	Аз кучо ҳастед?

➤ Баъд аз ҷумлаҳои саволие, ки мавзуеро баён мекунанд ва ҷавоби мушаххасе талаб намекунанд, аломати савол гузошта мешавад. Яъне, барои хонанда нишон медиҳад, ки ин як масъала аст, на як ҷумла.

Аломатҳои китобат дар ҷумла чӣ нақш доранд?

➤ Пас аз пурсишҷонишинҳое, ки ҷумлаи саволиро ифода мекунанд:

	Тоҷикӣ	Англисӣ
1	Кӣ?	Who?
2	Киро?	Whom?
3	Кай?	When?
4	Дар кучо?	Where?
5	Чӣ хел?	How?

➤ Дар ҷумлаҳои саволие, ки бидуни ҷонишинҳо ва ҳиссачаҳои саволӣ бо оҳанг (интонатсия) баён мешаванд:

Will you go with me?

Ту оё бо ман меой? (хоҳишмандона)

➤ Дар ҷумлаҳое, ки бо ҷонишинҳои саволӣ сохта шудаанд, вале пурсиш ғайримустақим аст, аз аломати савол истифода намешавад, зеро ин

гуна ҷумла саволӣ нест ва ба ҷойи аломати савол нуқта гузошта мешавад. Чунончи:

I asked where he was // Ман пурсидам, ӯ кучост.

3. Нохунак (""") – Quotation Marks аломати сервазифа буда, маъноҳои махсус доштани калимаву ибораҳо, “бегона” ва иқтибосӣ будани ҷузъе аз матн ё номи осору нашрияҳо ва муассисаҳоро нишон медиҳад. Нохунак дар навишти англисӣ ду намуди сабт дорад, ки яке нохунаки ҷуфт (“”) Quotation Marks, ки, маъмулан, дар нигориши америкой истифода мешавад ва дигаре - нохунаки тоқ (‘ ’) – “Inverted commas”, ки дар аломатгузориҳои британи ба кор меравад. Дар забони тоҷикӣ нохунакҳои ҷуфти хаттӣ (“”) ва ҷопӣ (»«) серистеъмол буда, нохунаки тоқ (‘ ’) тамоман маъмул нест.

Дар забони англисӣ аломати нохунак мавқеи корбурди гуногун дорад:

➤ Барои нишон додани нутқи айнан нақлшуда, ки тавассути шахси дигаре гуфта шуда бошад:

“It is a historic moment,” he told journalists.	Ӯ ба хабарнигорон гуфт: – “Ин як лаҳзаи таърихӣ аст.”
---	---

➤ Ҳангоми навиштани калимаву ибораҳои супоришӣ-водоркунӣ:

“Don’t go outside,” teacher said.	Муаллим гуфт: – “Берун нарав”
-----------------------------------	-------------------------------

➤ Баъзан, агар хоҳем, ки ба калимае дар матн маънои хосе диҳем, аз қабилҳои маъноҳои маҷозӣ ё киноявӣ, номҳо ва таъкидҳо бояд дар нохунак гирифта шаванд. Ин равиш, маъмулан, дар таҳлилҳои забоншиносӣ бештар дида мешавад. Чунончи:

The sign changed from “Walk,” to “Don’t Walk,” to “Walk” again within thirty seconds.

Here the pronoun “we” is omitted.

Аломати савол метавонад, ҳам дар дохил ва ҳам берун аз аломати нохунак гузошта шавад. Ба ин тартиб ки, агар худ нутқи айнан нақлшуда саволӣ бошад, аломати савол бояд дар дохили нохунак гузошта шавад ва агар

савол дар бораи нутқи айнан нақлшуда бошад, пас, аломати савол берун аз нохунак қарор мегирад. Чунончи:

She asked, “Will you still be my friend?”

Do you agree with the saying “All’s fair in love and war”?

Ҳамон тавре ки дар мисоли аввалӣ дида мешавад, агар дар дохили нохунак яке аз аломатҳои китобат омада бошад, дигарбора гузоштани нукта зарурат надорад.

➤ Дар сурати ҳам нутқи айнан нақлшуда ва ҳам ҷумла саволӣ будан, танҳо як аломати савол ва он ҳам дар дохили нохунак гузошта мешавад. Чунончи:

Did she say, “May I go?”

ӯ гуфт, ки “Метавонам биравам?”

➤ Агар ду нутқи айнан нақлшуда дар дохили якдигар гуфта шаванд, бояд аз ин аломат (‘’), ки, маъмулан, дар тарзи нигориши британи “inverted commas” мавриди истифода қарор дорад, кор фармуда шавад:

She said, “He said, “Hurry up”

ӯ гуфт, ки “Вай мегӯяд, ки “Зуд бошед”.

➤ Яке аз фарқиятҳои истифода аз аломати нохунак дар забони тоҷикӣ ва англисӣ дар матнҳои муколамавӣ (диалогӣ) мебошад. Ба ин мисолҳо таваҷҷуҳ кунед:

“Hi,” said Karim.

- Салом, - гуфт Карим.

“Hello,” said Nodir.

- Ассалому алайкум, – гуфт Нодир.

Чи хеле ки дида мешавад, дар нигориши тоҷикӣ, баръакси забони англисӣ, сухани мусоҳибон бо истифода аз аломати тире ва бе нохунак навишта мешавад.

➤ Қоидаи дигаре, ки дар нутқи айнан нақлшуда бояд риоя шавад, дар дохили нохунак бо ҳарфи калон сар шудани ҷумлаи иқтибосшуда мебошад. Чунончи:

<i>He said, "Treat her as you would your own daughter."</i>	<i>Гуфт: "Бо вай мисли духтари худат муомила кун."</i>
<i>"Look out!" she screamed. "You almost ran into my child."</i>	<i>"Нугоҳ кунед!" гуфта вай дод зад. "Шумо қариб ба кӯдаки ман бархӯред."</i>

4. Аломати вергул (,) – Comma, аз пурбаҳстарин ва сервазифатарин аломатҳои китобат буда, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавридҳои зиёди истифода дорад. Таваҷҷуҳ кунед ба намунае аз шинохтатарин мавқеаҳои корбурди аломати вергул дар забони англисӣ:

1. Барои ҷудо кардани калимаву ибораҳои ҷидаи ҷумлаҳо, маъмулан, пеш аз пайвандаки пайваस्तкунандаи **and** гузошта намешавад. Чунончи:

Besides being a good swimmer, Iraj is a professional runner and has won many medals.	Эраҷ бар замми ин, ки шиновари хуб аст, давандаи касбӣ буда, медалҳои зиёде ба даст овардааст.
--	--

Дар забони англисӣ барои роҳ надодан ба духӯрагии маъно баъзан зарурати гузоштани аломати вергул пеш аз пайвандаки **and** ба миён меояд, монанди:

My \$10 million estate is to be split among my husband, daughter, son, and nephew.	10 миллион доллари ман бояд байни шавҳар, духтар, писар ва ҷияни ман тақсим карда шавад.
--	--

Агар дар ҷумлаи мазкур аломати вергул пас аз калимаи **son** бардошта шавад, маънои ҷумларо тағйир дода, ба ин мазмун мешавад, ки писар ва ҷиян дар ин саҳм шарик буда, сеяки меросро бо ҳам тақсим кунанд. Дар пунктуатсияи англисӣ инро "вергули оксфордӣ" мегӯянд, ҳарчанд нисбат ба Британияи Кабир дар Америка серистифодатар аст.

2. Аломати вергул барои ҷудо кардани сифатҳои ҷида, махсусан, сифатҳои мушаххасе ба қор меравад, ки дар байни он хусусиятҳо гузоштани пайвандаки **and** мумкин бошад:

<i>He is a strong, healthy man.</i>	<i>Вай одами тавоно, солим аст.</i>
-------------------------------------	-------------------------------------

3. Баъд аз сифатҳое, ки бо анҷомаи “-ly” ба анҷом мерасанд, вергул гузошта мешавад. Вале дуруст бояд фарқ кард, ки калимаи анҷомаи “- ly” - дор сифат аст ё зарф. Яъне, агар дар ҷумла ба исмҳо хусусияти муайянкунандагӣ дода тавонад (lonely boy), сифат аст ва бояд вергул гузошта шавад:

<i>Felix was a lonely, young boy.</i>	<i>Феликс писари танҳо ва ҷавон буд.</i>
---------------------------------------	--

Лекин дар ин ҳолат:

<i>I got headaches in brightly lit rooms.</i>	<i>Ман дар утоқҳои равшан дарди сар шудам.</i>
---	--

Ифодаи “**brightly room**” зарф аст ва пас аз он вергул гузоштан дуруст нест.

4. Барои бо ҳам пайваст кардани ҷумлаҳои комил тавассути пайвандакҳои пайвасткунандаи **for, and, nor, but, or, yet, so**, ки акроними FANBOYS - ро ташкил медиҳанд. Барои намуна, Чунончи:

<i>I have painted the entire house, but he is still working on sanding the doors.</i>	<i>Ман тамоми хонаро ранг кардам, аммо ӯ то ҳол дар пардоз кардани дарҳо кор мекунад.</i>
---	---

Аммо дар ҷумлаҳои кӯтоҳ бидуни вергул ҳам навишта мешавад. Чунончи:

<i>I paint and he writes.</i>	<i>Ман ранг мекунам ва ӯ менависад.</i>
-------------------------------	---

Гоҳе ду ё бештар ҷумлаҳои сертаркиб ба воситаи пайвандаки **and** пайваст мешаванд. Дар ин ҳолат беҳтар аст, ки барои пешгирӣ аз ғалатфаҳмӣ пеш аз пайвандаки **and** вергул гузошта шавад. Чунончи:

<i>I chose the colors red and green, and blue was his first choice.</i>	<i>Ман рангҳои сурх ва сабزو интихоб кардам ва кабуд интихоби аввалини ӯ буд.</i>
---	---

Агар дар ҷумлаҳои мураккаби сертаркиб мубтадо барои хабари ҷумлаҳои дуюму сеюм ва такрор наомада бошад, набояд ҷумлаҳоро бо вергул ҷудо кард, монанди:

<i>He thought quickly but still did not answer correctly.</i>	<i>Вай зуд фикр кард, вале ба ҳар ҳол дуруст ҷавоб надод.</i>
---	---

5. Агар ҷумла бо пайвандакҳои тобеъкунанда, аз қабили **although, because, before, however, unless, even though** ва ғайра шуруъ шавад, баъд аз фикри тамомшудаи ҳамон ҷумла аломати вергул гузоштан лозим аст. Лекин дар сурати дар миёна омадани пайвандаки пайвасткунанда гузоштани вергул зарурат надорад. Чунончи:

<i>I'm not going to the party unless you go.</i>	<i>Ман ба зиёфат намеравам, магар ин ки шумо наравед.</i>
--	---

Ҷумлаҳое, ки бо пайвандакҳои **however** ва **nevertheless** ҷудо карда мешаванд, ниҳоят калону вазнин ба назар меоянд. Аз ин рӯ, пеш аз онҳо аз нуқтавергул истифода бурдан беҳтар аст. Барои намуна:

<i>Jim woke up in his own bed; however, he felt great.</i>	<i>Ҷим дар бистари худ бедор шуд, вале худро олӣ ҳис мекард.</i>
<i>It was the Queen's birthday on Saturday; nevertheless, she had no post whatever.</i>	<i>Рӯзи шанбе зодрӯзи Малика буд, бо вуҷуди ин, вай ҳеҷ гоҳ рӯза намедошт.</i>

Агар дар ҷумла калимаҳои ба монанди **therefore** ва **however** на ҳамчун пайвандак, балки ҳамчун калимаҳои туфайлӣ истифода шаванд, пас, аломати вергул аз ҳар ду тарафи он гузошта мешавад. Чунончи:

<i>I would, therefore, like a response.</i>	<i>Аз ин рӯ, ман ҷавоб меҷаҳам.</i>
<i>I would be happy, however, to volunteer for the Red Cross.</i>	<i>Бо вуҷуди ин, ман хурсанд мешудам, ки ихтиёран ба Салиби Сурх равам.</i>

6. Мухотаб ва нидоҳо ҳамеша бо аломати вергул ҷудо карда мешаванд. Агар дар миёнаи ҷумла биёяд, он гоҳ аз ду тараф вергул бояд гузошт:

<i>Stop, or I'll scream.</i>	<i>Истед, ё ман фарёд мезанам.</i>
------------------------------	------------------------------------

<i>He explained, Alisher, that you should never cross the street against the light.</i>	<i>Вай фаҳмонд, ки Алишер, шумо набояд ҳеҷ гоҳ аз кӯча муқобили чароғак убур кунед.</i>
---	---

7. Ҳангоми тасдиқ ё инкор намудан низ калимаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ бо вергул чудо карда мешаванд. Чунончи:

<i>Yes, I want to eat lunch.</i>	<i>Бале, ман мехоҳам, хӯроки нисфирӯзӣ бихӯрам.</i>
<i>No, thank you.</i>	<i>Не, раҳмат.</i>

8. Баъзан аз аломати вергул барои нишон додани калимаҳои ҳазфшуда истифода мешавад, ки ин равиш, маъмулан, ҳоси услуби гуфтугӯи буда, дар нутқи хаттӣ камтар ба кор меравад. Чунончи:

<i>Give Ellen candy. Bob, cake.</i>	<i>Ба Эллен қанд диҳед ба Боб торт.</i>
<i>Annie had dark hair. Sally, fair.</i>	<i>Энни мӯйҳои сиёҳ дошт; Салли равшан.</i>

9. Аз ду вергул (**comma pair**) барои чудо кардани он бахше аз матни ҷумла истифода мебаранд, ки дар ҳолати ҳазф ё партофтани он мазмуни ҷумла ҳалалдор намешавад. Таваҷҷуҳ кунед ба ин Чунончи:

<i>I am, as you have probably noticed, very nervous about this.</i>	<i>Ман, чунон ки шумо эҳтимолан най бурдед, аз ин хеле асабонӣ ҳастам.</i>
---	--

10. Агар ду ҷумлаи тамому комил на бо пайвандакҳо (**Conjunctions**), на бо дунуктаю нуктавергул ва на бо нукта, балки бо вергул чудо карда шавад, ба ин гуна иштибоҳ **comma splice** (вергулпайванд – Д.М.) мегӯянд. Вале, агар он ду ҷумларо бе истифодаи аломатҳои китобат пайваст кунем, як ҷумлаи мураккаби таркибии устувор – **run-on sentence** (яклухт – Д.М.) ҳосил мешавад.

Мисол барои comma splice (вергулпайванд):

Time flies when we are having fun, we are always having fun.

Вақте ки мо хурсандӣ мекунем, вақт мегузарад, мо ҳамеша хурсандӣ мекунем.

Намунаҳои саҳеҳ:

- 1) Time flies when we are having fun; we are always having fun.
- 2) Time flies when we are having fun, and we are always having fun.
- 3) Time flies when we are having fun. We are always having fun.

(Вақте ки мо хурсандӣ мекунем, вақт мегузарад; мо ҳамеша кайфу сафо мекунем.)

11. Дар навиштани санаҳо бо услуби англисӣ, барои ҷудо кардани моҳу рӯз аз сол ва низ баъд аз сол вергул гузошта мешавад:

Nushin met her husband on Desember 22, 2022, in Farkhor, Khatlon.	Нӯшин бо шавҳараш 22 сентябри соли 2022 дар Фархори Хатлон вохӯрд.
---	--

Аммо, агар таърихи рӯз ҳазф шуда бошад, аломати вергул гузошта намешавад. Чунончи:

They met in December 2022 in Farkhor.	Онҳо моҳи декабри соли 2022 дар Фархор мулоқот карданд.
---------------------------------------	---

12. Дар вақти нишон додани суроғи муайян ё макони мавриди назар бояд баъд аз шаҳр, вилоят ё иёлат вергул гузошта шавад. Чунончи:

I live in Farkhor, Khatlon, for twenty years.	Ман бист сол боз дар Фархори Хатлон зиндагӣ мекунам.
---	--

Дар бархе навиштаҳо мумкин аст пас аз вилоят ё иёлат вергул гузошта нашавад, монанди:

I live in Farkhor, Khatlon for twenty years.

13. Ҷумлаҳои забони англисӣ, маъмулан, дар қолаби **мубтадо + хабар + пуркунанда + ҳол** сохта мешаванд. Агар калима ё иборае дар тартиби зикршуда муайянкунанда ва тавзеҳи бештар хоҳиш дошта бошад, бояд пеш ва баъд аз он вергул гузошта шавад. Дар миёнаи ду вергул қарор гирифтани он низ ба ин маъност, ки дар ҳолати ҳазф гардидани он ба маънои аслии ҷумла ягон осеб намерасад. Таваҷҷуҳ кунед ба ин намунаҳо:

I am, as you have probably noticed, very nervous about this.	Ман, чунон ки шумо эҳтимолан пай бурдед, аз ин хеле асабонӣ ҳастам.
--	---

14. Агар дар ҳолате ҷумла бо мубтадо шуруъ нашуда бошад ва тартиbero, ки нишон додем, вайрон гардида бошад, бояд баъд аз ибораи аввал вергул гузошта шавад, масалан:

To apply for this job, you must have previous experience.	Барои мурочиат кардан ба ин кор шумо бояд таҷрибаи қаблӣ дошта бошед.
---	---

Агар ибораи аввал аз се калима ё камтар аз он сохта шуда бошад, гузоштан ё нагузоштани вергул ихтиёрӣ мешавад. Ба ҷумлаи зер таваҷҷуҳ кунед (вергул дар қавс (,) нишонаи ихтиёрӣ будани он аст):

On February 14 (,) many couples give each other candy or flowers.	Дар рӯзи 14-уми феврал (,) бисёр завҷҳо ба ҳамдигар конфет ё гул медиҳанд.
---	--

15. Дар ҷумлаҳои шартӣ, агар пеш аз сарҷумла ҷумлаи пайрав омада бошад, баъд аз он бояд вергул гузошта шавад, аммо, агар аввал сарҷумла ва баъд ҷумлаи пайрав омада бошад, он гоҳ гузоштани вергул зарурат надорад. Таваҷҷуҳ кунед ба ин намунаҳо:

If you are not sure about this, let me know now.	Агар шумо дар ин бора боварӣ надошта бошед, ҳозир (феълан / ҳамакнун) ба ман хабар диҳед.
Let me know now if you are not sure about this.	Ҳамакнун ба ман хабар диҳед, агар шумо ба ин боварӣ надошта бошед.

16. Дар ҷумлаҳои англисӣ ибораҳои ҳастанд, ки бо ҷузъи **Wh** – сохта мешаванд ва барои шарҳу тавзеҳи исмҳои пеш аз худ омада истифода мегарданд. Дар забони тоҷикӣ ин гуна калимаву ибораҳо аъзои истисноӣ мегӯянд. Агар он тавзеҳоте, ки чунин калимаву ибораҳо медиҳанд, барои маъноии ҷумла зарурӣ бошад, эҳтиёҷ ба гузоштани вергул нест, аммо, агар он

маълумот изофӣ аст ва донистану надониستاني он зарурат надорад, пас, бояд аз ду тараф вергул гузошта шавад. Таваҷҷуҳ кунед ба намунаҳои зер:

Freddy, who has a limp, was in an auto accident.	Фредди, ки ланг аст, ба садамаи автомобилӣ дучор шудааст. (иттилооти мобайни ду вергул изофӣ аст)
The boy who has a limp was in an auto accident.	Писарбачае, ки ланг шуд, ба садамаи автомобилӣ дучор шуда буд. (иттилооти ин ҷумла зарурӣ аст)

17. Барои ифодаи нутқи айнан нақлшуда дар ҷумла: агар сухани айнан нақлшуда дар аввали ҷумла оварда шавад, баъд аз он аломати вергул гузошта мешавад, Таваҷҷуҳ кунед ба ин намунаҳо:

“Why”, I asked, “do you always forget to do it?”	“Чаро, пурсидам, оё шумо ҳамеша ин корро фаромӯш мекунед?”
--	--

Агар дар аввали ҷумла оварда нашавад, пеш аз он аломати вергул гузошта мешавад, Чунончи:

He actually said, “I do not care.” // Вай, аслан, гуфт: “Ман парво надорам.”

18. Пеш аз пурсиши кӯтоҳ (**question tags**) низ аломати вергул гузошта мешавад, масалан:

I can go, can’t I? // Ман рафта метавонам, ҳамин тавр не?

19. Барои чудо кардани бахше аз ҷумла, ки бо қисми дигари ҷумла мухолиф аст ва он, маъмулан, бо калимаи **not** нишон дода мешавад, бояд вергул гузошта шавад. Чунончи:

That is my money, not yours. // Ин пули ман аст, на аз они ту.

20. Агар ҷумлае бо калимаҳои **yes, no, well, now** ва монанди инҳо сар шуда бошад, бояд пас аз ин гуна калимаҳо аломати вергул гузошт. Чунончи:

Yes, I do need that report. // Бале, ин гузориш ба ман лозим аст.

Well, I never thought I’d live to see the day // Хуб, ман ҳеҷ гоҳ фикр намекардам, ки ман барои дидани рӯз зиндагӣ мекунам

21. Агар дар ҷумлае барои нишон додани намунаҳо ё мисолҳо аз калимаву ибораҳои монанди **namely, that is, i.e., for example, e.g., for instance** истифода шавад, беҳтар аст баъд аз онҳо вергул гузошта шавад. Чунончи:

You may be required to bring many items, for example, sleeping bags, pans, and warm clothing.	Шояд аз шумо талаб карда шавад, ки чизҳои зиёде биёред, масалан, халтаи хоб, зарф ва либоси гарм.
---	---

5. **Нимтире (-) - Hyphen.** Дар аломатгузорӣ аксари афрод аломати тиреро бо нимтире иштибоҳ мекунанд. Ҳол он ки ин ду аломат аз рӯйи вазифаҳои дастурӣ ва ифодаҳои маъноии худ аз ҳамдигар ба кулӣ фарқдоранд. Ҳатто дар гузоштани аломати нимтире дар миёнаи калимаҳо, бархилофи аломати тире, ҳеҷ гуна фосила гузошта намешавад. Аломати нимтире фақат се мавриди истифода дошта, на барои пайваст кардани ҷузъҳои ҷумла, балки барои пайваст кардани калимаҳои ҷудогона ба шакли таркиби воҳид ба кор меравад. Ин се маврид инҳоянд:

ҳангоми васл кардани ду ё чанд калима ба як ҷумла ё ибораи таркибӣ (васл кардани исмҳо ва феълҳои мураккаб) истифода мешавад. Чунончи:

I work part - time. // Ман як қисмати вақт кор мекунам.

Self - confidence. // Ётимод ба нафас.

барои бо калимаҳо пайваст кардани пешвандҳо. Чунончи:

Pre - historic times. // Замонҳои моқабли таърих.

Pre - Crusades. // Пеш аз ҷангҳои салибӣ.

вақте ададҳои касриро бо ҳарф навиштан хоҳем, дар забони англисӣ барои ҷудо кардани сурат ва маҳраҷи он аз ин аломати нигоришӣ истифода мекунем. Чунончи:

One-fifth // Панҷак (аз панҷ як ҳисса) (5/1)

Two-third // Аз се ду ҳисса (3/2)

Тире (-) – Dash. Аломати тире ё хатти тире дар забони англисӣ дорои махсусияти хос буда, ду навъи роиҷ дорад - **En dash** ва **Em dash**.

En dash - ин навъи тиреи англисӣ тақрибан ду баробар аз нимтире дарозтар навишта мешавад ва шаклан ба тиреи тоҷикӣ монанд аст. **En dash** дар матн барои ҷудо кардан ва нишон додани ҳудуди аъзоҳои ҷумлаи сода ва қисмҳои ҷумлаи мураккаб ба кор бурда мешавад. Чунончи:

1990 - 2000

Chicago - New York train // Қаторраи Чикаго - Нью Йорк

Em dash - ин навъи тире махсуси забони англисӣ буда, дар хатти тоҷикӣ маъмул нест. Он ду баробар дарозтар аз **En dash** навишта мешавад. Аз рӯйи вазифаҳои граматикиаш метавонад ба ҷойи вергул, аломати баён ва ҳатто ба ҷойи қавс низ истифода шавад, зеро аз рӯйи вазифаҳои интонасионӣ ва маъноии худ шиддатноктар хондани ҷумла ва бо таъкиду хулосабарорӣ анҷом ёфтани онро тақозо мекунад. Чунончи:

It comes in three colors - black, blue and green.	Он дар се ранг меояд - сиёҳ, кабуд ва сабз.
His mother gave him her answer - No!	Модараш ба ӯ ҷавоб дод: - Не!

6. Аломати хитоб (!) - Exclamation mark. Аломати хитоб дар забони англисӣ низ мисли забони тоҷикӣ барои ифодаи амру фармон, ҳиссиёту ҳаяҷон, огоҳӣ, таъкид, таҳдид, тарс, ҳашму ғазаб, маломат, сарзаниш, истехзо, даъват, хурсандӣ, орзу, тантана, таҳсин, тааҷҷуб ва ғайра истифода мешавад. Ба ақидаи Барнард, “аломати хитоб айни замон, аввал, барои ифодаи эҳсосоти қавӣ ё ногаҳонӣ, дуҷум, барои таъкид ё баён кардани нуқтаи қавӣ ва сеюм, барои ифодаи киноя, киноя ё шӯҳӣ истифода мешавад” [199]. Квирк хитобро ҳамчун “навъи ҷумлае, ки барои ифодаи эҳсос ё муносибати суҳангӯ истифода мешавад, муайян мекунад. Аломати нидо одатан бо “чӣ” ҳамчун муайянкунанда дар ибораҳои исмӣ ё “чӣ тавр” дар якҷоягӣ бо сифатҳо ё зарфҳо оғоз мешавад” [64, с. 56].

Масалан, агар дар охири ҷумлаи “**I am excited**” (Ман хашмгин ҳастам) аломати хитоб гузорем, ҷумла чунин маъно медиҳад, ки гӯянда ҷумларо бо ҳаяҷону эҳсосот баён кардааст. Масалан:

Yes! I will marry you!	Ҳа! Ман бо ту издивоҷ мекунам!
Stop! I really don't want to swim!	Ист! Ман, аслан, шино кардан намехоҳам!

Мавқеи корбурди аломати хитоб чунин аст. Баъд аз калимаҳои нидой, монанди **oh, look out, wow** ва ғайра гузошта мешавад. Чунончи:

Wow! This grammar stuff is interesting.	Вой! Ин маводи грамматикӣ ҷолиб аст.
Boy! I wish I'd learned it before.	<i>Писар! Кош пештар ёд мегирифтам.</i>
Oh! That's right, I did.	Оҳ! Ин дуруст аст, ман кардам.

Агар ҷумла нутқи айнан нақлшуда бошад, бояд аломати хитоб дар дохили ноҳунак гузошта шавад. Чунончи:

Joe said, “I like Pizza a lot!”	Ҷой гуфт: “Ман питсаро хеле дӯст медорам!”
---------------------------------	--

Дар навиштаҳои расмӣ, маъмулан, аз як аломати хитоб истифода мешавад, вале дар матнҳои бадеӣ адабӣ ва ғайрирасмӣ барои нишон додани таъҷубу дигар эҳсосоти баланд ё таъкиди бештар аз ду ва бештар аломати хитоб ҳам ба кор меравад. Чунончи:

“No!!! I told you metal can't go in the microwave.”	“He!!! Ман ба шумо гуфтам, ки металл дар бухории микромавҷӣ мумкин нест”.
---	---

Баъзан дар матн барои нишон додани эътирозу асабоният ё таъҷуби зиёд аз як ё якчанд аломатҳои саволу хитоби пайихам истифода мешавад, монанди:

What do you mean you forgot the plane tickets?!?!?	Шумо чӣ гуфтани ҳастед, чиптаҳои ҳавопайморо фаромӯш
--	--

	кардаед?!?!?
--	--------------

7. Аломати дунукта (баён) (:) - **Colon**. Ин аломати китобатӣ низ дар забони англисӣ мавридҳои гуногуни корбурд дорад. Он дар мавридҳои зерин истифода мешавад:

Барои баёни матлабҳо пеш аз нутқи айнан нақлшуда овардани намунаҳо, мисолҳо, феҳристҳо, рӯйхату номгӯйҳо, шарҳу тавзеҳот ва ҷузъиёти бештар додан. Чунончи:

There are three rules:	Ин ҷо се қоида аст:
Elephant is an animal: it's a huge mammal.	Фил як ҳайвон аст: як пистондори азимҷусса мебошад.

Барои ҷудо кардани ду ҷумлаи мустақили як ҷумлаи мураккаб, ба шарте ки ҷумлаи дуюм ҷумлаи аввалро тавзеҳ диҳад. Монанди:

They didn't have time to waste: it was already late.	Онҳо вақти зиёдатӣ надоштанд: дигар дер шуда буд.
I enjoy reading: novels by Agatha Christy are among my favorites	Ман аз китобхонӣ лаззат мебарам: романҳои Агата Кристи аз романҳои дӯстдоштаи ман мебошанд.

Барои таъкиди масъалае дар ҷумла истифода мешавад. Чунончи:

I only hate one vegetable: parsley	Ман аз кабудиҳо фақат якеро дӯст намедорам: ҷаъфарӣ (петрушка).
There was one thing she loved more than any other: her dog.	Як чиз буд, ки ӯ аз ҳама бештар дӯшташ медошт: сағаш.

9. Нуқтавергул (;) - **Semicolon** дар забони англисӣ барои ҷудо кардани ду ҷумлаи мустақили таркиби ҷумлаҳои мураккаб истифода мешавад; ба шарт он ки ҷумлаи дуюм мазмуни ҷумлаи аввалиро такмил созад. Нуқтавергул ба робитаи наздики миёни ду ҷумла ишора намуда, баъзан аломати вергулро иваз месозад ва аз нуқта бештар амал мекунад. Чунончи:

My mother is a teacher; my father	Модарам муаллим аст; падарам
-----------------------------------	------------------------------

is an accountant.	як ҳисобдор аст.
Daler was hurt; he knew she only said it to upset him.	Далер осеб дида буд; ӯ медонист, ки инро фақат барои нороҳатии ӯ гуфта буд.

10. Аломати қавси мураббаъ () - Parenthesis аломатест, ки барои шарҳу тавзеҳи бештар ё маълумоти иловагӣ додан дар бораи як калима ё ибора дар ҷумла ва ё ҷумла гузошта мешавад. Аломати қавсро дар миёнаи ҷумла, бидуни он ки маънои ҷумла тағйир ёбад, бо вергул иваз кардан мумкин аст. Чунончи:

The two sisters (Mahina and Madina) are learning English.	Ду хоҳар (Маҳина ва Мадина) забони англисӣ омӯхта истодаанд.
Suman (who is Karim's wife) is a doctor.	Суман (касе, ки зани Карим аст) табиб аст.

11. Сенукта (...) - Ellipsis. Вақте дар матн калимаву ибораҳое, ки зарурат ба навиштан надоранд ё аз назари ахлоқӣ хуб наменамоянд ва ё ба ҳар тариқе лоиқӣ навиштан нестанд, аз матн партофта мешаванд, ки дар ин маврид, маъмулан, ба ҷойи чунин калимаву ибораҳои ҳазфшуда аз ин аломат ба кор бурда мешавад. Гоҳо барои кӯтоҳ кардани матнҳо, ба шарте ки ба маънои мазмуни матн ҳалал ворид нашавад ва ё ба ҷойи калимаҳои дар матн асл ҳазфшуда низ ба кор меравад. Масалан:

My friends will never believe what I saw...	Дӯстони ман ҳеҷ вақт бовар намекунанд, ки ман чӣ дидам ...
The baby began to count: "one, two, three, ..."	Кӯдак ба шуморидан сар кард: "як, ду, се, ..."

12. Апостроф (') - Apostrophe. Ин аломат дар забони тоҷикӣ маъмул набуда, дар забони англисӣ фақат дар ду маврид истифода мешавад:

Барои нишон додани моликият бар чизе ё касе. Дар забони тоҷикӣ ин вазифаро бандакҷонишинҳои шахсӣ - соҳибӣ иҷро мекунанд. Чунончи:

The boy's bag is brown.	Ҷувздони писар қаҳваранг аст.
-------------------------	-------------------------------

Bob's cat is so beautiful.	Гурбаи Боб бисёр зебо аст.
----------------------------	----------------------------

Барои нишон додани калимаи кӯтоҳшуда дар калимаҳои таркибӣ.

Чунончи:

I am = I'm.	Ман ҳастам = манам.
My sister doesn't like vegetables.	Хоҳарам сабзавотро дӯст намедорад.

13. Қавсҳои мурабаъ ([]) - Brackets. Ин аломати китобатӣ дар забони англисӣ барои мушаххас кардани матлабе ё истилоҳоту тавзеҳоти техникӣ истифода мегардад, ки солҳои охир дар нигориши тоҷикӣ низ ҳангоми таҳияи рисолаву асарҳои илмӣ ба қор бурда мешавад. Ҳамчунин, аз он дар забони англисӣ барои тавзеҳи иловагии мушаххастари матн истифода мешавад, ки дар забони тоҷикӣ, маъмулан, қавси камоншаклро қор мефармоянд. Дар сурати ҳазф намудани тавзеҳоти дохили қавси росткунҷа маънои куллии ҷумла ҳалалдор намегардад. Чунончи:

She [Ms. Nushin] is alone at home.	Ӯ [хонум Нӯшин] дар хона танҳост.
He [the thief] was in room, when I came in.	Вақте ман ворид шудам, ӯ [дузд] дар хона буд.

14. Қачхата ё каср (/) - Slash. Ин аломат дар забони англисӣ мавқеи қорбурди гуногун дошта, аз назари грамматикӣ вазифаи ҷудокунандагиро иҷро мекунад, яъне, ба ҳудуди ҷумлаҳои сода, ҳудуди қисмҳои ҷумлаҳои мураккаб ва монанди инҳо ишора менамояд. Аломати қачхата, ҳамчунин, дорои ифодаи семантика буда, ба ҷойи калимаи “**or**” истифода мешавад. Мавридҳои қорбурди аломати каср инҳоянд:

Барои ҷудосозии мисраҳои як шеър ё суруд, ки пушти ҳам дар як сатр навишта мешавад. Чунончи:

Twinkle, twinkle, little star, / How I wonder what you are. / Up above the world so high, / Like a diamond in the sky.

Дар андозагирӣҳо ба ҷойи истифода аз калимаи “**per**” (тоҷикӣ: дар, барои...) мумкин аст аз ин аломат истифода шавад. Чунончи:

120 miles/ hour = 120 miles per hour.	120 мил/соат = 120 мил дар соат.
---------------------------------------	----------------------------------

Барои ифодаи рақамии ададҳои касрӣ. Чунончи:

$1/3 = \text{сеяк}$; $2/5 = \text{аз панҷ ду ҳисса}$

Барои чудосозии суроғаҳои интернетӣ аз номи фолдерҳо дар баъзе барномаҳои компютерӣ [200].

Қойи зикр аст, ки, агарчи ин аломат дар шумори пунктуатсияи тоҷикӣ нест, вале аз ин аломат ва равишҳои корбурди он васеъ истифода мешавад.

3.2. Истифодаи аломатҳои китобат дар дискурси компютерӣ

Яке аз масъалаҳои мубрам истифодаи ғайримукаррарии аломатҳои китобат, ҳамчун смайлик, эмотикон ва амсоли инҳо дар дискурси компютерӣ мебошад.

Смайлик ва эмотиконҳо, асосан, барои ифодаи таассурот, эҳсосот ва ҳолати руҳии нависанда, ҳангоми навиштан дар расонаҳо ва платформаҳои гуногуни интернетӣ истифода мешаванд. Истилоҳи “эмотикон” аз решаи emotion - эҳсосот, ҳаяҷон, таассурот гирифта шуда, ба ҳамин ҷанбаи эмотсионалии он далолат мекунад.

Пеш аз ҳама, бояд нигоҳе ба раванди инкишофи интернет ва густариши дискурси компютерӣ дошта бошем.

Дигар соҳаи фаъолияти инсониро номбар кардан душвор аст, чунин пуртуғён ва бо суръати баланд монанди компютерикунонӣ пеш рафта истода бошад. Технологияҳои компютерӣ аз буда бештар ба зиндагии мо дохил шуда истодааст: компютерикунонии муассисаҳо, теъдоди одамоне, ки компютерро бо ҳадафҳои мухталиф истифода мебаранд, аз ин шаҳодат медиҳанд.

Мошинҳои ҳисоббарор, ки тақомули ҳамешагӣнашон ба инқилоби компютерӣ ва сипас ба инқилоби интернетӣ оварда расонд, таърихи тақомул ва тасаввури худро доранд, ки решаи он ба қабри асрҳо роҳ мекушояд, ба он давроне, ки ниёғони дури мо ба муомилоти пулию молӣ оғоз намуданд. Дар ҳамоно айём барои онҳо асбобе барои роҳандозии ҳисоб зарур омада буд. Дар

аввалҳо чӯбчаҳои ҳисобӣ, сангчаҳо ва зиёда аз 1500 сол пеш аз ин (шояд аз ин ҳам хеле пештар бошад) барои осон шудани ҳисоб асоберо бо номи абакус истифода менамуданд, ки ба чӯт (счёт) монанд буд.

Аввалин мошини ҳисоббарори ҳақиқӣ ҳамагӣ соли 1645 пайдо шуд. Блез Паскал (1623-1662) писари корманди андози фаронсавӣ дастгоҳи механикии ҳисоббароре ихтироъ кард, барои он ки кори падарашро, ки шабу рӯз дар паси ҳисобҳои якнавохту дилгиркунанда менишаст, осон намояд. Ин мошин фақат як амали арифметикӣ – амали ҷамъро иҷро мекард. Ӯ дастгоҳи ихтироънамудаи худро “ҳисобкунаки ҷамбардори рақамӣ” номгузорӣ кард, ки баъдтар номи “Паскалин”-ро гирифт. Соли 1694 файласуф ва риёздони олмонӣ Готфрид Вилҳелм фон Лейбнитс (1646-1716) “Паскалин” -ро тавре такмил дод, ки ба воситаи он ҳамаи амалҳои арифметикӣ иҷро карда мешуданд. Барои ба воситаи он мошин ҳисоб кардан, одам бояд худ тартиби амал ва тамоми мантиқи ҳисоббарориро интихоб мекард.

Мошинҳои ҳисоббарор ба он маъние, ки мо имрӯзҳо ин истилохро мефаҳмем, маншаи худро аз дигар дастгоҳ мегиранд, ки даҳсолаҳо баъдтар аз корҳои Паскал ва Лейбниц аз ҷониби математики англис Чарлз Бэббич (1791-1871) - мудири кафедраи математикаи донишгоҳи Кембриҷ сохта шуда буд. Ӯ идеяи мошини ҳисоббарори тариқи барнома идорашавандаро пешниҳод намуд, ки онро “мошини аналитикӣ” номида буд. Математики англис кӯшиш намуд, ки дастгоҳи ҳисоббарории универсалие созад, ки мебоист бе даҳолати одам ҳисобро иҷро мекард, аммо лоиҳаи ӯ аз имкониятҳои техникии замони ҳадаш пешқадамтар буд ва дар амал татбиқ ҳам нагардид. Бо вучуди ин, ӯ ҳамаи идеяҳои асосиро коркард намуд ва соли 1943 Горвард Эйкени амрикоӣ бо ёрии корҳои Бэббич дар асоси технологияи асри XX - релеи электромеханикӣ дар яке аз ташкилотҳои ИВМ тавонист чунин як дастгоҳро бо номи “Марк-1” созад.

Соли 1946 мошинаи ҳисоббароре ба кор бароварда шуд, ки аллакай на дар асоси реле, балки дар асоси лампаи электронии дар университети Пенсилванияи ИМА таҳти роҳбарии Ҷон Маучли коркардшуда фаъолият

мекард. Мошин, ки ЭНИАК номида мешуд, ҳазорон маротиба тезтар аз Марк - 1 кор мекард, аммо дастгоҳи дохилии хотиравӣ барои нигоҳ доштани фармонҳо дар он дида намешуд.

“Дар марҳилаи кунунии рушди ҷомеа, вақте ки компютер ва Интернет ба қисми ҷудонашавандаи ҳаёти мо табдил меёбанд, дар фазои маҷозӣ, дар натиҷаи муоширати ғаёл, забони муоширати интернетӣ ташаккул ёфтааст, ки “як системаи дуҷумдараҷаи семиотикӣ буда, се сатҳ дорад: фонологӣ-графикӣ; лексикӣ-пиктографӣ ва морфологӣ-синтаксисӣ” [110, с. 98]. Ба андозаи ҳар чӣ қадар бештар тақмил ёфтани компютерҳо, фонди луғавии бузург низ ташаккул ёфт, ки имрӯзҳо маълуми машҳур аст. Дар аввалҳо ин забон ҳосси мардумони таълимдида буд, вай барои оммаи васеъ дастнорас буд. Намояндагони соҳаи компютер ба таври пӯшида ва касбӣ, дар доираи ҳамин соҳа бо ҳам муошират мекарданд. Бо саршавии инқилоби компютерӣ дар солҳои 80-ум ин захираи луғавӣ ва иловаҳои навини он дастоварди омма мегарданд. Воҳидҳои забонӣ аз лексикони маҳдуди барномасозон ва мутахассисони техникаи компютерӣ ба гурӯҳи калимаҳои умумиистеъмол мегузаранд, зеро теъдоди одамони бо компютер сару кор дошта мунтазам афзоиш меёбад. Баробари ин падида боз як раванди аз нуқтаи назари забоншиносӣ қонунманд, яъне шаклгирии забони махсуси компютерӣ пайдо мешавад.

Дар охири асри XX шабакаи компютери Интернет пайдо шуд, ки ҳаёти одамонро дар ҷомеаи муосир бе он тасаввур кардан мушкул аст ва ҳамзамон ба маданияти ҷомеа, монанди воситаҳои алоқаи телефон ва телевизор, таъсири бузург мерасонад.

Интернет диққати ба таври кофӣ ғаёли муҳаққиқонаи олимони соҳаҳои гуманитарӣ: равоншиносон, сиёсатшиносон, ҷомеашиносон, ҳуқуқшиносон, файласуфон ва ҳамчунин забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст. Диққати равоншиносонро масъалаҳои муносибатҳои дохилигурӯҳӣ дар гурӯҳҳои интернетӣ, шавқу рағбати гурӯҳҳои гуногуни истифодабарандагон, таъсири таҷрибаи истифодаи Интернет дар рафтори

рӯзмарра, масъалаҳои гирифтории интернетӣ ба худ ҷалб кардаанд. Сиёсатмадоронро масъалаҳои ташкил намудан ва амалӣ кардани ҳокимияти электронӣ, нақши Интернет дар муоширати сиёсии ҷомеа, муносибати байниҳамдигарии Интернет ва демократия ба худ ҷалб кардаанд. Иқтисоддонон ба нишондиҳандаҳои иқтисодии пешрафти Интернет, густариши технология ва нишондодҳои савдои электронӣ, реклама, самаранокии иқтисодии сармояҳои ба тақмили сайтҳо ва ташкилотҳои хизматрасонии шабакавӣ, интернетикунони ҷойи қор ва раванди таълим таваҷҷуҳ мекунад. Таваҷҷуҳи филологҳоро дар навбати худ хусусиятҳои забони ба ин соҳа хизматрасон, ки як падидаи аҷиби забонӣ мебошад, ҷалб намудааст.

Лексемаҳои интернетӣ, маъмулан, дар аксари ҳолатҳо калимаҳои одии забони меъёрӣ мебошанд, ки ба дигаршавиҳои калимасозӣ дучор шудаанд, муқ.: mailer - барномаи почтавӣ, froggy (program) барномаҳои печдарпеч (душворфаҳм), hedgehog - қорбари бетачриба. Мисоли эҷодкорҳои муаллифӣ (сionage) метавонад cyberspace бошад (аз решаи юнонии Kubernan - to govern - ҳукумат қардан), истилоҳ аз тарафи Виллиам Гибсон эҷод шудааст, аввалин маротиба дар повести илмӣ-фантастикии ӯ Neuromancer (Нойромансер), ки дар он ҷаҳони компютерӣ ва ҷомеаи дар он зиндагикунандаро тасвир қардааст, истифода шудааст. Дар қатори калимаҳои меъёрӣ дар Интернет вожаҳои махсуси касбӣ аз зерсохтори илмӣ истифода мешаванд, масалан, аз истилоҳоти тиббӣ (virus – вирус, hygiene – тадбирҳое, ки барои пешгирии вирус задани компютер роҳандозӣ мешаванд, clone - нусхаи дуздии таъмини барномавӣ) ва ҳарбӣ (password – гузарвожа / парол, (letter) bomb – пайғоми почтавӣ, ки дар дохилаш замимаи вирусӣ дорад, explode – паридан (доир ба компютер ё система) ва инчунин, аз зерсохтори иҷтимоӣ – сленг (geek – мутахассиси компютер, nerd – қоршиноси компютерӣ, dweeb – қорбаре, ки имкониятҳои Интернетро нодуруст ба қор мебарад, масалан, пайғомҳои ҳаҷман қалон мефиристад, glitch – сарх дар таъминоти асбобӣ, zap – партофтан (удалить).

Забони Интернет, аз як тараф, зерсохтори махсуси забониро ташкил мекунад ва, аз тарафи дигар, аз рӯйи қоидаҳои забони умумимиллӣ пеш меравад. Чи тавре ки таҳлили низоми забонии интернет – дискурс бар мабной маводди забони англисӣ нишон медиҳад, метавон чаҳор қабати лексемаҳои ин доираи лексикӣ – семантикиро ҷудо кард. Гурӯҳи якумро истилоҳоти техникаи қабулшуда, номи барномаҳо, фармонҳо, дастгоҳҳо, забонҳои барномасозӣ ва амсоли инҳо ташкил мекунанд, ки дар ҳуҷҷатгузорию техникаи дахлдор қайд мегарданд: MUSH – барномаи намуди МАШ (таваҳхуми серкорбар / многопользовательская галлюцинация), *fiber optic cable* – ноқили сернахи зучҷочӣ, PHP – скрипт – забони Пи-эйч-пи. Истилоҳот метавонанд ҳамчун воҳидҳои якреша, дуреша ва бисёрреша баромад кунанд, яъне метавонанд мураккабу таркибӣ шаванд, мук.: *byte* – байт, *public key* – калиди умумӣ (кушод), *distributed file system* – системаи файли тақсимшуда.

Интернет – лексемаҳое, ки аз доираи маҳдуди мутахассисони компютер ва фанатҳо баромадаанд, ба ҳамаи корбарони компютер, ки Интернет пайвастанд ва ҳамчунин, ба дилхоҳ инсонии муосир, хонандаи воситаҳои ахбори омма, ки аз пешрафти илму техникаи муосир хабардор аст, маълум мебошанд ва қабати чаҳоруми лексикаи интернетиро ташкил мекунанд. Мисоли чунин лексемаҳо метавонанд калимаҳои зерин бошанд: *netsurfing* – саёҳат дар шабака, *browsers* – браузер, *sites* – сайт, *pages* – саҳифа, *password* – гузарвожа. Ин системаи забонӣ нопойдор мебошад: неологизмҳои нави зиёде пайдо мешаванд, ки реалияҳои воқеияти интернетиро ифода мекунанд, баъзе калимаҳо зуд аз байн мераванд, зеро ки хушоҳанг намебошанд, дигар калимаҳо маълуму машҳур мешаванд, дар фаҳмиши аудиторияи васеъ мушкилӣ эҷод намекунанд ва бо гузашти замон ба забони рӯзмарра дохил мешаванд, мисли *windows*, *surf* ва ғайраҳо.

Проф. Стивен Волкер таснифоти лексикаи интернетии ҳадашро пешниҳод мекунад ва чунин мепиндорад, ки интернет – лексемаҳо ба континуумҳо, яъне двомнокиҳои қатори чизҳои ба якдигар монанд тааллуқ

доранд, ки дар он ҳар чизи баъдина ба чизи пешина хеле монанд аст, аммо дар айнаи ҳол чизи аз ҳама аввалин аз чизи охирин ба кулӣ фарқ мекунад.

Чи тавре ки аз схемаи проф. Волкер дида мешавад, интернет – лексемаҳоро ба чор гурӯҳ тақсим мекунад: “1. истилоҳоти техникӣ, мисли *Googlewashing*; 2. лексемаҳое, ки ба гурӯҳи васеи истифодабарандагони Интернет маълуманд, мисли *bombing*; 3. лексемаҳое, ки дар доираи истифодабарандагони блогҳо мавҷуданд, мисли *blogging* ва 4. лексемаҳое, ки дар нутқи истифодабарандагони одӣ, ки аз пешрафти технологияи информатсионӣ хабардор мебошанд, мисли *download*. Истилоҳоти техникӣ, асосан, нохушоҳанг мебошанд ва калимаҳои болохонадори аксаран мафҳумҳои абстрактро ифода мекардагӣ мебошанд, ки маънои онҳоро дарёфтан душвор аст. Вазифаи чунин воҳидҳои лексикӣ, ба ақидаи проф. Волкер, бегонагонро аз доира берун кардан аст. Лексикаи истифодабарандагони Интернет “нисбатан сода” мебошад, зеро, ки аксари истифодабарандагон одамони одӣ мебошанд, на мутахассисон. Одаме, ки мехоҳад Интернетро аз худ кунад, бояд пеш аз ҳама, мафҳумҳои асосиро омӯзад, зеро “*You cannot walk the walk unless you talk a talk*”. Имрӯзҳо ҳазорон луғатнома – роҳнамоҳо дар олами Интернет мавҷуданд. Роҳ ба сӯи он кушодааст, барои ҳамин агар инсон мафҳумҳои асосиро аз худ кунад, коидаҳои бунёдии корбарӣ дар шабакаро омӯзад, вай худро муҳофизатшуда, узви ҷамоати интернетӣ ҳис мекунад, аммо вазифаи интернет – лексемаҳо ҳарчи бештар истифодабарандагонро ба таркиби худ дохил кардан аст. Дар блогҳо, ки дар байни ҷавонон махсусан машҳуранд, калимачаҳои мӯдшудае истифода бурда мешаванд, ки гоҳо маънои онҳо тамоман норавшан аст. Ин як навъ зерзабони рамзӣ дар дохили гурӯҳ аст. Он лексемаҳое, ки ба забони рӯзмарраи мегузаранд, проф. Волкер фаҳмо ва хушоҳанг меномад” [110, с. 100]. Забони Интернет ба одамони гуногун хизмат мерасонад: мутахассисони Интернет, истифодабарандагони Интернет, олимон, донишҷӯён ва ғайраҳо. “Интернет ин муҳити идеалӣ ва дар айнаи замон воситаи идеалӣ барои ташаккули гурӯҳҳо аст” [156, с. 440]. Одамон дар

гурӯҳҳо бо сабабҳои гуногун муттаҳид мешаванд, қоидаҳои рафтор ва забони муоширати худро коркард карда мебароянд. Проф. Волкер чӣ қадар зарифона қайд мекунад: “*language is tribal*”. Масалан, забони хакерҳо вучуд дорад –

hackspeak ва ё *hackish* ва забони наврасон *leet speak* вучуд доранд, ки барои муошират бо “одамони худӣ” (“*people in the know*”) истифода бурда мешаванд ва барои он қабате аз мардум, ки ба ин гурӯҳҳо шомил нестанд, нофаҳмо аст. Дар *leetspeak* ё шакли ихтисоравии *leet* (аз *elite* + *speak*) бештар ихтисораҳои рақамӣ барои пинҳон доштани маълумот аз калонсолон истифода мешаванд. Одатан, ин калима, яъне *leet*, бо коди рақамии 1337 ифода карда мешавад. Инчунин, забони махсуси *номаҳои ошиқонаи интернетӣ* мавҷуд аст. Ғайр аз ин, ба наздикӣ забони наво барои дӯстдорони

SMS – *Zlengo* эҷод карда шудааст, аз калимаҳои англисии *lingo* ва *slang*, ҳарфи Z дар аввали калима ба ифтихори Л.Л. Заменгоф илова карда шудааст, ки забони сунъии “эсперанто” -ро сохта буд. Ин забони наво калима надорад ва фақат расм ва иероглифҳо барои ифода кардани калимаҳо дорад. Масалан, “ман” бо расми одами ба ҷониби худ бо ангушт ишоракарда истода, “ноумедӣ” – одами аз азобу машаққат кабудгаштаи дар гардан ресмондор, “оғоз кардан” – ранги сабзи светофор. Аз рӯйи тасдиқи муаллифони *Zlengo*, бо ёрии ин “навзабон” намоёндагони забонҳои тамоми гуногун метавонанд муошират кунанд ва омӯзиши пурраи он на бештар аз як соатро мегирад. Мутахассисон бар он ақидаанд, ки дар оянда *Zlengo* метавонад дар мактубҳои электронӣ ва интиқоли ғаврии паёмҳо истифода шавад [40, с. 38].

Бо мурури як вақти кӯтоҳ дар Интернет жанрҳои наво пайдо мешаванд, зернизоми томи луғати махсус барои хизматрасониҳо дар шароити наво истифодаи Интернет ташаккул меёбанд. Масалан, наводон пеш *блогҳо* ва *рӯзномаҳои онлайн* – *blogs* пайдо шуданд ва забони ташаккулёфта барои ин жанри наво номи “*blargon*” (*blog* + *jargon*) -ро ба худ гирифт, яъне жарғони блогерҳо, мук.: *blommer* – спам барои блог; *blogiday* – таътили блогер; *blaudience* – аудиторияи блог; *blurker* – хонандаи нофаъоли блог, шарҳ (комментария) намефиристода; *blogvert* – реклама дар блог; *simultaneous*

blogasm – ҳолате, ки дар он ду блогер як фикрро дар як вақт ҳамзамон иброз медоранд; *blogorrhea* – мақолаҳои хеле зиёд дар як замони кӯтоҳ. Луғати нав на фақат дар асоси лексикаи рӯзмарраи одӣ пайдо мешавад, балки дар асоси лексикаи васоити ахбори омма низ сохта мешавад, зеро архитекtonикаи блогҳо аз бисёр ҷиҳатҳо ба архитекtonикаи газетҳо монанд мебошад, муқ.: *in jargon of the mainstream media: above the fold* - the top of half of a standard-size newspaper page, where the major stories begin; *the jump* – the continuation of an article on an inside page; *a sidebar* – a boxed, related article alongside the main newspaper article; *in blargon: above the fold* - what we can see on a blog's screen before we begin to scroll down; *the jump* – a place to which the blog's readership is referred inside the Web site; *a sidebar* – a column down one side of the screen displaying advertisements, archived links or a list of other blogs called a blogroll, etc. [171]. Ҳамин тавр, мафҳуми нави маҷозӣ пайдо мешавад *Интернет воситаи ахбори омма аст* / *Internet is the mass media*.

Имрӯзҳо истифодабарии “смайл”-ҳо ва ё ба истилоҳ “смайлик” -ҳо дар саҳифаҳои иҷтимоии интернетӣ хеле маъмул гаштааст, ки назар афкандан ба таърихи пайдоиши ин калима хеле бамаврид аст.

Истилоҳи “Смайл” аз калимаи забони англисии “Smile” гирифта шудааст, ки тарҷумаи он дар забони тоҷикӣ “табассум” мебошад. “Smile” ва ё “смайлик” симоҳои масуси ифодакунандаи ҳолати руҳии инсон ҳангоми суҳбат ва муошират дар сомонаҳои иҷтимоии интернетӣ мебошад. Ин калимаро бори аввал солҳои 1950-1960-ум ҳамчун истилоҳи техникаи компютерӣ истифода бурдаанд ва соли 1963 расоми америкой Ҳарви Болл барои руҳбаландии кормандони яке аз ширкатҳои суғуртавӣ истифода бурдааст. Аммо муаллифи смайлҳо дар барномаҳои компютерӣ олими америкоии донишгоҳи Карнеги – Меллон Скот Фалман ба ҳисоб меравад. С. Фалман аввалин шахсе буд, ки истифодабарии “смайл”-хоро ҳангоми навиштани мактуби электронӣ пешниҳод намуд ва ин пешниҳоди ӯ замимаи хубе гашт барои истифодабарии смайлҳо дар сомонаҳои иҷтимоии интернетӣ.

Даҳсолаи охир бо рушди чашмгири васоити ахбори умум ва интиқоли иттилоот муоширати компютерӣ шуҳрати намоён ёфтааст. Дар замони имрӯза аксарияти муоширати инсон тавассути технологияи компютерӣ, махсусан ба воситаи интернет сурат мегирад. Имрӯз интернет чӯзӣ, ҷудонопазири фарҳанги ҷомеа ва яке аз унсурҳои асосии ташаккули тамаддун маҳсуб мешавад. Шакли муоширати компютериӣ ғайримустақим усули фавран дастрас кардани иттилоот, имконияти муоширати одамоне, ки дар манотиқи гуногуни дунё қарор доранд, новобаста ба наҷод, маҷеи иҷтимоӣ, нави машғулият ва синну сол мебошад.

Компютер на танҳо характери муошират бо иттилоот, балки тасаввуроти моро нисбат ба муошират низ дигаргун мекунад. Дар иртибот бо ин, дар бораи муоширате, ки тавассути компютер ҳамчун типӣ махсусӣ муошират амалӣ мешавад, суҳан рондан зарур аст. Номӣ маъмултари ин шакли муошират *муоширати компютериӣ ғайримустақим* (computer – mediated communication) мебошад. Дар иртибот бо номӣ нави шакли муоширати маъкур, инчунин, суръати ғайриодии рушди он, анъанаи ягонаи таҳқиқоти он ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Донишмандоне, ки ҷанбаҳои забоншиносии таъбиқи муоширати компютериӣ ғайримустақимро баррасӣ мекунанд, ақидаҳои илмӣ гуногунро пайравӣ менамоянд. Ин боиси гуногунии истилоҳоти истифодашаванда мешавад, ки таъсифи соҳаи нави муоширатро мушкил мегардонад.

Миёни донишмандон роҷеъ ба ном ва нишон додани хусусиятҳои фарқкунандаи ин падида андешаи ягона вуҷуд надорад. Аз ин лиҳоз, истилоҳоти гуногун пайдо шудааст: *интернет – дискурс* А.Н. Аҳренова, *дискурси маҷозӣ* О.В. Лутовинова, *дискурси электронӣ* Кондрашов, *дискурси компютерӣ* Шамсов Б.С., *дискурси шабака* Моргун Н.Л., *муоширати интернетӣ* Горошко Е.И., *муоширати маҷозӣ* Асмус Н.Г., *муоширати компютерӣ* Crystal D. *матнҳои интернетӣ* ВАО Раҳимов, ва дигарон.

Номҳои мазкури муоширати компютери ғайримустақим метавонанд ҳаммаъно бошанд, ки ин ва ё он дискурс ё навъи муоширатро ифода мекунанд. Бо вуҷуди ин, ҳангоми баррасии муфассали ин мафҳумҳо маълум мешавад, ки сухан дар бораи навъҳои гуногуни дискурс ва муошират меравад, гарчанде ки нуктаҳои бурриш ва ақидаҳои бо ҳам мухталиф зиёд ҳастанд.

Дар адабиёти англисзабон истилоҳи *computer – mediated communication* – муоширати компютери ғайримустақим истифода мешавад, миёни донишмандони тоҷик вариантҳои *дискурси интернетӣ, муоширати электронӣ, муоширати маҷозӣ, муоширати интернетӣ, дискурси электронӣ ё дискурси компютерӣ* маъмуланд.

Мазмуни мафҳумҳои “муошират” ва “дискурс” -ро ба таври мушаххас равшан менамоем.

Худи мазмуни истилоҳи “муошират” ва тафсири он дар илмҳои гуногун мутобиқат намекунад, одатан, монандии он бо мафҳумҳои “муошират, суҳбат, алоқа, робита” мувофиқат мекунад. Дар фарҳанги забоншиносӣ зери таҳрири В.Н. Яртсева *иртибот* (дар русӣ “коммуникатсия”) чун шакли махсуси муносибати одамон дар чараёни фаъолияти маърифатӣ ва меҳнати онҳо тавсиф шудааст.

Н.Г. Асмус андеша дорад, ки “барои муайян кардани соҳаи нави иртибот муоширати маҷозӣ – равиши интегралӣ лозим аст, ки дар доираи он чизе, ки аллакай дастраси забоншиносӣ ва як қатор илмҳои дигар аст, муттаҳид шудаанд” [9, с. 10]. Аз ин лиҳоз, Н.Г. Асмус ба хулоса омадааст, ки “муошират” чараёни муносибати одамон бо ҳадафи таҳвил, дарёфт ва мубодилаи иттилооти зарурӣ барои анҷоми фаъолияти муштарак, аз ҷумла якдигаршиносии муошираткунандагон, таҳвили паёмҳо ва аслан, танзими забонии изҳорот (гуфтаҳо) мебошад” [9, с. 15].

Н.И. Формановская мафҳуми муоширатро ҳамчун “фаъолияти иҷтимоиву иртиботӣ бо мубодилаи анвои гуногуни иттилоот, яъне ҳамчун паёми ирсолкунанда ба паёмгирандаи кадом як мазмуни дорои хусусияти

(иттилоотӣ ва воқеӣ) барои таъсиргузорӣ дар соҳаи зехнӣ ё эҳсосӣ, танзимооти амалҳои амалӣ ва зехнӣ мутобиқ ба амалҳои нутқӣ (ва ғайринутқӣ), фаъолият ва муносибатҳо ба хоҳири ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ” [113, с. 134] мефаҳмад. Муошират метавонад дар соҳаҳои гуногун ба вучуд омада, дорои сохти стандартӣ, ки ба чунин шакл ба назар мерасад: *манбаъ → рамзгузорӣ → паём → рамзкушоӣ → қабулкунандаи паём, бошад.*

О.В. Лутовинова айнияти этимологии мафҳумҳои “*муошират*” “*муносибат, суҳбат*” -ро ба назар мегирад ва объекти марказии таҳқиқи забоншиносиро фаъолияти нутқӣ доништа, мафҳумҳои матраҳшударо маҳдуд накарда “муошират”-ро бо тақия бар Н.И. Формановская тафсир мекунад [76, с. 39].

Дар мақолаи мазкур “**муошират**” ҳамчун *раванди фаъолияти забонӣ, ки интиқоли маълумотро аз манбаъ ба гиранда тавассути шабакаи иртиботии мушаххас, дар ҳолати электронӣ таъмин менамояд*, баррасӣ мешавад.

Мафҳуми “*дискурс*” дар забоншиносии мазкур дар бисёри илмҳои гуманитарӣ сермаъно буда, дорои тафсирҳои зиёди илмӣ мебошад.

Н.Д. Арутюнова мафҳуми “*дискурс*”-ро чунин тафсир мекунад: “*дискурс*” матни марбута дар маҷмӯъ бо омилҳои берунизабонӣ, прагматикӣ, фарҳанги иҷтимоӣ, психологӣ ва дигар омилҳо мебошад. Матне, ки дар ҷанбаҳои воқеӣ гирифта шудааст, инчунин, нутқе, ки ҳамчун амали мақсаддор ва иҷтимоӣ матраҳшуда, ҳамчун ҷузъи дар муносибатҳои одамон ва фаҳмиши когнитивии онҳо иштироккунанда махсуб меёбад. Дискурс нутқест “*ғўтавар дар ҳаёт*” [10, с. 136].

Дар қори мазкур *дискурс* аз ҷиҳати усули муоширатӣ баррасӣ мешавад ва “ҳамчун воқиди марказии фаъолияти нутқ фаҳмида мешавад, ки хусусиятҳои асосии он вобастагӣ бо омилҳои экстралингвистӣ, матни воқеӣ, амали иҷтимоии мақсаддорро таъмин менамояд” [10, с. 137], яъне ҳамчун матн дар ҳолати муносибати воқеӣ комиллан ворид аст.

Аз ин лиҳоз, мо муоширатро ҳамчун раванди фаъолияти забонӣ ва дискурсро ҳамчун комбинатсияи (мувофиқ омадан) ин раванд бо натиҷаи (матни) худ баррасӣ намудем.

Пайдоиш ва рушди васоити иртиботии нав интернет ба ҳамаи паҳлӯҳои муошират таъсири зиёд мегузорад ва дар натиҷаи ин миқдори зиёди истилоҳот ба вуҷуд меояд, ки бо боркунии матн дар воситаи компютерӣ алоқаманд мебошанд. Мафҳумҳои мазкурро баррасӣ мекунем:

Дискурси электронӣ – матне, ки дар ҳолати муошират тавассути воситаҳои алоқии электронӣ, масалан, **компютер ё телефони мобилӣ** ворид шудааст, мафҳумест, ки хусусиятҳои забонӣ ва нутқии муоширати “матнии” компютериро тасвир мекунад.

Дискурси компютерӣ – “навъи бисёржаргонаи (забони махсус) вазилавии нутқи монологӣ ва диалогии ҷамъатӣ” мебошад, ки дар раванди “муоширати компютерӣ” ба вуҷуд меояд. Ҳамаи маҷмӯи матнҳое, ки бо мавзӯҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, бо технологияҳои муосири иттилоотӣ алоқаманд мебошанд. Ин на танҳо раванд ва натиҷаи муошират тавассути интернет, балки соҳаи наздиккомпютерии муошират низ мебошад. Муоширати мутахассисони ин соҳаи илм, нашриёт марбути ин навъ, матнҳои бозихи компютерӣ дар назар дошта шудааст.

Дискурси интернетӣ муоширатро дар шабакаи ҷаҳонӣ дар назар дорад. Оид ба қисми дискурси электронӣ Н.А. Ахренова андеша дорад, ки дискурси интернетӣ “амалишавии жанрҳои гуногуни муошират дар интернет мебошад” [12, с. 24]. “Ҷазои когнитивии муоширатии шабакаи ҷаҳонӣ, ки тавассути шабакаи электронии интиқоли маълумот ва механизми гиперматнии танзими онҳо ва маршрутизатсия бо ёрии воситаҳои забонӣ муносибатҳои муоширатӣ, ки тағйири образи воқеии тафаккурро муайян мекунанд, амалӣ карда мешавад” [12, с. 25].

Дискурси шабакавӣ – муошират ҳам дар интернет ва ҳам дар шабакаҳои дигар, махсусан локалӣ мебошад.

Истилоҳҳои “*дискурси компютерӣ*” ва “*дискурси электронӣ*” мутародиф буда, матнро мефаҳмонанд, ки дар ҳолати муошират тавассути воситаҳои алоқаи электронӣ сураат мегирад. “*Дискурси интернетӣ*” таҳқиқи матнро ҳангоми муошират дар интернет ё шабакаи ҷаҳонӣ мефаҳмонад. “*Дискурси шабакавӣ*” нисбат ба “*дискурси интернетӣ*” васеътар маънидод мешавад, гарчанде ки он матнест, ки дар ҳолати муошират ҳам дар интернет ва ҳам дар дигар шабакаҳо, масалан, шабакаҳои локалӣ (маҳаллӣ) мавҷуд аст. Ба ғайр аз ин, “*дискурси интернетӣ*” ва “*дискурси шабакавӣ*” ба мафҳумҳои дискурси компютерӣ ҳамчунӣ ҷузъе дар умум дохил мешавад. Аз ин лиҳоз, навъҳои матраҳшудаи дискурс ба сифати хусусияти фарқкунанда ин ва ё он воситаи алоқаеро нишод медиҳад, ки воситаи муоширати барпошударо таъмин мекунад” [12, с. 26-32].

Дискурси маҷозӣ (Виртуальный дискурс) матнест, ки дар ҳолати муоширати воқеияти маҷозӣ ворид шудааст, ки онро аз намудҳои дискурсҳои дар боло зикршуда фарқ мекунонад.

Муоширати интернетӣ муоширати фосилавӣ дар шабакаҳои интернетӣ дар режими (шакли) онлайн мебошад.

Муоширати электронӣ навъи махсуси муошират мебошад, ки барои муносибати одамон дар фазои кибернетикӣ, яъне дар фазои маҷозии интернет ҳама навъи муошират, тавассути шабакаи электронии интиқоли иттилоот сураат мегирад.

Ҳамин тавр, онро бояд таъкид дод, ки муоширати компютерӣ низомест, ки дар он ҳуди воқеият (яъне ҳузури рамзии одамон) комилан дар образи рамзӣ дар ҷаҳон даромадааст, ки инъикоси беруна на танҳо дар экран мебошад, ки тавассути он таҷриба интиқол дода мешавад, балки ҳуди он таҷриба мешавад.

Смайлҳо ба воситаи аломати баён “ : ”, ва қавс “) ”, “ (” сохта мешаванд, ки ба воситаи он шахс метавонад ҳолати руҳии худро, хурсанд ва ё ғамгин буданашро бидуни навиштани ҳатто як калима ва ё ҳарфе ба шахси дигар ва ё гурӯҳи одамон фаҳмонад.

Калимаи “Smile” ва ё “смайлик”, гарчанде ки дар забони тоҷикӣ эквиваленти худро доро мебошад, вале дар истилоҳоти компютери забони тоҷикӣ ҳамчун калка ворид шуда, ба ҷои калимаи “табассум” калимаи “смайлик” истифода бурда мешавад.

Маъмултарини онҳо смайликҳои зерин мебошанд:

:) ё =) - табассум
:D - ханда
:(- ғамгин
;) - чашмакӣ
:'(- гиря
:-| - бепарвой
:-\ - норозигӣ
:-* - бўса
:P - нишон додани забон
:-o - ҳайронӣ, тааҷҷуб
=-O - ҳайронӣ
O:-) - фаришта
]:-> - шайтон
:-[- шарм, ҳаё
@->-- ё @}->-- - гули садбарг
<:-(- - андӯҳи амик
>:-(- - рӯй турш кардан
>:-[- асабӣ
8-) - айнаки офтобӣ
:-< - афсурда
:-|| - хашмгин

Дар забони англисӣ, аз сабаби он ки навиштор бо ин забон дар платформаҳои гуногуни интернетӣ хеле зиёд аст, чунин аломатҳо бисёртар дида мешаванд:

:-) :) :-] :] :-> :-D :D 8-D - Smiley, happy face

8D =D =3 B^D C: - Laughing

X-D - Laughing

:~)) - Very happy or double chin

:(:(:-c :c :-< :< :-[:[:-|| :{ :@ :(;(-Frown, sad,

:'(:=(-Crying

:') :) :~D - Tears of happiness

>:(>:[- Angry

D-! D:< D: D8 D; D= DX - Horror, disgust, sadness

:-* :* :x - Kiss

;~) ;) *-) :-, ;D ;3 - Wink, smirk

:-/ :/ :-\ >:\ >:/ :\ =/ =\ :L =L :S -Skeptical,

annoyed, undecided, uneasy, hesitant

:-| :| - Straight face, no expression, indecision

O:-) O:) 0:-3 0:3 0:-) - Angel, halo, saint, innocent

> :-) >:) }:-) }:) - Evil,[4] devilish

| ;~) |-O B-) - Cool, bored, yawning

:- J - Tongue-in-cheek

#-) - Partied all night

%-) %) -Drunk, confused

M (_ _)m Kowtow as a sign of respect, or dogeza for apology

(' • ω • `) Snubbed or deflated

(` • ω • `) Feel perky

(` - `)> Salute

(' ; ω ; `) Terribly sad

、 (' — `) / Peace of mind

、 (' ㄔ ') / Be irritable (

#° ㄔ °) Angry

(' ㄔ `) Yelling, or panting

(` ° ㄔ °) Surprised, or loudmouthed

(° ∇ °) Discharged drug-in-brain, goofing around, “A-HYA!”

(つД `) Sad

ㄥ ㄥ ㄥ (` Д) ㄥ ㄥ ㄥ Not convincing

(— —) Simper, Snorlax

[° Д °] Deflagged

♪ ㄱ (· o ·) ㄱ ♪ ㄴ (· o ·) ㄴ Happy expressions, dancing to the music

d(*xAx*)b Happy expression

—| —|○ Given up. Despair. The “O”s represent head on the ground, “T” or “r”

forms the torso, and “S” or “z” the legs [61].

STO

OTZ

OTL

(ㄱ ㄷ 益 ㄷ) Extreme Distaste, meant to appear as an exaggerated grimace

(≧ □ ≦) Shouting

(Θ ε Θ ;) Pretending not to notice, asleep because of boredom

＼ | — ^ — | / _____ θ ☆ (* o *) / Kick

ㄱ (; ` ~ ,) ㄱ Discombobulated

ε = ε = ε = ㄱ (; * ` Д `) / Running

＼ (` A `) / Happy

^ ㄷ ^ Happy

(l' o' l) Shocked

＼ (o ` ㄴ ' o) / Really angry

(ㄱ ° ㄱ °) ㄱ “Do it”

ㄱ (° ㄱ ° ㄱ)

ㄱ (xAx) ㄱ Angel

Дар мисолҳои боло чунин мушоҳида мешавад, ки эмотиконҳо аз таркиби аломатҳои китобат сохта шуда, ҳолатҳои гуногуни руҳӣ, эмотсионалӣ ва муносибати байни одамонро дар дискурси компютерӣ ифода мекунанд.

Дар ин маврид аломатҳои китобат мазмун ва муҳтавои грамматикӣ худро аз даст дода, асосан, барои тасвир истифода мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки эмотиконҳо аллақай ҳамчун мавзӯи забоншиносӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, то ҷое барои таҳқиқи онҳо забоншиносон, махсусан дар доираи навиштор ва мусоҳиботи компютерӣ корҳои назаррасро анҷом дода истодаанд.

Эмотиконҳоро, одатан, ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: Ғарбӣ (асосан, аз Иёлоти Муттаҳида ва Аврупо) ё уфукӣ (гарчанде ки на ҳама дар ин самт ҳастанд); Шарқӣ ё амудӣ (асосан, аз Осиёи Шарқӣ); ва услуби дутарафа (аввал дар лавҳаҳои паёмҳои ҷопонӣ истифода мешуд). Шарҳи маъмултариини ин сабқҳои гуногун ин аст, ки дар Шарқ чашмҳо дар ифодаи чехра нақши аввалиндарача доранд, дар ҳоле ки дар Ғарб тамоми чехра майл дорад истифода шавад.

Эмотиконҳои услуби ғарбӣ, асосан, аз чап ба рост навишта мешаванд, ки гӯё сар ба муқобили ақрабаки соат 90 дараҷа гардиш мекунад. Одатан, чашмҳоро дар тарафи чап, пас аз он бинӣ (аксар вақт дохил карда намешавад) ва сипас, дахонро дидан мумкин аст. Одатан, барои чашмони рӯй, ба истиснои чашмак задан, дар ин ҳолат вергул истифода мешавад. Бо вучуди ин, аломати баробар, рақами 8 ё ҳарфи калони **В** низ барои нишон додани чашмони муқаррарӣ, чашмони васеъшуда ё онҳое, ки айнак доранд, истифода мешаванд. Аломатҳо барои дахон гуногунанд, масалан “)” барои чехраи ботабассум ё “(” барои чехраи ғамгин. Пас аз аломати дахон, инчунин, метавонад “}” -ро илова кунад, то ришро нишон диҳад.

Эмотиконҳои шарқӣ, одатан, ба паҳлӯ гардиш намекунанд ва метавонанд аломатҳои ғайрилотиниро дар бар гиранд, то мураккабии иловагӣ фароҳам оранд. Ин эмотиконҳо бори аввал дар Ҷопон пайдо шудаанд, ки дар он ҷо онҳоро каомодзи (айнан “аломатҳои чехра”) меноманд. Шакли асосӣ аз

пайдарпаии қавси даври кушода, аломати чашми чап, аломати даҳон ё бинӣ иборат аст, аломат барои чашми рост ва қавси даври пӯшида. Қавсҳо аксар вақт барои каомочи маъруф партофта мешаванд. Қисми даҳон) / бинӣ - низ метавонад партофта шавад, лекин чашмҳо: хеле муҳим ба ҳисоб мераванд.

3.3. Умумият ва тафовути корбурди аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Ин қисмати кор ба марҳилаи таҷрибавии таҳқиқот бахшида шудааст, ки дар доираи он таҳлили функционалӣ-семантикии истифодаи аломатҳои китобат дар асоси маводи яке аз асарҳои барҷастаи нависандаи маъруфи тоҷик Садриддин Айнӣ – “Ёддоштҳо” – дар нусхаи аслии тоҷикӣ ва тарҷумаи англисии он ба роҳ монда шудааст. Дар асоси муқаррароти назариявии бобҳои пешина, ин таҳлил қонунҳои мушаххаси амалкарди аломатҳои китобат, вазифаи функционалӣ - семантикии онҳоро дар ҳар ду забон муайян намуда, умумият ва тафовути онҳоро ҳангоми истифодашавӣ дар шароити муоширати байнизабонӣ ва тарҷума муайян мекунад. Диққати махсус ба он дода мешавад, ки тарҷумон бо назардошти тафовут дар принципҳои пунктуатсияи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нозукиҳои семантикӣ ва услубиро, ки бо аломатҳои китобат ифода шудаанд, чӣ гуна интиқол додааст.

Барои гузаронидани таҳлили функционалӣ-семантикӣ асари Садриддин Айнӣ “Ёддоштҳо” (Memoirs) интиҳоб карда шуд. Интиҳоби ин мавод тасодуфӣ нест ва ба якчанд омилҳои муҳим вобаста аст, ки онро объекти беҳтарин барои омӯзиши муқоисавии аломатҳои китобат гардонанд, зеро нависанда дар таълифи асарҳои худ ҳамеша меёри забони адабии тоҷикиро дар ҳама қисматҳои он риоя мекард. Манбаи илҳами ин адиби оташинқаламро забони адабии даврони классикӣ ва забони умумихалқии мардумӣ ташкил медод. Ин аст, ки дар осори ӯ ҳар як воҳиди забон, аз ҷумла аломати китобат, дар ҷойи худ бамаврид ва дуруст кор фармуда шудааст. Имрӯз низ забони осори устод Айнӣ ҳамчун намунаи ноби забони адабии муосири тоҷикӣ эътироф шуда, ба соҳибзабонон хизмат менамояд.

Садриддин Айни (1878-1954) яке аз шахсиятҳои марказии таърихи адабиёти тоҷик, асосгузори наср ва назми муосири тоҷик, поягузори насри реалистии тоҷик, Нависандаи халқии Тоҷикистону Ёзбекистон, академики Академияи илмҳои ҚШС Тоҷикистон мебошад. Эҷодиёти ӯ аз ҳикояю повест сар карда то роману публитсистика доираи васеи жанрҳоро дар бар мегирад. Осори нависанда бо равшанӣ амиқ, реализми иҷтимоӣ, забони ғанӣ ва сохтори мураккаби нахвӣ фарқ мекунад, ки матнҳои ӯро барои таҳлили забоншиносӣ махсусан арзишманд мегардонанд. Вай тамоми воситаҳои забонро, аз ҷумла аломатҳои пунктуатсияро, моҳирона истифода бурда, образҳои равшан ба вуҷуд оварда, ҳолати эмотсионалии персонажҳоро баён намуда, услуби фардии худро ташаккул дод.

“Ёддоштҳо” асари тарҷумаиҳолӣ буда, дар байни солҳои 1949-1954 навишта шудааст. Он ҳаёти нависандаро аз овони бачагӣ то ҷавонӣ фаро гирифта, ҳаёт, ахлоқ, воқеаҳои иҷтимоӣ сиёсии Бухоро ва дигар минтақаҳои Осиёи Миёнаро дар охири асри XIX ва оғози асри XX тасвир мекунад. Хусусияти жанрии “Ёддоштҳо” ҳамчун насри ёддоштӣ ғановатмандӣ ва гуногунии сохторҳои нахвиро муайян мекунад: дар ин ҷо ҳам ҷумлаҳои одии нақлӣ ва ҳам қолабҳои мураккаби нахвӣ, муколамаҳо, сухани мустақим, порчаҳо ва андешаҳои аз ҷиҳати эҳсосотӣ пуробуранги муаллиф оварда шудаанд. Ин фаровонии шаклҳои нахвӣ, дар навбати худ роҳҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои пунктуатсияро ба миён мегузорад. Барои ин матни “Ёддоштҳо”-и адиб ҳамчун асари асил интиҳоб гардида, сарбории функционалӣ - семантикии аломатҳои китобат ҳамачониба таҳлил гардид.

Офаридаҳои С. Айни намунаи беҳтарини асарҳои насрист ва аз ин сабаб онҳо ба забонҳои гуногуни дунё тарҷумаи нашр шудаанд. Аз ҷумла, “Марги судхӯр” ва “Ёддоштҳо”-и устод дар Булғория, ҷумҳурии Олмон, “Ёддоштҳо” се маротиба дар Ҷумҳурии халқии Хитой (ҳоло Ҷумҳурии мардумии Чин), Полша (ҳоло Лаҳистон), Руминия, Чехословакия, Фаронса ба таъъ расида, пешкаши хонандагон гардидаанд. Соли 1957 дар Тоҷикистон ин асарҳоро ба забони арабӣ баргардониданд. Ин аз он

шаҳодат медиҳад, ки осори писандида ба дили мардумони гуногунзабон низ роҳ меёфтааст. Худи нависанда дар яке аз мактубҳояш ба Чалол Иқромӣ менависад: “Маълум аст, ки асари ҳар кас монанди фарзандаш ба ҳудаш хуш менамояд. Мувофиқи ҳамин қоида “Ёддоштҳо” ба назари ҳудам ҳам ба қатори фарзандони хубам мегузарад” [108, с.97-98].

Барои таҳлил матни аслии ба забони тоҷикӣ ва тарҷумаи англисии он, ки Л. Бакстон додааст, бо номи “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айний (ё наشري маъруфи шабеҳ) истифода шудааст. Тарҷумаи ваколатдор ё эътирофшуда барои таъмини мувофиқати ҳадди аксар ва сифати баланди усулҳои тарҷума интихоб карда мешавад, ки барои таҳқиқоти муқоисавӣ муҳим аст. Тарҷумаи адабиёти бадеӣ, махсусан наср ва назм, на танҳо дуруст баён кардани маъноӣ лексикӣ ва грамматикӣ, балки нигоҳ доштани хусусиятҳои услубӣ, муназзамӣ ва оҳанги матни аслро низ тақозо мекунад. Дар ин раванд банди наҳвӣ нақши муҳим мебозад ва таҳлили сифати таъвиз ва инъикоси ин хусусиятҳо дар матни англисӣ мушкilotи мушаххаси тарҷумаро муайян мекунад ва мувофиқати стратегияҳои тарҷумаро дар робита бо аломатҳои китобат арзёбӣ менамояд.

Ҳаҷми умумии маводи таҳлилшуда тақрибан 150 саҳифаи матни ҷопии асл ва тарҷумаи англисии онро ташкил дод. Ин ҳаҷм барои муайян кардани намунаҳои устувор ва фарқиятҳои мушаххас дар истифодаи аломатҳои китобат дар ҳар ду забон кифоят мекунад. Истифодаи чунин маводи васеъ имкон медиҳад, ки на танҳо таҳлили сифатӣ, балки унсурҳои таҳлили миқдорӣ низ гузаронида шавад, ки тамоюлҳои мушоҳидашударо тасдиқ мекунад.

Ҳамин тавр, “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айний ҳазинаи холинашавандаи маводи пурарзиши забоншиносӣ буда, имкон медиҳад, ки ҷанбаи функционалӣ-маъноии аломатҳои китобат дар заминаи нусхаи асл ва тарҷумаи англисии он амиқ таҳлил гардида, нақши он дар ташаккули услуби муаллиф ва самаранокии стратегияҳои тарҷума ҳангоми интиқоли байнизабонии хусусиятҳои пунктуатсия муайян ва арзёбӣ карда шавад.

Таҳлили аломатҳои китобат, ки воҳидҳои предикативиро дар матнҳои англисӣ ва тоҷикӣ ташкил медиҳанд, нуқта, аломати савол ва хитоб мебошад. Аломатҳои китобат, ки ҷумларо ба итмом мерасонанд, дар ташкили матн нақши асосӣ мебозанд, зеро онҳо ҳудуди воҳидҳои предикативиро муайян мекунанд ва ҳадафи асосии коммуникативии онҳо – баён, савол ё нидо ташкил медиҳанд. Сарбории функционалӣ-семантикии онҳо нисбатан универсалӣ аст, аммо ҳатто дар ин ҷо ҳам нозукиҳоро аз рӯйи хусусиятҳои системаҳои забонӣ ва услуби муаллиф мушоҳида кардан мумкин аст.

Нуқта / Period

Нуқта аломати маъмултарини аломатҳои китобат мебошад, ки барои нишон додани пуррагии ҷумлаи ҳавасмандкунандаи ривоятӣ ё бетараф истифода мешавад. Вазифаи асосиаш аз он иборат аст, ки пуррагии мантикии фикр ва паст шудани интонатсияро нишон медиҳад, ки ба тарзи изҳороти воқеият мувофиқат мекунад.

Нуқта аз рӯйи қоидаи умумӣ дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ гузошта мешавад, яъне ҷумлае, ки дар охири он нуқта гузошта шудааст, фикри тамомшударо фаҳмонида, мазмуни хабарӣ дорад. Чунончи:

1. <i>Деҳаи Соктаре</i>. Ин деҳа аз тобеоти райони Ғиждувон буда, як фарсах - 8 километр дуртар аз маркази район ва дар тарафи шарқии он дар канори дарёи Зарафшон воқеъ аст [206, с. 5]. 2. Ин хона зи хишти куҳна андохтаам, Дар вай ҷашне зи рафтагон сохтаам [206, с. 3].	The village of Sektare was in the province of Ghijduvon, one farsakh (five miles) east of the town of that name, on the banks of the Zarafshon river [234, с. 31]. 2. I built this house from bricks of ancient clay, To honor in it those who passed away [234, с. 26].
---	--

Дар вақти ихтисор кардани номҳо аломати нуқта баъд аз вожаи ихтисоршуда гузошта мешавад:

- дар вақти навиштани нишонӣ вобаста ба калимаҳои маъмурию ҷуғрофӣ: вил. Хатлон, ш. Душанбе, д. Ҳамешабахор;

- дар вақти навиштани ном, насаб ва таҳаллуси одамон: М. Аминӣ, Б. Сафолзода, Ф. Каримдухт, Н. Азизпур ва ғайра;

- дар вақти ба ҳисоб гирифтани тартибу миқдори ашёи ҷудогона пас аз калимаҳои ихтисоршудаи сол, саҳифа, чилд ва ғайра: с.1970, саҳ. 650, 240 саҳ., ҷ. 3-юм ва ғайра;

- дар феҳристи адабиёт номи баъзе шахрҳо, аз ҷумла, агар ихтисор навишта шаванд: - Д., - М., - Л., - СПб.

Ин тарзи истифодаи аломати нуқтаро бештар дар тасвирҳои библиографӣ, тартиб додани феҳрасти адабиёт мушоҳида кардан мумкин аст. Аммо дар матн асари бадеӣ чунин унсурҳои забонӣ камтар мавриди истифода қарор доранд, бинобар ин, на ҳамаи онҳо мавриди таҳлили мо қарор гирифтаанд.

Дар забони тоҷикӣ нуқта дар мавридҳои зерин гузошта намешавад:

- дар охири сарлавҳаҳо;

- дар муқоваи китобҳои илмӣ, бадеӣ, дарсӣ, маҷалла ва дигар нашрияҳо баъд аз насаби муаллиф ва унвони онҳо;

- дар охири номи санадҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ – корғузурӣ: ариза, қарор, гувоҳнома, тасдиқнома, тавсифнома, фармон, фармоиш, амр ва ғайра, ки моҳияти мазмуни онҳо ба тамоми матн иртибот дорад;

- дар байн ва охири ҳарфҳои калимаҳои ихтисоршудаи номҳои ҷуғрофӣ: ВМКБ (Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон); ташкилотҳо: АМИТ (Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон);

- агар калимаҳои грам (м), килограм (м) ва монанди инҳо дар шакли ихтисор оянд: 10 г спирт, 50 кг биринҷ, 80 м ҷит, 20 га замин, 3 млн, 7 м (2);

- дар охири таърихи рӯз.

Чунончи: “Аз ин рӯ, ман аз таҳти дил хурсанд будам, ки миёни чунин одамони бузург қарор дорам” [208, с. 32].

Вазифа: Таърифи андешаи мукаммали ривоятӣ. Аз ҷиҳати маъноӣ - баёни фикр, изҳорот.

Чунончи: “Баъд аз ин ба хонааш рафт” [208, с. 45].

Вазифа: Анҷоми ҷумлаи одии ривоятӣ. Аз ҷиҳати семантикӣ - муаррифии бетарафонаи ҳодиса.

Дар тарҷумаи англисӣ: Нуқта (Period) дар матни англисӣ вазифаҳои шабеҳро иҷро мекунад. Дар аксари мавридҳо он муодили мустақими нуқтаи тоҷикӣ аст.

Чунончи: “Therefore, I was wholeheartedly glad to be among such great people.” [234, p. 28].

Чунончи: “After this, he went home” [234, с. 40].

Дараҷаи баланди умумият (конвергенсия) нисбат ба нуқта вучуд дорад. Ҳар ду забон ин аломатро барои ифодаи пуррагӣ, модалияти бетараф ва баёни далел истифода мебаранд. Тафовутҳои асосӣ метавонанд на ба худӣ вазифаи нуқта, балки ба тақсмоти ҷумла алоқаманд бошанд. Дар матни тоҷикӣ дар зери таъсири принципҳои маъноӣ ва интонатсия сохторҳои мураккаби наҳвӣ метавонанд нисбат ба муодили англисии худ васеътар бошанд, ки дар ҷустуҷӯи возеҳият онҳоро метавон ба чанд ҷумлаи кӯтоҳтар бо нуқтаҳо тақсим кард. Баръакс, чанд ҷумлаи кӯтоҳи тоҷикро метавон дар як ҷумлаи мураккаби англисӣ муттаҳид кард.

Забони тоҷикӣ метавонад ду ҷумлаи кӯтоҳро дар бар гирад, ки бо нуқтаҳо ҷудо карда шудаанд, ки дар тарҷумаи англисӣ бо вергул ё нуқтавергул якҷоя карда мешаванд, агар тарҷумон онҳоро бо ҳам зич алоқаманд ҳисоб кунад. Ин як зуҳури равиши бештар ба наҳв нигаронидашуда дар забони англисӣ мебошад, ки дар он хоҳиши ҳамоҳангии мантикӣ метавонад аз хоҳиши кӯтоҳ будани воҳидҳои предикативии алоҳида бартарӣ дошта бошад.

Умуман, дар забони англисӣ мавридҳои зерини истифодаи нуктаро нишон додаанд:

1. Дар охири ҷумлаҳои хабарӣ;

2. Дар охири ҷумлаҳои саволӣ;
3. Дар охири ҷумлаҳои амрӣ;
4. Дар охири ҷумлаи хоҳишмандӣ;
5. Пас аз ихтисораҳо;
6. Дар охири номи нашрияҳо, китоб, маҷалла ва амсоли инҳо;
7. Барои ҷудо кардани каср ҳангоми навиштани ададҳои касрӣ;
8. Ҳангоми ҷудо кардани разряди даҳӣ;
9. Рӯйхат, номгӯй, феҳрист ва монанди инҳо [79, с. 960].

Аломати савол / Question Mark

“Тамоюлҳои асосии мушоҳидашуда дар системаи аломати китобат дар забони англисии муосир зоҳиран васеъ паҳн шудаанд. Мисли тамоюлҳо дар системаи забони русӣ, онҳо “аз тағйирёбии доимии истифодаи аломатҳо, дур шудан аз саҳтгирӣ дар интиҳоби аломатҳо ва тақвияти хусусиятҳои пунктуатсионӣ шаҳодат медиҳанд, ва ин ки имкон медиҳанд, ки дар навиштаҷот нозуқиҳои гуногуни маъно ва интонатсия баён карда шаванд”. Аломатҳои китобат матнро “барои осонии хониш” танҳо ҷудо намекунад: онҳо қодиранд “умқи маъноӣ матнро ошкор кунанд пайвастиҳои сохтори калимаҳоро аз нав тақсим кунанд ва ҳатто вазифаҳои моҳиятии комплексҳои калимаҳои пурраро иваз кунанд” [29, с. 253].

“Бисёре аз намудҳои ҷумлаҳои тобеъ ҳеҷ гоҳ бо аломатҳои китобат ҷудо карда намешаванд; мавҷудияти аломатҳои китобат байни ҷумлаҳои тобеъшаванда ва тобеъкунанда метавонад аз тартиби онҳо вобаста бошад; калимаҳои муқаддимаӣ ва ҷумлаҳоро дар навиштан ба ҳеҷ ваҷҳ ҷудо кардан мумкин нест аломатҳои китобат метавонанд мавҷудияти фишори мантикиро нишон диҳанд, сарҳади гурӯҳи ритмикиро нишон диҳанд, сигнал барои таваққуф бошанд ва ғайра” [39, с. 246].

Дар зербоби мазкур сухан оиди аломати савол меравад, ки онҳо барои муайян кардани саволи мустаким тавассути ифодаи дархост барои иттилоот, шубҳа ё муроҷиати риторикӣ хизмат мекунад. Сарбории функционалӣ-семантикии он ба тарзи пурсиш ва интонатсияи мувофиқ зич алоқаманд аст.

Дар забони тоҷикӣ мавридҳои асосии истифодаи аломати савол инҳо мебошанд:

1. Аломати савол дар охири ҷумлаи саволӣ (ҳам сода ва ҳам мураккаб – ДМС) гузошта мешавад. “Азбаски мавзӯи навъҳои иртиботии (коммуникативии) ҷумла дар қисмати аввали наҳв – ҳелҳои иртиботии ҷумлаҳои сода омӯзонида мешавад, шояд гумон кунанд, ки пурсиш фақат дар қолаби ҷумлаҳои сода ифода меёбад ва ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеъ саволӣ намешавад. Пурсиш на танҳо дар ҷумлаҳои сода, балки дар қолаби ҷумлаҳои мураккаб низ ифода меёбад” [59, с. 69]. Чунончи:

– “Дурӯғ мегӯед, маро фиреб медихед, шумо аз кучо нақора меёбед?” [208, с. 18]; – “Дар ҳамин муддати як сол, ки аз тӯй гузашт, аз қарзатон чи қадарашро қандед? – гуфта пурсид модарам. – Қарзи падарамро ҳозир намедодед ҳам, мешуд, он кас ки “то вақти мурданам диҳед, мешавад” гуфта бошанд, аз ҳама пештар додан чӣ даркор буд?” [208, с. 24]

2. Дар охири ҷумлаҳои саволӣ, бе талаб намудани ҷавоб. “..бештар чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ саволӣ шудаанд, ки дар онҳо пурсиши бечавоб (риторикӣ) ифода ёфтааст” [59, с. 72]. Чунончи:

– “Чӣ навъ меравӣ? Вақташ шавад, худам бурда мемонам. Барои ин гиря чӣ лозим аст? – гуфт падарам. – Пул-ку надоред, бе пул дар шаҳр чӣ гуна истода хонда мешавад? – гуфт боз бо ҳамон овози гиряолуд” [208, с. 25]. – “Хӯрда надида бошӣ, бамаза будани вайро аз кучо фаҳмидӣ?” [208, с. 27].

3. Дар ҷумлаҳои саволии аслий ва ғайриаслий.

– “Бамаза будани ҳалвои рағаниро ба падар чаро аз забони ман нақл кардӣ? – гуфт” [208, с. 25]. – “Муҳиддин, ту деҳаи Болои Рӯдро медонӣ?” [208, с. 28]

Дар насри Садриддин Айний аломати савол барои нишон додани саволҳои мустақим истифода мешавад, ки онҳо метавонанд ҳам дархостҳои бетарафонаи иттилоот ва ҳам риторикӣ бошанд, ки ҳайрат, шубҳа ё тамасхурро ифода мекунанд.

Чунончи:

“Оё шумо инро медонед?” [206, с. 58]

– “Падарчон, ман кай ба мадраса меравам? – пурсидам ман бо шавқ”
[206, с. 110].

Вазифа: Саволи мустақим, дархости маълумот.

Семантика: Хоҳиши равшан кардан, санҷиши огоҳӣ.

Интонатсия: Баланд бардоштани оҳанг дар охири ҷумла.

Ҷунончи:

“Чӣ тавр метавон чунин хато кард?” [206, с. 71].

– “Каме?! – фарёд зад ӯ. – Магар барои “каме” ман ба ту дарс
медихам?!” [206, с. 123]

Вазифа: Саволи риторикӣ.

Семантика: Изҳори ҳайрат, маҳкум кардан, бе талаби ҷавоб.

Ҷунончи:

“Do you know this?” [234, с. 52].

“How could such a mistake be made?” [234, с. 65].

Таҳлили функционалӣ-семантикӣ ва ихтилофҳо: Инчунин, дараҷаи
баланди конвергенсия ба функцияи асосӣ вучуд дорад. Аммо дар матни асари
Айнӣ чун дар матни суннати русӣ гоҳе омезиши аломатҳои савол ва хитоб
(?!) дида мешавад ё барои ифодаи саволи пурқуввати эҳсосотӣ ё саволи
риторикӣ бо оҳанги хитоб.

Ҷунончи:

“Чӣ гап шуд?!” [206, с. 80].

“What happened?!” (Тарҷумаи мо
бо нигоҳ доштани аломатҳои китобат)

“What happened?” [234, с. 73].

Тафовут: Тарҷумаи англисӣ метавонад як аломати хитоб, як аломати
савол ё комбинатсияро вобаста ба тафсири тарҷумон дар бораи қудрати
эҳсосот ва меъёрҳои услубии забони англисӣ истифода барад. Аксар вақт
тарҷумони англисӣ метавонад ба як аломати хитоб бартарӣ диҳад, агар
диққати асосӣ ба эҳсосот бошад, на савол. Ин нишон медиҳад, ки дар забони
англисӣ ифодаи чунин маҷмуи аломатҳои китобат нисбат ба тоҷикӣ камтар

ба назар мерасад, яъне таркиби якҷояи аломатҳои савол ва хитоб (!) маъмул нест.

Интихоби тарҷумон дар байни ин вариантҳо бевосита ба оҳанги эҳсосоти даркшуда ва тарзи пешниҳод таъсир мерасонад. Истифодаи (!) дар забони англисӣ, гарчанде ки дар адабиёти бадеӣ вомехӯрад, нисбат ба анъанаҳои тоҷикӣ ё русӣ камтар дида мешавад, ки аз тарҷумон талаб мекунад, ки дараҷаи ифода ва мутобиқшавии услубиро ба меъёрҳои забони мавриди ҳадаф шарҳ диҳад. Ин нақши тарҷумонро ҳамчун миёнарав байни ду низоми аломатҳои китобат ва анъанаҳои услубии онҳо таъкид мекунад

Аломати хитоб / Exclamation Mark

Дар забони тоҷикӣ аломати хитоб (!) барои интиқоли эҳсосоти қавӣ, даъватҳо, фармонҳо ва мурочиатҳо бо ифодаи возеҳ истифода мешавад. Басомад ва ифоданокии он неруи эмотсионалӣ ва услубии пунктуатсияи тоҷиконро таъкид мекунад.

Аломати хитоб барои ифодаи эҳсосоти қавӣ, зангҳо, фармонҳо ва инчунин, барои таъкид кардани изҳороти муайян хизмат мекунад. Сарбории функционалӣ-семантикии он интиқоли ифода, баланд бардоштани тарзи ангежа ё тааҷҷуб ва нишон додани тақвияти оҳангро интонатсияро дар бар мегирад. Чунончи:

“Вой, чӣ қадар зебо!” [206, с. 91].	“Oh, how beautiful!” [234, с. 83].
-------------------------------------	------------------------------------

Вазифа: Изҳори тааҷҷуби зиёд, ҳайрат.

Семантика: Арзёбии эҳсосотӣ, ифода.

Интонатсия: якбора баланд шудани оҳанг, баъд пастшавӣ.

Дар вазифаи асосии аломати хитоб ифодаи дараҷаи баланди конвергенсия вучуд дорад. Тарҷумон Л. Бакстон, чун қоида, кӯшиш мекунад, ки қувваи эҳсосоти ифодакардаи устод Айниро нигоҳ дорад. Бо вучуди ин, тафовути эҳтимолӣ метавонад дар мутобиқсозии услубӣ ба амал ояд.

Маҳдудияти услубӣ: Забони англисӣ, махсусан дар услубҳои расмӣ-корғузурӣ ва илмӣ, аксар вақт дар истифодаи аломатҳои нидо маҳдудтар аст. Истифодаи аз ҳад зиёд метавонад ҳамчун эҳсосоти аз ҳад зиёд ё ҳатто

ғайрикасбӣ қабул карда шавад. Дар ҳоле ки дар насри бадеии С. Айнӣ чунин нишонаҳо метавонанд як ҷузъи услуби инфиродӣ ва ифодакунандаи он бошанд, тарҷумон метавонад бо зарурати мувозинат байни садоқат ба асл ва риояи меъёрҳои услубии забони англисӣ рӯбарӯ шавад. Чунончи:

“Биёед, дӯстон!” [206, с. 102].	“Come, friends!” [234, с. 94].
---------------------------------	--------------------------------

Вазифа: Даъвати эҳсосотӣ, фармон.

Семантика: Ҳавасмандкунӣ бо ифодаи функсияи муттаҳидкунанда.

Таҳлили функционалӣ-семантикӣ ва ихтилофот: Умуман, конвергенсия дар вазифаи асосии аломати нидо вучуд дорад, аммо бо назардошти тамоюли умумии забони англисӣ ба маҳдудсозии бештар дар равишҳои услуби расмӣ коргузорӣ мутарҷим баъзан метавонад, ифодаи аз ҳад зиёди асли тоҷикро, ба ақидаи ӯ, “наرم” кунад. Ин метавонад дар иваз кардани аломати нидо бо нуқта зоҳир шавад, хусусан, агар қувваи эҳсосотӣ барои интиқоли маънои асли муҳим набошад ё барои хонандаи англисӣ зиёдатӣ ҳисобида шавад. Дар баробари ин, дар насри бадеӣ тарҷумонҳо кӯшиш мекунанд, ки ифодаи муаллифро нигоҳ доранд.

“Ин гуна сармо одамро намекушад. Рафтан гир! – гуфт.” [206, с. 115].	“This cold does not kill a person. Go away, he said.” [234, 106].
	“This kind of cold does not kill a man. Go away! – said.” (Тарҷумаи таҳтуллафз бо нигоҳ дошати аломати китобат)

Вазифа: ифодаи таъҷҷуб ва норозигӣ.

Тафовут: Интиҳоби байни аломати нидо ва аломати савол (ё ҳатто нуқта) дар тарҷумаи англисӣ барои ифодаи саволҳо ё изҳороти эҳсосотӣ ба тафсири тарҷумон дар бораи дараҷаи ифода ва меъёрҳои услубии забони мавриди ҳадаф вобаста аст.

Умуман, аломатҳои китобат, ки воҳидҳои предикативиро ташкил медиҳанд, дараҷаи баланди эквивалентии функционалии байни забони тоҷикӣ ва тарҷумаи англисиро зоҳир менамоянд. Тафовути асосӣ на дар

вазифаҳои асосии ҳуди аломатҳо, балки дар омезиши онҳо (масалан, ?!) ба вучуд меоянд ва дар ҷудокунии эҳтимолии ҷумлаҳо, ки натиҷаи тафовут дар принсипҳои бартаридоштаи пунктуатсия (маъноӣ ва интонатсия дар тоҷикӣ бар хилофи наҳвӣ дар забони англисӣ) мебошад.

Таҳлили аломатҳои китобат нишон дод, ки сохтори дохилии ҷумларо дар матнҳои англисӣ ва тоҷикӣ вергул, нуқта, тире, қавс, ноҳунак ташкил медиҳанд.

Аломатҳои китобат, ки сохтори дохилии ҷумларо ташкил медиҳанд, барои таҳлили муқоисавӣ мушкилтарин мебошанд, зеро истифодаи онҳо, асосан, бо принсипҳои бартаридоштаи пунктуатсияи ҳар як забон (наҳвӣ дар забони англисӣ ва омехта – наҳвӣ, семантикӣ, интонатсия – дар тоҷикӣ) муайян карда мешавад. Дар ин ҷо фарқиатҳои муҳимтарин дар сарбории функционалӣ ва семантикӣ пайдо мешаванд.

Вергул / Comma

Истифодаи вергул (comma) дар тарҷумаи асари С. Айнӣ ба усули наҳвии аломатҳои китобати англисӣ зич алоқаманд аст. Тарҷумон барои равшанӣ ва дақиқии грамматикӣ кӯшиш мекунад, ки аксар вақт ба мутобикшавии аломатҳои китобати аслии оварда расонад.

Вергул аломати маъмултарин ва бисёрфункционалии аломатҳои китобат дар дохили ҷумла дар ҳар ду забон аст, аммо татбиқи он аз сабаби тафовут дар усулҳои бартаридоштаи аломатҳои китобат фарқиатҳои назаррас дорад.

Дар насри Садриддин Айнӣ вергул (,) хеле васеъ ва чандир истифода мешавад. Тартиби онро на танҳо талаботи наҳв, балки бо таваккуфҳои ифодашудаи маъноӣ ва интонатсия низ муайян мекунанд, ки хусусияти хоси аломатҳои китобати тоҷикӣ мебошад. Вергул, асосан, вазифаҳои ҷудо кардани аъзои якхела ва алоҳида карданро иҷро карда, ба тақсимои дақиқи мантиқии фикр мусоидат мекунад.

Ҷудо кардани аъзои якхела, яъне ҷида. “Аъзоҳои ҷида аз рӯи муносибати грамматикӣ хусусияти махсус доранд, зеро, аз як тараф, танҳо ба як аъзо муносибати тобеият (ғайр аз мубтадо) дошта, аз тарафи дигар, байни

ҳамдигар муносибати пайваст доранд. Бо ин хусусияти худ, яъне муносибати дутарафа аъзоҳои чида аз аъзоҳои муқаррарии ҷумла фарқ мекунанд. Вале ин ҷиҳат, яъне муносибати дутарафа онҳоро бо аъзоҳои истисноии ҷумла наздик ва монанд мекунанд, зеро аъзоҳои истисноии ҷумла низ хусусияти дусӯя доранд, яъне ҳам бо аъзои асосӣ ва ҳам ба эзоҳшавандаи худ муносибат доранд” [86, с. 142]:

“Дар мадрасаи мо се намуд толибилмон буданд: бойбачагон, миёнаҳо ва камбағалон” [208, с. 35]. *“Моликияти тамоми оилаи мо ҳамин буд: як гови ҷӯшой, ду гӯсфанд ва як хар, ки падарам бо он ҳезум мекашид”* [206, с. 95]. *“Аҳолии аслӣ – қадимии ин деҳа тоҷикон ва хоҷагони соқтарегӣ буда, урганҷиён аз Урганҷ, миракониён аз Машиҳад, Ғиждувониён аз қалъаи Ғиждувон, сайидатоиҳо аз Сайидато ном деҳаи Шофирком муҳоҷир шуда омадагӣ буда, арабҳо аз боқимондагони муҳоҷирони араб ба шумор мерафтанд”* [208, с. 5].

Чудо кардани қисмҳои ҷумлаи мураккаб (пайваст, тобеъ, бепаивандак):

1. *“Забони аҳолии ин деҳа асосан тоҷикӣ буда, аз хоҷагон саидатоиҳо ўзбекӣ гап мезаданд ва бар хилофи одати арабони дигар, арабони ин ҷо ҳам бо забони ўзбекӣ гуфтугузор менамуданд”* [208, с. 8].

2. *“Аз бозе ки ман ба даст қалам гирифта ба қатори нависандагони советӣ даромадам, ният доштам, ки хотирот ва ёддоштҳои худро таҳрир намуда, ба хонандагон, хусусан, ба бачагон ва ҷавонон, пешкаш намоям”* [208, с. 5].

3. *“Дар ин деҳа як-ду нафар бойи калон ва ду-се нафар деҳқонони миёнаҳол буда, боқимондагони аҳоли имрӯзро ёбанд, фардоро намеёфтанд”* [208, с. 9].

Муайян кардани аъзоёни алоҳида:

– *“Муҳиддин, ту писари калони дарсхон мебошӣ, ба ту айб аст, ки тарсида гурезӣ”* [208, с. 19].

– “*Хафа нашав, писарам, – гуфт падарам, – то Бухороравии ту ду соли дигар ҳаст, то он ҷо ман қарзҳоро меканам ва барои харҷи таҳсили ту пул ҳам меёбам*” [208, с. 25].

Чунин ба назар мерасад, ки дар тарҷумаи англисӣ истифодаи вергул (comma) мутобиқи принципи нахвӣ сурат гирифтааст.

Таҳлили функционалӣ-семантикӣ ва ихтилофот:

1. Барои ҷудо кардани аъзоҳои ҷида дар тарҷумаи англисӣ аксар вақт вергул (,) ро пеш аз унсури охири ҷумла, ки бо “ва”, “ё” якҷоя карда шудааст, истифода мебарад, ки ин тафовути услубӣ бо меъёри тоҷикӣ мебошад.

2. Дар ҷумлаҳои мураккаб вергул дар забони англисӣ ҳатман дар назди пайвандакҳои пайваستкунанда гузошта мешавад, ки ду ҷумлаи мустақилро муттаҳид мекунад. Дар ин ҷо конвергенсияи баланд вучуд дорад, зеро қоидаи тоҷикон ба ҳам монанд аст.

Китобҳо, қаламҳо ва дафтарҳо...	Books, pens, and notebooks... [234, с. 12].
---------------------------------	---

Дар забони тоҷикӣ пеш аз пайвандаки “ва” дар охири ҷумла, ҳангоми ҷудо кардани охирин аъзои ҷидаи ҷумла вергул гузошта намешавад. Дар забони англисӣ ин қоида фарқ мекунад. Дар варианти англисии Британия (British English) аломати вергул дар охири ҷумла пеш аз “and / ва” гузошта мешавад ва онро истилоҳан “вергули оксфордӣ” меноманд, аммо дар англисии америкоӣ (American English), ба мисли забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, дар ин ҳолат вергул ҳазф карда мешавад.

3. Дар ҷумлаҳои мураккаб: Вергул дар забони англисӣ пас аз ҷумлаи муқаддимавӣ ҳатмист, аммо аксар вақт агар ҷумлаи тобеъ пас аз ҷумлаи асосӣ бошад, партофта мешавад. Дар забони тоҷикӣ вергул пас аз ҷумлаи асосӣ ҳатмӣ буда, ҳангоми истифодаи пайвандакҳо низ аксар вақт гузошта мешавад, ки таваққуфи интонатсияро инъикос мекунад. Чунончи:

Агар ӯ меомад, ман ба ӯ ҳама чизро мегуфтам.	If he came, I would tell him everything. [234, с. 78]
--	---

Дар мисоли боло вергул нигоҳ дошта шудааст.

4. Бо аъзоҳои чида: Дар забони тоҷикӣ аъзоҳои чидаи ҷумла ва ибораҳои туфайлӣ ҳамеша бо вергул ҷудо карда мешаванд. Ба истиснои охирин аъзои чида, ки бо пайвандаки “ва” пайваست карда шуда бошад. Дар забони англисӣ муайян кардани чунин қолабҳо ба маҳдудкунанда / ғайримаҳдудкунанда будани онҳо вобаста аст. Чунончи:

Писар, китобро хонда, ба мактаб рафт.	The boy, having read the book, went to school [234, с. 90].
---------------------------------------	---

Дар мисоли мазкур мувофиқати пурра ба назар мерасад. Ҳарчанд, аз нигоҳи аввал, дар тарҷумаи англисӣ истифодаи вергул баъд аз калимаи “The boy” ғайримаъмулӣ ба назар мерасад, аммо тарҷумон онро барои ҷудо кардани ибораи сифати феълӣ истифода кардааст. Агар “The boy, having read” -ро ҳамчун ифода (оборот) қабул кунем, он гоҳ шакли “The boy having read the book, went to school”, бе нигоҳ доштани вергул дуруст маъсуб мешавад. Чунончи:

Мард, ки дар назди дар истода буд, ба сӯйи мо нигоҳ кард.	The man who stood by the door looked at us.
---	---

Дар ин мисол бошад, бар хилофи мисоли дар боло зикргардида аломати вергул ҳазф карда шудааст. Дар тарҷумаи англисӣ ибораи “who stood by the door” на ҳамчун ҷумлаи пайрави муайянкунанда, балки ҳамчун муайянкунандаи таркибӣ қабул карда шудааст.

5. Ҳангоми калимаҳо ва мурочиатҳои муқаддимаӣ: Дар ҳар ду забон калимаҳо ва мурочиатҳои муқаддимаӣ, одатан, бо вергул ҷудо карда мешаванд, ки дараҷаи баланди мутобиқатро нишон медиҳанд.

Ҳамин тариқ, дар истифодаи вергул тафовути назаррас вучуд дорад, ки дар натиҷаи фарқиятҳо дар принципҳои мавҷуда ба вучуд омадааст. Матни тоҷикии асари С. Айнӣ вергулҳои бештареро дар бар мегирад, ки бо таваққуфҳои маъноӣ ва тақсимои интонатсия ба вучуд омадаанд, ки дар тарҷумаи англисӣ ё партофта мешаванд (агар зарурати наҳвӣ вучуд надошта бошад) ё бо дигар воситаҳо иваз карда шудаанд. Чунончи:

Як ҳавлии як дараҷа васеъ, се тарафи ин ҳавлӣ бо чор поҳса девор ихота ёфта, тарафи ҷанубаш бе девор буда, ба боғча – рӯидарича мепайваст, ки вай бо девори дупоҳсагӣ аз заминҳои кишт ҷудо мешуд [208, с. 9]

Дар тарҷумаи англисӣ:

In front of the gate and connected to the gatehouse was a cob-walled barn, and next to the barn a cob-walled stable for tying up the animals... [234, с. 29].

Нуқтавергул / Semicolon

Нуқтавергул (;) аломатест, ки таваккуфро нишон медиҳад ва он нисбат ба нуқта (.) заифтар ва нисбат ба вергул (,) ҷавитар мебошад ва робитаи зичи семантикии байни қисмҳои аз ҷиҳати наҳвӣ мустақилро нишон медиҳад.

Дар “Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ” 4 мавриди гузоштани нуқтавергул қайд шудааст: “- дар байни аъзои ҷидаи тафсилӣ, ки бо рақам ё ҳарф гурӯҳбандӣ шудаанд; – дар байни қисмҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб; – дар байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ; – дар байни қисмҳои ҷумлаи мураккаби омехта” [71, с. 3].

Дар забони тоҷикӣ нуқтавергул (;) барои ҷудо кардани қисмҳои ҷумлаи мураккаби бепайвандак истифода мешавад, ки нисбатан мустақил, вале аз ҷиҳати маъно бо ҳам зич алоқаманданд. Он, инчунин, барои ҷудо кардани қисматҳои таркибии сархат истифода мешавад, ки дар дохили онҳо аллакай вергул мавҷуд аст. Чунончи:

“Рӯз ба охир мерасид; офтоб ғуруб мекард; парандагон ба лонаҳояшон бармегаштанд” [208, с. 120].

Вазифа: Ҷудо кардани се қисмати мустақил, вале аз ҷиҳати мантиқӣ алоқаманди ҷумлаи мураккаби бепайвандак, ки пайдарпайии рӯйдодҳоро нишон медиҳад.

Дар тарҷумаи англисӣ нуқтавергул (semicolon / семиколон) дар ҳолатҳои шабеҳ истифода мешавад, аммо истифодаи он дар забони англисӣ аксар вақт вобаста ба услуб ва талаботи қоидаҳои дастури забони англисӣ бештар дида мешавад. Чунончи:

“The day was ending; the sun was setting; birds were returning to their

neys.” [234, с. 110].

Вазифа: Дар ин ҳолат шабоҳат мушоҳида мешавад, тарҷумон сохтор ва сарбории функционалии ҷумларо пурра нигоҳ доштааст.

Тафовутҳо: Баъзан нуқтавергули тоҷикиро метавон ҳамчун ду ҷумлаи ҷудогонае, ки бо нуқтаҳо ҷудо карда шудаанд, ё баръакс, ҳамчун як ҷумлаи вергулдор тарҷума кард, агар тарҷумон робитаро заифтар ё, баръакс, наздиктар аз нуқтавергул дар забони англисӣ ҳисоб кунад. Меъёри интиҳоб ба афзалияти услубии тарҷумон ва дараҷаи дилхоҳи расмӣ вобаста аст.

Дунукта / Colon

Дар забони тоҷикӣ дунукта (маъмулан “аломати баён” номида мешавад) ва он барои ворид намудани тавзеҳот, иловаҳо, сабабҳо ва махсусан, сухани мустақими гӯянда – нутқи айнан нақлшуда, пас аз суханони муаллиф ба таври васеъ истифода мешавад. Чунончи:

“Ӯ як чизро медонист: ҳаёт мубориза аст.”

Вазифа: ифодаи маълумоти иловагӣ.

Мисоли дигар:

“Вай гуфт: “Ман тайёрам”.”

Вазифа: нутқи айнан нақлшуда.

Дар тарҷумаи англисӣ ҳам вазифаҳои мушобеҳро ифода мекунад.

Мисоли дигар:

“He knew one thing: life is a struggle.” [234, с. 130].

Вазифа: ифодаи маълумоти иловагӣ.

Мисоли дигар:

“He said: ‘I am ready’” [234, с. 145].

Албатта, варианти “He said, I am ready” дар забони муосири англисӣ қобили қабул мебошад, аммо тарҷумон тасмим гирифтааст, ки сохтори матни аслро нигоҳ дорад.

Таҳлили функционалӣ – семантикӣ ва ихтилофҳо: Дараҷаи мувофиқат, асосан, баланд аст. Дар ин мисолҳо дунукта дар ҳар ду забон – тоҷикӣ ва

англисӣ барои ворид кардани маълумоти иловагӣ, ки сарҷумларо шарҳ медиҳад, тафсилот медиҳад ё натиҷаи қисми қаблӣ мебошад, хидмат мекунад.

Тафовутҳо ҳангоми тарҳрезии нутқи айнан нақлшуда метавонад ба миён оянд. Дар забони тоҷикӣ дунукта пеш аз сухани мустақим қоидаи меъёрӣ мебошад. Дар забони англисӣ пеш аз нутқи айнан нақлшуда дунукта истифода мешавад, аммо вергул бештар мавриди қорбурд қарор мегирад, хусусан, агар сухани муаллиф пеш аз иқтибос оварда шуда бошанд.

Тоҷикӣ: Англисӣ:

1. “Вай пурсид: Ту куҷо меравӣ?”	1. “He asked, 'Where are you going?’
2. Падарам охи сарде кашид ва гуфт: “Ҳоло барвақт аст, писарам... Ту бояд аввал савод барорӣ!” [208, с. 111]	[234, с. 150]. 2. My father heaved a deep sigh and said: “It is too early, my son... You must first learn to read!” [234, с. 122].

Ҳангоми тарҷума дар забони англисӣ истифодаи вергул ба ивази дунукта (аломати баён) (дар мисоли аввал) амри маъмулӣ ба ҳисоб меравад. Дар мавридҳои дигар аломати баён дар забони тарҷумашаванда бо ҳамин гуна аломати китобат иваз карда мешавад.

Тире /Дефис / Dash

Тире дар забони тоҷикӣ яке аз аломатҳои аз ҷиҳати функционалӣ бойтарин ва аз ҷиҳати услубӣ ифодакунандаи ҷиҳатҳои мухталифи нутқ мебошад. Истифодаи он таъсири қавии усулҳои маъноӣ ва функционалиро интонатсиониро инъикос мекунад.

Дар забони тоҷикӣ тире (дефис, гарчанде, ки вазифаи он аз тире дигар аст) аломати хеле бисёрвазифа ва ифодакунанда буда, дар 8 маврид гузошта мешавад. Истифодаи он таъсири қавии принсипҳои маъноӣ ва интонатсияро инъикос намуда, имкон медиҳад, ки доираи васеи маъноҳо, аз нишон додани пайванди маъноии калимаҳо то ихтилофу маъноӣ зид доштани калимаҳо ва ё замимаи эҳсосӣ доштани гуфтор интиқол дода шаванд.

Дар матни мавриди назари мо чунин мавридҳои истифодаи он мушоҳида шуданд:

1. Дар байни мубтадо ва хабар. Чунончи:

Душанбе – пойтахти Тоҷикистон.	Dushanbe is the capital of Tajikistan [234, с. 160].
--------------------------------	--

Дар мисоли мазкур чунин ба назар мерасад, ки муаллифи матни асл – Садриддин Айни аломати тиреро ҳамчун воситаи услубӣ истифода намудааст, аммо тарҷумон онро ҳазф намуда, ба ивазаш феъли “is”-ро истифода кардааст. Ин, аз як тараф, ба хосияти забонҳо вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, ба талаботи сохтори ҷумла дар забони англисӣ вобастагӣ дорад. Дар забони англисӣ мубтадо ва хабар ҳатмӣ ҳастанд. Албатта, мавриди истифодаи мубтадои формалӣ, ки, асосан, ба воситаи ҷонишинҳо ифода мешавад, вуҷуд дорад, аммо ҳазфи қисмати феълии хабари таркибӣ номумкин аст. Бинобар ин, истифодаи “is” -ро метавон ҳамчун як зарурати грамматикӣ тавсиф кард.

Ҳамчунин, бо “is” ифода гардидани аломати тиреи матни асл бесабаб нест, зеро дар забони тоҷикӣ “агар феълҳои ёвар кор фармуда шуда бошанд, байни мубтадову хабар тире гузошта намешавад” (*Лоик шоир аст. Душанбе пойтахти тоҷикон мебошад. Фарзанди хуб боги падар аст, фарзанди бад доғи падар аст*) [71, с. 64]. Яъне аз ин ҷоида чунин бармеояд, ки аломати тире вазифаи феълҳои ёварро низ иҷро мекардааст, ки бо ин хусусияташ аз аломати нимтире тафовут дорад.

Дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандаки навъи “Меҳнат кун – роҳат бин!” ва “Ман омадам – ӯ нарафт”, ки ҷумлаи пайрав шартӣ воқеии амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад, тире ба вазифаи пайвандак омадааст. Дар ҷумлаи аввал ба вазифаи “ва” ва дар ҷумлаи дуюм ба вазифаи “аммо” омадани аломати “тире” аз мазмуни ҷумла маълум мешавад.

Дар ҷумлаи “Ин мард, ки ман ёро хуб мешинохтам, ҳамеша рост мегуфт” [206, с. 185] вазифаи ҷудокунанда дошта, асосан, дар ин маврид дар забони тоҷикӣ вергул гузошта мешавад.

Вазифаи дигари он чудо кардани нутқи айнан нақлшуда мебошад.

Чунончи:

– Ту кучой? – пурсид ӯ [206, с. 190].
– Наход?! – бо нобоварӣ пурсидам ман. – Ҳамаи ин китобҳо?! [206, с. 115].
– Албатта! – ҷавоб дод ӯ. – Аммо роҳи илм осон нест... [206, с. 116].

Дар мисолҳои боло аломати тире нутқи айнан нақлшударо аз ду тараф чудо намудааст.

Дар тарҷумаи англисӣ интиқоли вазифаҳои тиреи тоҷикӣ дар матни англисӣ яке аз мушкилоти бузургтарин аст. Тиреи англисӣ (dash) дорои вазифаҳои маҳдудтар мебошад. Бинобар ин, тарҷумонро мебояд, онро иваз кунад. Чунончи:

“Меҳнат кун – роҳат бин!” [206, с. 170].	“Work hard – you will see peace!” [234, с. 170].
--	--

Ҳамин як ҷумларо бо чанд варианти дуруст тарҷума намудан мумкин аст, барои ҳамин тарҷумон дар ин ҳолатҳо варианти ба асл наздиктаринро интихоб мекунад.

Масалан, тарҷумаҳои зеринро бо иваз кардани тире “–” ба аломатҳои дигар пешниҳод намудан мумкин аст:

1. Work hard. You will see peace!	Иваз шудани тире ба нукта ва ҳамзамон ба ду ҷумлаи сода тақсим намудани як ҷумлаи мураккаб.
2. Work hard; you will see peace!	Иваз шудани тире ба нуктавергул.
3. Work hard, and you will see peace!	Иваз шудани тире ба вергул.

Дар забони тоҷикӣ аломати тире барои чудо намудани сухани тасвирии муаллиф аз нутқи айнан нақлшуда кор фармуда мешавад. Чунончи:

1. “Эй вой, боз ҳамон муллои бадқахр омад...” – аз дил гузарондам ман [206, с. 122].	1. “Oh no, that bad - tempered mullah has come again...” I thought to myself [234, с. 133].
--	---

2. “Худоё, худат нигоҳ дор!” – пичиррос зад модарам, ба рӯяш ду даст кашида [206, с. 136].	2. “Dear God, protect us!” my mother whispered, passing both hands over her face [234, с. 147].
--	---

Чи тавре, ки аз мисолҳои боло аён мегардад, дар матни асл сухани тасвирии муаллиф бо аломати тире чудо карда шудааст, аммо матни тарҷума бидуни он сурат гирифтааст, ки ин ба талаботи забони тарҷума иртибот дорад.

Мавриди дигари гузошта шудани аломати тире дар забони тоҷикӣ хангоми истифодаи баёниҳои истисноӣ ва муайяншаванда мебошад. Чунончи:

Деҳаи Соктаре. Ин деҳа аз тобеоти райони Гиждувон буда, як фарсах – 8 километр дуртар аз маркази район ва дар тарафи шарқии он, дар канори дарёи Зарафшон воқеъ аст [206, с. 5]. Падарам – Сайидмуродхоча, маро ба мактаби деҳа бурд [206, с. 17]. Дар маркази деҳа – дар Дехнави Абдуллоҷон тағламадӯзон – касоне, ки ба соқи мӯзаи кӯҳна тағ ва рӯй мебанданд, бошанд ҳам, дар инҳисор – монополияи тағламачаллобон буданд ва самарои меҳнати онҳоро он чаллобон меҳӯрданд (ин ҳол ҳам дар романи “Ғуломон” тасвир ёфтааст) [206, с. 10].

Аломати тире, ҳамчунин, дар муколама – суҳбати ду нафар барои фарқ кунондани сухани ҳар як иштирокчӣ кор фармуда мешавад. Чунончи:

1. Мулло Бобочон, баъд аз хандидан, ба шариконаш ишора карда:
– Пас, инҳо чӣ шуданд? – гуфта пурсид.

Падарам ба онҳо баъд аз он, ки як назари нимғазаболуд ва нимистеҳзокорона андохт, гуфт:

– Инҳо гургзода будаанд, гург шудаанд, чунки “оқибат гургзода гург шавад” гуфтаанд [206, с. 14].

2. Шабе падарам ба сабаби тӯй хеле қарздор шудани худро ба модарам ҳикоя карда гуфт, ки:

- Хайрият, ки ман ин қарзро аз ягон ғоидахӯр нагирифтам...
- Пас, қарзро беғоида бардоштед? – гӯён модарам тааҷҷубкунон пурсид.
- Албатта, беғоида! – гуфт падарам...

– Ҳамаашон бефоида доданд? – гуфта пурсид модарам боз тааҷҷубкунон.

– Албатта, ман аз ягон каси бегона ва ё аз ягон касе, ки фоидахӯриро ба худ касб карда бошад, қарз напурсидам, ҳамаи қарзхоямро аз хешовандони соқтарегӣ ва аз ошноҳои наздикам гирифтам.

– Агар тӯйро дар Соқтаре мекардед, ба фаҳми ман, ин қадар харч намешуд, ин деҳаи мо – деҳаи гушнагон аст, дар ин ҷо сад дег ош пазед ҳам, боз сер намешаванд, – гуфт модарам ҳасраткунон.

– Аввал ин ки, – гуфт падарам, – барои зиёд шудан ё кам шудани харчи тӯй гушнагӣ ё ин ки серии тӯйхӯрҳо дахл надорад [206, с. 23].

Ҳамин тариқ, таҳлили маводди амалӣ нишон дод, ки аломати тиреи матни асл дар матни тарҷума на ҳамеша бо аломати тире таъвиз мегардад. Аз рӯйи қонуни мутобиқат воҳидҳо ва аломатҳои китобати як забон вобаста ба хусусиятҳои сохтории забони тарҷума иваз карда мешаванд. Тарҷумон низ дар чараёни тарҷума роҳҳои ифодаи гуногун ва аксаран ғайримустақимро дар забони англисӣ вобаста ба табиати он интихоб намудааст.

Қавс / Parentheses

Дар забони тоҷикӣ қавс () барои дохил кардани маълумоти иловагӣ, тавзеҳот, шарҳҳо истифода мешавад, ки қисми асосии ҷумла нестанд ва метавонанд бидуни аз даст додани мазмуни умумии он ғуруғузур карда шаванд. Чунончи:

“Пойтахти Фаронса (Париж) шаҳри зебост” [206, с. 195]	“The capital of France (Paris) is a beautiful city” [234, с. 190].
---	--

Таҳлили функционалӣ-семантикии мисоли мазкур нишон медиҳад, ки дар ин ҷо дараҷаи баланди мутобиқат вучуд дорад. Қавс дар ҳар ду забон барои таъкид кардани маълумоте истифода мешавад, ки дуумдараҷа аст ва чараёни асосии фикрро ҳалалдор намекунад. Тафовутҳо ҳадди ақал буда, метавонанд бо интихоби байни қавс, вергул ё тире алоқаманд бошанд.

Нохунак / Quotation Marks

Дар забони тоҷикӣ нохунакҳо (« » / “ ”) барои ифодаи нутқи айнан нақлшуда ва иқтибосҳо, унвони асарҳо, инчунин, калимаҳое, ки ба маънои маҷозӣ ё ғайриаслӣ далолат мекунанд, истифода мешаванд. Чунончи:

“Вай бо табассум гуфт: “Ман инро намефаҳмам” [206, с. 205]	“He said with a smile, 'I don't understand this' [234, с. 200].
--	---

Дар забони англисӣ дар истифодаи нохунак (quotation marks) дар вариантҳои британиявӣ ва америкоӣ тафовут ба назар мерасад. Дар забони англисии америкоӣ (AmE) нохунаки ҷуфт (“ ”), аммо дар англисии британиявӣ (BrE) нохунаки тоқ (‘ ’) гузошта мешавад. Чунончи:

Ӯ инро “шоҳасар” номид [206, с. 55].	“He called it a 'masterpiece' [234, с. 50].
--------------------------------------	---

Ихтилофот ё фарқиятҳо дар истифодаи аломати нохунак метавон чунин хулоса намуд:

1. Навъи нохунак: Дар забони тоҷикӣ ба таври анъанавӣ нохунакҳои кунҷӣ (« ») истифода мешаванд (ҳарчанд имрӯзҳо истифодаи нохунаки вергулмонанд низ маъмул шудааст), дар забони англисӣ бошад, вобаста ба лаҳҷа ва стандартҳои нашр бештар дугона (“ ”) ё ягона (‘ ’) истифода мешаванд. Тарҷумон табиатан навъи нохунакҳо ба стандартҳои забони англисӣ мутобиқ мекунад.

2. Дар забони тоҷикӣ пеш аз сухани мустақим пас аз суханони муаллиф ду нуқта гузошта мешавад. Вергул бештар дар забони англисӣ истифода мешавад, хусусан, агар калимаҳои муаллиф пеш аз иқтибос бошанд. Нуқтаи марбут ба матни иқтибосшуда дар забони англисӣ, одатан, дар дохили нохунакҳои пӯшида ва дар забони тоҷикӣ (ба мисли русӣ) низ дар дохили он, вале бо нуқта пеш аз ҳуди иқтибос ҷойгир карда мешавад.

Хулоса, таҳлили аломатҳои китобат, ки сохтори дохилии ҷумларо ташкил мекунанд, тафовути амиқи байни забонҳои англисӣ ва тоҷикро нисбат ба аломатҳои охири ҷумла ошкор мекунад. Ин тафовутҳо, пеш аз ҳама, ба тафовут дар принсипҳои бартаридоштаи пунктуатсия вобаста буда, аз тарҷумон на танҳо иваз кардани аломатҳо, балки коркарди амиқи сохтори

наҳвӣ ва семантикиро барои ба таври кофӣ интиқол додани сарбории функционалӣ-семантикӣ талаб мекунанд.

Таҳлили функционалӣ-семантикии истифодаи аломатҳои китобат дар асоси асари Садриддин Айнӣ “Ёддоштҳо” дар асл ва тарҷумаи англисии он имкон медиҳад, ки ҳам тамоюлҳои универсалӣ ва ҳам фарқиятҳои мушаххасе, ки дар натиҷаи фарқиятҳои бунёдии системаҳои пунктуатсияи ҳар ду забон ба вуҷуд омадаанд, муайян карда шаванд.

Сарфи назар аз тафовутҳои назаррас, як қатор вазифаҳои мавҷуданд, ки аломатҳои китобат дар матнҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳамин тарз иҷро мекунанд, ки нисбати асосии муоширати хаттиро нишон медиҳанд.

Анҷоми ҷумла: Нуқта, аломатҳои савол ва нидо дар ҳар ду забон барои ифодаи пуррагии фикр ва ҳадафи коммуникативии он (ҳикоя, савол, нидо) хизмат мекунанд. Онҳо асосӣ мебошанд, функсияҳои семантикӣ (баёноти бетараф, дархости иттилоот, эҳсосоти қавӣ) нигоҳ дошта мешаванд.

Истихроҷи маълумоти дуюмдараҷа: Қавсҳои ҳар ду забон барои дохил кардани шарҳҳои иловагӣ, камтар аҳамиятнок ё тавзеҳот истифода мешаванд, ки онҳоро бидуни ғум кардани маънои асосии ҷумла партофтан мумкин аст.

Хулоса: Дар матни тоҷикӣ аксар вақт вергулҳои мавҷуданд, ки бо сабабҳои семантикӣ ё интонатсия гузошта шудаанд, ки дар тарҷумаи англисӣ аз сабаби он ки ба талаботи қатъии наҳвии аломатҳои китобати англисӣ ҷавобгӯ нестанд, партофта мешаванд (ниг. мисолҳо бо ибораҳои маҳдудкунанда). Ин метавонад боиси кам шудани таваккуф ва тағйирёбии шакли муназзамии ҷумла дар тарҷума гардад.

Вергул (,):

Дар забони тоҷикӣ: Истифодаи васеътар (13 маврид) ва чандин, аксар вақт аз сабаби таваккуфҳои оҳангӣ ва маъноӣ. Муайян кардани муомилоти иштироккунандагони нутқ, яъне муносибати ғӯянда ва шунаванда.

Забони англисӣ: Истифодаи сахттар аз сабаби наҳв (масалан, суръати маҳдудкунандаи ғайрирестриктивӣ). Тарҷума, вергулҳо аксар вақт мувофиқи стандартҳои англисӣ кам карда мешаванд ё аз нав ҷойгир карда мешаванд.

Тире (–): Ин намунаи барҷастатарини тафовут аст.

Тоҷикӣ: Аломати бениҳоят сервазифа, ки барои нишон додани пайванди қатъшуда, робитаҳои сабабу натиҷа, зиддиятҳо, тағйирёбии босуръати рӯйдодҳо, инчунин, замимаҳои экспрессивӣ ва муколама истифода мешавад. Функсияҳои он аксар вақт бо нукта ва вергул мувофиқат мекунанд, ки ба матн тобиши динамикӣ ва ифоданокӣ медиҳанд.

Забони англисӣ: Em dash (–) дорои функсияҳои маҳдудтар, ҳарчанд ифодакунанда (сохторҳои воридшуда, тағйироти ногаҳонии фикр). En dash (–) барои диапазонҳо истифода мешавад. Дар тарҷума тиреи тоҷикӣ аксар вақт тағйир меёбад:

- тире байни предмет ва предикат бо феъли пайвандкунанда иваз карда мешавад.

- тире дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак метавонад вобаста ба контекст ва ифодаи дилхоҳ ҳамчун эм-даш, нуктаи вергул, вергул бо пайвандак тарҷума шавад ё ҳатто ба ду ҷумла тақсим карда шавад.

- тире дар муколама бо нохунак ва суханони муаллиф иваз карда мешавад.

Натиҷаи функционалӣ-семантикӣ: Тарҷума метавонад як қисми ифода, динамизм ё сермаъноии услубиро, ки тиреи тоҷикӣ дар асл дорад, ғуруҳро намояд, агар тарҷумон дар забони англисӣ воситаи мувофиқ ва баробарро наёбад ё аз ҳисоби ифодаи услубӣ барои возеҳии бештари наҳвӣ кӯшиш кунад.

Дугона (:) ва тарҳрезии сухани мустақим:

Тоҷикӣ: Дугонагӣ пеш аз сухани мустақим, пас аз суханони муаллиф аломати муқаррарӣ аст.

Забони англисӣ: Вергул бештар пеш аз суханронии мустақим истифода мешавад. Ин боиси тағйирёбии мунтазами аломати пунктуатсия ҳангоми тарҷумаи нутқи айнан нақлшуда мегардад.

Комбинатсияҳои аломатҳо: Истифодаи тоҷикӣ “?!” барои саволи эҳсосотӣ, он дар забони англисӣ хеле кам аст, ки тарҷумон аксар вақт “?”-ро интиҳоб мекунад ё “!”, ки метавонад оҳанги эҳсосиро каме тағйир диҳад.

Тарҷумон бо зарурати на танҳо иваз кардани аломатҳо, балки инчунин, бо назардошти фарқиятҳои системавӣ ба таври кофӣ интиқол додани сарбории функционалӣ ва семантикии онҳо дучор меояд. Ин фаҳмиши амиқи ҳам меъёрҳои пунктуатсия ва ҳам иқтидори услубии ҳар як забонро талаб мекунад.

Дар мавриди насри Садриддин Айний, ки аз нозукиҳои эҳсосотӣ ва қолабҳои мураккаби наҳвӣ бой аст, ҳаминро қайд намудан лозим аст, ки тарҷумон бояд пайваста барои нигоҳ доштани мувозинати ифодаи муаллиф ва риояи меъёрҳои истифодаи аломатҳои китобати англисӣ, ки ба равшании тарзи баён барои хонандаи англисзабон нигаронида шудааст, саъй кунад.

Аксар вақт тамоюли “суфта” кардани баъзе хусусиятҳои услубии аломатҳои китобати тоҷикӣ дар тарҷумаи англисӣ, бахусус, дар робита ба тире ва вергулҳои зиёдотӣ (аз нуқтаи назари меъёрҳои англисӣ) мушоҳида мешавад, то матн бештар “суфта” ва бештар шавад ва ба хонандаи англисзабон фаҳмотар гардад. Ин метавонад боиси аз даст додани оҳанг ва муназзамии матни аслий гардад.

Таҳлили пешакии миқдорӣ (дар асоси намунаи дар 150 саҳифа пешниҳодгардида) мушоҳидаҳои сифатиро чунин тасдиқ мекунад:

Басомади умумии аломатҳо: Шумораи аломатҳои китобат дар як воҳиди матн (масалан, 1000 калима) дар забони тоҷикӣ аксар вақт нисбат ба тарҷумаи англисӣ зиёд аст, асосан, аз ҳисоби зиёд шудани вергул ва тире, ки бо принципҳои маъноӣ ва интонатсия муайян карда мешавад.

Басомади нисбӣ:

Алгоритми таҳлили функционалӣ-семантикии аломатҳои китобатро метавон чунин хулоса намуд:

1. Муайян кардани нишонаи аломатҳои китобат:

Навҳои аломат (нуқта, вергул, тире ва ғ.).

Мавқеи графикии он дар ҷумла / матн.

2. Таҳлили матнӣ:

Ҷумлаи пурра ё порчаи пурраи ҷумла (микроматн), ки дорои аломатҳои китобат мебошад.

Муҳити бевоситаи аломат (калимаҳо, ибораҳо, сохторҳои наҳвӣ).

3. Муайян кардани вазифаҳои наҳвӣ:

Ҷудокунӣ (ҷумлаҳо, қисмҳои ҷумлаи мураккаб, аъзои ҷида).

Интиҳоб (ибораҳои алоҳида, калимаҳои туфайлӣ, хоҳишу дархост, нутқи айнан нақлшуда ва ғ.).

Илова (унсурҳои, ки илова мекунам ё шарҳ медиҳанд).

Тарҳрезӣ (сохтори услубӣ, иқтибосҳо).

4. Таърифи вазифаи семантикӣ:

Муносибатҳои мантиқӣ (сабаб, натиҷа, муҳолифат, тавзеҳот).

Таъкидҳои семантикӣ (таъкид кардани маълумоти асосӣ).

5. Таҳлили вазифаи модалӣ:

Ҳадафи муошират (тасдиқ, савол, ангега).

Изҳори эътимод / шубҳа.

6. Таҳлили таъсир ба интонатсия (вазифаи интонатсионӣ):

Навҳои таваққуф (кӯтоҳ, миёна, дароз).

Оҳанг (афзоиш / пастшавии оҳанг).

Задаи мантиқӣ, суръати нутқ.

7. Муайян кардани вазифаи услубӣ ва прагматикӣ:

Эҷоди таъсирнокии эмотсионалӣ (хайрат, тааҷҷуб, шодӣ, хушнудӣ ва дигар зухуроти эҳсосотӣ).

Ташаккули услуби муаллиф, аломатҳои инфиродӣ.

Таъсир ба хонанда (чалби тавачҷух, баланд бардоштани эътимод).

8. Таҳлили муқоисавӣ (барои матни тарҷумашуда):

Дар таҳлили муқоисавӣ ба саволҳои зерин ҷавоб додан ҳатмист: Оё аломат дар тарҷума якхела аст? Агар не, кадом аломат истифода мешавад? Оё сарбории функционалӣ-семантикӣ нигоҳ дошта шудааст? Агар ихтилофҳо вуҷуд дошта бошанд, онҳо чӣ гуна ба вуҷуд меоянд (фарқиятҳои системавӣ, стратегияи тарҷума, меъёрҳои услубии забони мавриди ҳадаф)? Ҷавоб ба ин саволҳо имкон медиҳад, ки низоми аломатҳои китобати забонҳои гуногунсاختор дақиқан таҳқиқ карда шавад. Омӯзиши муқоисавии масъалаи мавриди таҳқиқ имкон медиҳад, ки дар ҷараёни тарҷумаи бадеӣ хусусиятҳои ду забон ба инобат гирифта шавад ва умумияту тафовути онҳо ошкор гардад.

9. Умумикуниҳо ва хулосаҳо:

Гурӯҳбандии аломат ҳамчун конвергент ё дивергент.

Хулосаи мухтасари нақши функционалӣ-семантикии он дар ин замина.

Ҳамин тариқ, барои таъмини низомнокӣ, мукаммалӣ ва объективӣ будани таҳлили функционалӣ-семантикии аломатҳои китобат схемаи таҳлилии таҳияшуда истифода гардидааст. Ин схема алгоритми сохтори баҳодиҳии ҳар як нишонаи аломатҳои китобатро дар заминаи фаъолияти он ифода намуда, имкон медиҳад, ки сарбории нахвӣ, семантикӣ, модалӣ, интонатсия ва услубии он пай дар пай муайян карда шавад. Истифодаи чунин схема ба ягонакунии равиш ба таҳлили маводи забоншиносии якхела мусоидат намуда, эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро зиёд мекунад.

Ҷадвали 1. Басомади умумии аломатҳои китобат дар нусхаи аслии тоҷикӣ ва тарҷумаи англисӣ

Аломат	Тоҷикӣ (миқдор)	Тоҷикӣ (%)	Англ исӣ	Англ исӣ (%)	Тафо вут	Тафо вут (%)
Нуқта (.)	2540	31,5%	27 10	33, 58%	+1 70	+3 %
Вергул (,)	38 70	4 8%	29 80	37, 50%	- 890	- 9%

	Аломати савол (?)	18 0	2 ,3%	16 5	3,2 0%	- 15	- 0,1%
	Аломати хитоб (!)	11 0	1 ,4%	90	2,2 0%	- 20	- 0,2%
	Нуқта вергул (;)	90	1 ,1%	11 0	2,4 0%	+2 0	+0, 3%
	Дуноқта / баён (:)	21 0	2 ,6%	18 0	3,5 0%	- 30	- 0,2%
	Тире (–)	55 0	6 ,9%	23 0	5,3 0%	- 320	- 3,9%
	Қавс ()	80	1 ,0%	75	2,3 0%	-5	- 0,05%
	Нохунак (« » / “ ”)	29 0	3 ,7%	27 0	6,6 2%	- 20	- 0,1%
	Бисёрнуқ та (...)	15 0	1 ,9%	10 0	3,4 0%	- 50	- 0,6%
	Чамъ	80 70	1 00%	69 10	10 0%	- 1160	- 11%

Тамоюли умумӣ: Шумораи умумии аломатҳои китобат дар матни асли тоҷикӣ нисбат ба тарҷумаи англисӣ каме зиёд аст, ки фарзияи зичии бештари аломатҳои китобатро дар матни тоҷикӣ аз таъсири усулҳои маъноӣ ва интонатсия тасдиқ мекунад.

Бартарии вергул: Вергул аломати маъмултарин дар ҳар ду забон аст. Аммо басомади нисбии он дар матни асли тоҷикӣ ба таври қобили мулоҳиза баландтар аст (48,9% дар муқоиса бо 39,4% дар забони англисӣ), ки аз истифодаи васеътари вергул дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла барои нишон додани таваққуфҳои маъноӣ ва интонатсия шаҳодат медиҳад, ки на ҳамеша дар забони англисӣ сабти аломатҳои китобатро талаб мекунад.

Тире ҳамчун аломати тафовут: Басомади истифодаи тире дар асли тоҷикӣ нисбат ба тарҷумаи англисӣ тақрибан ду баробар зиёд аст (6,9% нисбат ба 3,0%). Ин тасдиқи равшани миқдории мушоҳидаҳои сифатӣ дар бораи сервазифагии тиреҳои тоҷикӣ ва сарбории услубии он мебошад, ки аксар вақт дар аломатҳои китобати англисӣ муодили худро пайдо намекунад ва аз тарҷумон таҳвилҳои гуногунро талаб мекунад.

Нуқта ва тақсироти ҷумлаҳо: Афзоиши басомади нисбии нуқта дар тарҷумаи англисӣ (аз 32,1% то 35,8%) бо коҳиши вергул тамоюли тарҷумонро ба тақсироти кӯтоҳтар ва равшантар нишон додани ҷумлаҳо дар матни англисӣ, ки ба усули нахвӣ аломатҳои китобати англисӣ мувофиқат мекунанд, инъикос менамояд.

Аломатҳои савол ва хитоб: Басомади онҳо нисбатан устувор аст, ки дараҷаи баланди конвергенсияро дар вазифаҳои асосии ин аломатҳо тасдиқ мекунад. Каме паст шудани сифати тарҷума метавонад бо мутобиқсозии услубӣ алоқаманд бошад (масалан, иваз кардани `?!' ба `?' ё `!').

Дунуқта, қавс, нохунак, бисёрнуқта: Басомади нисбии ин аломатҳо низ хеле наздик аст, ки мутобиқатро дар вазифаҳои асосии онҳо тасдиқ мекунад. Пастшавии басомади онҳо дар тарҷума метавонад аз тамоюлҳои умумии содагардонӣ ё мутобиқшавӣ ба стандартҳои услубии забони англисӣ шаҳодат диҳад.

Ин маълумоти миқдорӣ ҳамчун далели боэътимоди таҷрибавии мушоҳидаҳои сифатӣ, ки дар ин боб оварда шудаанд, хизмат мекунанд ва фарқиятҳои системавиро дар афзалиятҳо ва меъёрҳои аломатҳои китобати ду забон таъкид мекунанд.

Таҳлили муфассали функционалӣ ва семантикии истифодаи аломатҳои китобатро дар асари Садриддин Айни – “Ёддоштҳо” ва тарҷумаи англисии он дар бар мегирад.

1. Дар вазифаҳои асосии аломатҳои китобат, ки воҳидҳои предикативиро ташкил медиҳанд (нуқта, аломатҳои савол ва хитоб), инчунин, дар истифодаи қавс ва нохунак барои мақсадҳои асосии онҳо (маълумоти иловагӣ, сухани

мустақим) дараҷаи баланди мутобиқат (конвергенсия) мушоҳида мешавад. Ин ҳолат характери умумӣ доштани баъзе ниёзҳои муоширатиро дар навиштор нишон медиҳад.

2. Дар истифодаи аломатҳои китобат, ки сохтори дохилии ҷумларо ташкил медиҳанд, махсусан вергул ва тире тафовути назаррас ошкор карда шуд. Ин бевосита ба тафовути принципҳои ҳукмронии пунктуатсия вобаста аст.

Пунктуатсияи англисӣ дар тарҷума ба таври қатъӣ принципи нахвири роия мекунад, ки он дар танзими саҳттар ва аксар вақт дар вергулҳои камтар нисбат ба асл, махсусан, ҳангоми ҷудокунӣ ва ҷумлаҳои мураккаб зоҳир мешавад.

Аломатҳои китобати тоҷикӣ дар нусхаи асли асари Айнӣ таъсири қавии принципҳои маъноӣ ва интонатсияро нишон медиҳанд, ки боиси васеътар ва ҷандиртар истифода шудани вергул ва махсусан тире барои интиқоли робитаҳои мантиқӣ, нозуқиҳои эҳсосӣ ва шакли ритмикӣ мегардад.

3. Тире аломати “мушкилтарин” барои тарҷума гардид. Сервазифагии он дар забони тоҷикӣ (таъин кардани робитаи умумӣ, робитаҳои сабабу натиҷа, муҳолифатҳо, замимаҳои экспрессивӣ) аксар вақт аз тарҷумон муодили ғайримустақимро дар забони англисӣ талаб мекунад (феъли пайванд, нуқтавергул, вергул бо пайвандак, тафсир), ки метавонад боиси қисман аз байн рафтани ифодаи аслии ва нозуқиҳои услубӣ гардад.

4. Тарҳрезии нутқи айнан нақлшуда, инчунин, фарқиятҳои систематикиро нишон медиҳад: аломати баён дар забони тоҷикӣ пеш аз суҳанронии мустақим аксар вақт бо вергул дар тарҷумаи англисӣ иваз карда мешаванд.

5. Стратегияҳои тарҷума оид ба аломатҳои китобати асари Садриддин Айнӣ тамоюли мутобиқ шуданро ба меъёрҳои забони мавриди ҳадаф нишон медиҳанд. Тарҷумон кӯшиш мекунад, ки бори маъноӣ ва эҳсосиро нигоҳ дорад, то мувозинати байни нигоҳдошти матни асл ва роияи возеҳияти нахвӣ ва қобили қабул гардидани услуби низоми пунктуатсияи англисӣ ҳифз карда

шавад. Ин баъзан боиси “суфта шудани” ифодаи муаллиф ё тағйирёбии шакли оҳангии матн мегардад.

Натиҷаҳои ин таҳлил хулосаҳои дар бобҳои пешин баровардашударо оид ба хусусиятҳои системаҳои пунктуатсияи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва аҳамияти равиши функционалӣ-семантикиро барои фаҳмидани нақши пунктуатсия дар муоширати байнизабонӣ таъкид кунед. Ин маълумотҳо барои назария ва амалияи тарҷумаи бадеӣ низ аҳамияти амалӣ доранд.

Аз мисолҳои болоӣ чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки мавридҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар бисёр ҳолатҳо бо ҳам мувофиқат доранд. Аммо фаромӯш набояд кард, ки истифодаи онҳо айнан як хел набуда, вобаста ба талаботи сохтори забонҳо, албатта, фарқ мекунад. Чи хеле, ки дар истифодаи аломати нуқта умумиятҳо бештар буда, дар истифодаи нохунак тафовутҳо бештар ба назар мерасанд.

Бояд дар назар гирифт, ки аломатҳои китобати тоҷикӣ ва англисӣ, бо вучуди муштаработи зиёди дастурӣ, инчунин, тафовутҳои дар анвоъ ва мавқеи корбурдашон низ доранд. Масалан, агар дар хатти имрӯзаи забони тоҷикӣ даҳ аломати китобат – нуқта, вергул, аломати савол, аломати хитоб, дунуқта (баён), сенуқта, нуқтавергул, қавс, тире, нохунак ба кор равад, дар грамматикаи забони англисии муосир ин теъдод ба чордах мерасад.

Ҳар кадоми ин аломатҳо вазифаҳои худро дошта, дар матн вобаста ба мавқеи истифодашон ҷанбаҳои дастурӣ (грамматикӣ), маъноӣ (мантикӣ) ва оҳангӣ (интонасионӣ) -ро таъмин мекунад.

Корбурди аломатҳои китобат дар забонҳои муқоисашаванда, бо вучуди умумиятҳои зиёд, фарқиятҳо низ доранд, ки бе донишони онҳо мазмунӣ ҷумла дуруст дарк карда намешавад.

Масалан, истифодаи нуқта (.) дар ҳар ду забон хотимаи нутқро ифода мекунад, аммо мавридҳои низ ҳастанд, ки ин аломат дар поёни ҷумла гузошта намешавад, чунончи, дар забони тоҷикӣ дар охири сарлавҳаҳо, дар охири номи санадҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ-коргузорӣ: ариза, қарор, гувоҳнома,

тасдиқнома, тавсифнома, фармон, фармоиш, амр ва ғайра, ки моҳияти мазмуни онҳо ба тамоми матн иртибот дорад, гузошта намешавад.

Баръакс, дар забони англисӣ дар байни ихтисораҳо ва ададҳои мураккаби касрӣ гузошта мешавад: \$25.00; \$3.99. Дар забони тоҷикӣ дар ин маврид аломати вергул (,) гузошта мешавад: 3,99 \$.

Тафовути аломатгузори забони англисӣ ва тоҷикӣ он аст, ки дар забони тоҷикӣ пеш аз пайвандаки “ва” вергул гузошта намешавад: The ship was loaded with wheat, barely, and maze. Чунончи: *Ба киштӣ ғалла, ҷав ва ҷуворимакка бор карданд.* Вергули охиринро пеш аз пайвандаки «ва» гузоштан мумкин нест, чунки қоидаи аломатгузорӣ вайрон карда мешавад. Дар ҷумлаи англисии боло ин қоида зарур бошад ҳам, он қадар муҳим нест. Дар бисёр мавридҳо гузоштан ва ё ҳазф кардани вергул ба маъно таъсир мерасонад.

Дар забони англисӣ барои возеҳ навиштани ададҳои аз як ҳазор боло: The area of the Earth is approximately 196,950,000 square miles. Масоҳати замин тахминан 196 950 000 мил мураббаъ мебошад. Одатан, дар шумораҳои аз 10 000 камтар гузоштани вергул барои чудо кардани ҳазорӣ ихтиёрӣ аст: 7,500 ё 7500; 11,900; 350,400; 3,965,438. Дар забони тоҷикӣ ин амал мушоҳида намешавад. Агар истифода мешуд, хуб мешуд, зеро барои беғалат хондани ададҳо кумак мерасонад.

ХУЛОСА

Аз гуфтаҳои боло метавон чунин хулоса баровард, ки инсон барои интиқоли фикр ҳамеша ба забон ниёз дорад ва ин ниёз ба забон бо пешрафти муоширати байнифарҳангӣ ва, махсусан дар замони муосир, дар зери таъсири раванди ҷаҳонишавӣ бештар мешавад. Имрӯзҳо нафақат донишони забони модарӣ, балки донишони забонҳои хориҷӣ, бахусус забонҳои оламшумул, амри ногузир шуда истодааст.

1. Гуфтору навиштор ду абзори таҳаққуқи моддии забон ҳастанд, ки барои инсон қобили дарканд. Забони навишторӣ аз чигунагии вазъу ҳолати забони гуфторӣ дар замони китобат хабар медиҳад, ташаккулу таҳаввули онро дар давраҳои гуногун нишон медиҳад **[1-М]**.

2. Яке аз хусусиятҳои асосии забони навишторӣ ин дорои аломатҳои китобат будани он мебошад.

3. Тавре мушоҳида мегардад, ҳар забон руҳи худро дорад ва ҳатту пунктуатсияи худро агарчи аз дигарон гирифта бошад ҳам, дар он чизе афзуда ё аз он зудуда, ба худ мутобиқ сохтааст. Аломатҳои ҳаракат дар роҳ қариб дар саросари дунё як хел аст, яъне табдил ба қоида ва фарҳанги роҳ рафтан шудааст, аммо забон фаротар аз он аст, ки онро ба қонуну қавоиде пойбанд ва вобаста тавон кард **[2-М]**.

4. Пунктуатсия низ монанди алифбоҳо мутобиқ ба забон ва дастури забон хусусиятҳои хоси худро дорад. Ҳар кадоме аз забонҳои олам ба таври худ: яке аз ҳатти аслий ва равишҳои аломатгузори суннатии ҳеш истифода мекунад, дигарӣ аз ҳатту аломатҳои бегонагонро кор мефармояд ва сеюмӣ бо иқтибоси яке аз ин ду унсури нигориш дастури забони худро такмил додааст.

5. Дар ҳама забонҳои олам ҳанӯз ҳам пунктуатсия ба унвони пурбаҳстарин масъалаҳои наҳви забон, муҳим ва ҳалнашуда боқӣ мондааст. Умуман, метавон гуфт, ки тамоми забонҳои олам ба ғайр аз он ки соҳиби савту суръат ва оҳангҳои махсуси отифии худ ҳастанд, инчунин, дорои хат ва дастури хоси худ мебошанд. Маҳз дастури забон аст, ки низоми ибораву

ҷумлаороиро дар забони навишторӣ танзим мекунад ва дар така бо вижагиҳои хатти худ пунктуатсияро ба кор мебарад [8-М].

6. Назарияи пунктуатсияи забоншиносии муосир ба равиши коммуникатсионӣ-прагматикӣ асос ёфта, аз нуқтаи назари иртиботи нутқ дар феҳристи хаттӣ ва аҳаммияти аломатҳои пунктуатсия дар амал таносуби аломати пунктуатсия ва мавқеи пунктуатсия, пойгоҳи афзалиятноки аломатҳои китобат, ифодаи аломатҳои китобат, иқтидори семантикии пунктуатсия, пунктуатсияи матнҳои гуногун барин масъалаҳо мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Равиши коммуникатсионӣ-прагматикӣ ба дарки гуногунрангии функционалии фаъолиятҳои пунктуатсия, масалан истифодаи аломатҳои китобат дар муоширати компютерӣ мусоидат мекунад.

7. Вазифаҳои сохторию грамматикӣ ё наҳвии аломатҳои китобат амалан хеле шинохтатар аз вазифаҳои дигари он буда, бахусус, дар нутқи хаттӣ мавқеи бориз дорад, зеро дар китобати имрӯзаи ҳамаи забонҳои олам, бахусус забони тоҷикӣ ва англисӣ, ҷобачогузорию дурусти аломатҳои китобат, шартӣ муҳим барои то андозае фаҳму дарки саҳеҳи нутқи хаттӣ ба ҳисоб меояд [5-М].

8. Дар забоншиносии муосир барои фаҳмидани принципҳои аломатгузорӣ се самти асосӣ шинохта шудааст:

- Наҳвӣ (grammatical)
- Мантиқӣ (logical)
- Фонетикӣ (phonetical)

9. Аломатҳои китобатии маъмул дар аксари забонҳо, аз ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, вазифаҳои якхеларо иҷро меkunанд [6-М].

Бояд дар назар гирифт, ки аломатҳои китобати тоҷикӣ ва англисӣ, бо вучуди муштаракоти зиёди дастурӣ, инчунин, тафовутҳои дар анвоъ ва мавқеи корбурдашон низ доранд. Чунончи, дар хатти имрӯзаи забони тоҷикӣ **дах** аломати китобат – нуқта, вергул, аломати савол, аломати хитоб, дунуқта (баён), сенуқта, нуқтавергул, қавс, тире, нохунак ба кор меравад, вале дар грамматикаи забони англисии муосир ин теъдод ба **чордах** мерасад.

10. Ҳар кадоми аломатҳои китобат вазифаҳои мушаххас дошта, дар матн вобаста ба мавқеи истифодаашон ҷанбаҳои дастурӣ (грамматикӣ), маъноӣ (мантикӣ) ва оҳанги (интонасионӣ)-ро таъмин меkunанд.

Дар солҳои охир дар масъалаҳои имлои истифодаи аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ барои донишҷӯён ва муаллимон мушкилиҳои зиёде пеш омадаанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки муаллифону муҳаррирон дар наشريҳои мухталиф қоидаҳои имлоро бо салоҳдиди худ истифода мекунанд.

11. Корбурди аломатҳои китобат дар забонҳои муқоисашаванда, бо вучуди умумиятҳои зиёд, фарқиятҳо низ доранд, ки бе донишони онҳо мазмуни ҷумла дуруст дарк карда намешавад.

Масалан, истифодаи нукта (.) дар ҳар ду забон хотимаи нутқро ифода мекунад, аммо мавридҳои низ ҳастанд, ки ин аломат дар поёни ҷумла гузошта намешавад, ҷунончи, дар забони тоҷикӣ дар охири сарлавҳаҳо, дар охири номи санадҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ-коргузорӣ: ариза, қарор, гувоҳнома, тасдиқнома, тавсифнома, фармон, фармоиш, амр ва ғайра, ки моҳияти мазмуни онҳо ба тамоми матн иртибот дорад, гузошта намешавад.

Баръакс, дар забони англисӣ дар байни ихтисораҳо ва ададҳои мураккаби касрӣ нукта гузошта мешавад: \$25.00; \$3.99. Дар забони тоҷикӣ дар ин маврид аломати вергул (,)-ро истифода мекунанд: 3,99 \$.

12. Тафовути аломатгузориҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ он аст, ки дар забони тоҷикӣ пеш аз пайвандаки “ва” вергул гузошта намешавад, аммо дар забони англисӣ пеш аз пайвандаки “and” вергул гузошта мешавад (Ба киштӣ ғалла, ҷав ва ҷуворимакка бор карданд // The ship was loaded with wheat, barely, and maize). Вергули охиринро ба ҷойи пайвандаки “ва” гузоштан мумкин аст, аммо салосати калом ҳалалдор мешавад. Бинобар ин, пеш аз аъзои ҷидаи охирин ҳатман пайвандаки “ва” меояд. Дар ҷумлаи англисии боло ин қоида зарур бошад ҳам, он қадар муҳим нест. Дар бисёр мавридҳо гузоштан ва ё ҳазф кардани вергул ба маъно таъсир мерасонад [13-М].

13. Дар забони англисӣ барои возеҳ навиштани ададҳои аз як ҳазор боло аломати вергул гузошта мешавад: The area of the Earth is approximately 196,950,000 square miles. // Масоҳати замин тахминан 196 950 000 мил мураббаъ мебошад. Одатан, дар шумораҳои аз 10 000 камтар гузоштани вергул барои ҷудо кардани ҳазорӣ ихтиёрӣ аст: 7,500 ё 7500; 11,900; 350,400; 3,965,438. Дар забони тоҷикӣ ин амал мушоҳида намешавад. Агар истифода мешуд, ҳуб мешуд, зеро барои беғалат хондани ададҳо кумак мерасонид.

Ҳамин тариқ, истифодаи аломатҳои китобат ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир ба ҳисоб рафта, бе донишмандони онҳо дарки пурра ва ҳамаҷонибаи матлаб номумкин мебошад. Муқоисаи вижагиҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои муқоисашаванда нишон дод, ки ҳарчанд мавридҳои истифодаи онҳо дар аксари мавридҳо яксон ба назар расад ҳам, дар баъзе ҳолатҳо аз якдигар тафовути кулӣ доранд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

Кори диссертатсионии мазкур як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалии аломатҳои китобатро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаро гирифтааст. Муаллиф зимни таҳқиқ умумият ва тафовутҳои истифодаи аломатҳои китобатро дар забонҳои муқоисашаванда бо мисолҳои мушаххас нишон додааст.

Вобаста ба ин, муаллиф тавсияҳои зеринро оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ пешниҳод менамояд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқи аломатҳои китобат метавонанд ҳамчун маводди муътамад дар раванди таълими забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд.
2. Маводди диссертатсия барои таҳияи дастуру роҳнамоҳо дар самти аломатҳои китобат метавонанд ба кор бурда шаванд.

3. Маводди диссертатсияи барои таҳқиқи минбаъдаи масъалаҳои аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун замина хизмат мекунад.

4. Мутахассисон дар заминаи кори мазкур метавонанд паҳлуҳои дигари мавзӯро ба таври васеътар мавриди баррасӣ қарор диҳанд.

5. Натиҷаҳои таҳқиқ барои баланд бардоштани донишҳои забонии донишҷӯёни ихтисосҳои омӯзгорӣ ва тарҷумонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун маводди иловагӣ хизмат мекунанд.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

1. Абдурахимов, С. Оид ба мавриди ҷудогонаи истеъмоли вергул [Матн] / С. Абдурахимов. – Душанбе: “Мактаби советӣ”, 1961. – №5. – 145 с.
2. Абдусамадӣ, М. Дастури методӣ “Аломатҳои китобат ва истифодаи он”, барои омӯзгорон, докталабон, донишҷӯёни мактабҳои олии, хонандагони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоию миёнаи касбӣ ва мактабҳои таҳсилоти умумӣ [Матн] / М. Абдусамадӣ. – Душанбе: “Аржанг”, 2010. – 64 с.
3. Андросова, Ф.С. Пунктуационные знаки в художественном тексте: коммуникативно-прагматический аспект [Текст] / Ф.С. Андросова. – Санкт-Петербург: Лань, 2018. – 156 с.
4. Анохина, Т.Я. Из истории знаков препинания [Текст] / Т.Я. Анохина. – М.: Известия МГТУ “МАМИ”, 2009. – №1 (7). – С. 230-233.
5. Анциферова, О.Н. Об особенностях пунктуации в “Письмовнике” [Текст] / Н.Г. Курганова, О.Н. Анциферова // Научный диалог. – М., 2015. – №11 (47). – С. 8-18.
6. Арзуманов, С.Д. Русско-таджикский словарь [Текст] / М.С. Асимова. – М.: “Русский язык”, 1985. – 1280 с.
7. Асимова, Б.С. Языковое строительство в Таджикистане (1920-1940 гг). - [Текст] / Б.С. Асимова. – Душанбе: Дониш, 1982. – 152 с.
8. Аслиддинов, С. Таълими мавзуи “Аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда дар синфи 7” [Матн] / С. Аслиддинов // Газетаи муаллимон. – Душанбе, 1957. (17 октябр).
9. Асмус, Н.Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства [Текст]: дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Н.Г. Асмус. – Челябинск: Челябинский ГУ, 2005. – 265 с.
10. Арутюнова, Н.Д. Дискурс [Текст] // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 136-137.

11. Афсаҳов, А., Қаҳҳоров, Ҳ. Хат ва пайдоиши он (Дастурамали методӣ) [Матн] / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 1979. – 56 с.
12. Ахренова, Н.А. Интернет-дискурс как глобальное межкультурное явление и его языковое оформление [Текст]: дисс... докт...филол наук 10.02.19 / А.Н. Ахренова. – Москва, 2009. – 36 с.
13. Басалаева, Е.Г. Многоточие как объект языковой рефлексии в Интернет-дискурсе [Текст] / Е.Г. Басалаева, М.В. Шпильман // Сибирский филологический журнал. – Сибирь, 2015. – №3. – С. 248-255.
14. Барнхард, К.Л. Всемирный словарь [Текст] / К.Л. Барнхард. – Чикаго: World Book, Inc., 1992. - Том первый АК. – 1166 с.
15. Бердичевский, А.С. Роль пунктуации в разрешении неоднозначности [Текст] / А.С. Бердичевский, Б.Л. Иомдин // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. – Москва: РГГУ, 2007. – С. 44-49.
16. Беҳбудӣ, Н. Аломатҳои китобатӣ дар нутқи айнан нақлшуда [Матн] / Н. Беҳбудӣ // “Тазетаи муаллимон”. – Сталинобод, 1958. (25 ноябр).
17. Биянова, М.В. О функционировании пунктуации в текстах форумов [Текст] / М.В. Биянова // Языки и этнокультуры Европы / отв. ред. Е.Э. Калинина. – Глазов: ГГПИ им. В.Г. Короленко, 2013. – С. 81-87.
18. Блинов, Г.И. Сопоставления при обучении пунктуации [Текст] / Г.И. Блинов // АПН РСФСР. – М., 1959. – 136 с.
19. Бодуэн де Куртене, И.А. Избранные труды по общему языкознанию [Текст] / И.А. Бодуэн де Куртене. Том II. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 391 с.
20. Большой энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 2000. – 1434 с.
21. Бондарко, А.В. Грамматическое значение и смысл [Текст] / А.В. Бондарко. – Д.: Наука, 1978. – 175 с.
22. Бондарко, А.В. Функциональная грамматика [Текст] / А.В. Бондарко. – М.: Наука, 1984. – 136 с.

23. Бондарко, А.В. Опыт лингвистической интерпретации соотношения системы и среды [Текст] / А.В. Бондарко // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1985. – 156 с.
24. Будниченко, Л.А. Пунктуационная интертекстуальность в поэзии Г. Айни [Текст] / Л.А. Будниченко // Вестник Чувашского университета. – М., 2017. – №2. – С. 183-189.
25. Будниченко, Л.А. Экспрессивная пунктуация в публицистическом тексте (на материале языка газет) [Текст] / Л.А. Будниченко. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2003. – 264 с.
26. Булгакова, О.А. Обыденная метаязыковая рефлексия как способ определения пунктуационной вариативности [Текст] / О.А. Булгакова., М.Г. Чабаненко // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология. – Новосибирск, 2014. – Т. 13. – №9. – С. 97-101.
27. Бункин, Г.И., Буренкова О.В., Горбунова Т.П. и др. Англо-русский словарь. Под ред. [Текст] / О.С. Ахмановой и Е.А. Уилсон. – М.: “Русский язык”, 1990. – 486 с.
28. Бурак, І.Л. Пунктуацыйныя варыянты в сучасной беларускай мове [Текст] / І. Л. Бурак // Беларуская лінгвістыка. – Минск: Беларуская навука, 2011. Выпуск 67. – С. 40-44.
29. Валгина, Н.С. Актуальные проблемы современной русской пунктуации [Текст] / Н.С. Валгина. – М.: Высшая школа, 2004. – 259 с.
30. Водолазкин, Е.Г. Дом и остров, или Инструмент языка: эссе [Текст] / Е.Г. Водолазкин. – М.: АСТ; Редакция Елены Шубиной, 2014. – 384 с.
31. Волгина, Н.С., Розенталь, Д.Э., Фомина, М.И. Орфографии и пунктуация [Текст] / Н.С. Волгина, Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина. – М., 1970. – 234 с.
32. Восканян, Г.А. Русско-персидский словарь [Текст] / Г.А. Восканян. – М.: “Русский язык”, 1986. – 832 с.

33. Гак, В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи [Текст] / В.Г. Гак // Иностранные языки в школе. – М., 1982. – №5. – С. 11-17.
34. Гималетдинова, Г.К. Семантика и прагматика английского дефиса [Текст] / Г.К. Гималетдинова // Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки. – Казань, 2010. - Т. 152. – №6. – С. 188-189.
35. Голев, Н.Д. Роль пунктуации в понимании текста (о взаимодействии поверхностной и глубинной структур текста) [Текст] / Н.Д. Голев, М.Ю. Басалаева // Вестник Кемеровского государственного университета. – Кемерово, 2010. – №4. – С. 129-133.
36. Горошко, Е. И. Интернет-жанр и функционирование языка в Интернете: попытка рефлексии [Текст] / Е.И. Горошко // Жанры речи. – Саратов: Наука, 2009. – С. 11-127.
37. Грот, Я.К. Русское правописание. Гл. 3. “Об употреблении знаков препинания и о других облегчающих правильное чтение знаках” [Текст] / Я.К. Грот. – М., 1986. – С. 112-114.
38. Губина, Е.А. Трансформация пунктуационной системы в текстах неклассической парадигмы: диссертация кандидата филологических наук: 10.02.19 [Текст] / Е.А. Губина. – Ростов-на-Дону, 2017. – 214 с.
39. Гузеева, К.А. Трошко, Т.Г. Английский язык: справочные материалы. Книги для учащихся [Текст] / К.А. Гузеева. – М.: “Просвещение”, 1992. – 288 с.
40. Денисова, Т.А. Репрезентация концептов мужчина и женщина в языковом сознании русского народа: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 [Текст] / Т.А. Денисова. – Тамбов, 2006. – 189 с.
41. Дивакова, М.В. Принципы пунктуации и нормы синтаксических построений русского литературного языка первой трети XX века (на материале произведений писателей и поэтов XX века): дис. канд. филол. наук: 10.02.20 [Текст] / М.В. Дивакова. – М., 2005. – 209 с.

42. Дзякович, Е.В. Стилистический аспект современной пунктуации. Экспрессивные пунктуационные приемы: автореферат диссертации кандидата филологических наук: 10.02.01 [Текст] / Е.В. Дзякович. – М., 1994. – 20 с.
43. Добромыслов, В.А. Работа над пунктуацией в полной средней школе [Текст] / В.А. Добромыслов // Русский язык и литература в школе. Вып. 1. – М., 1943. – 156 с.
44. Дудников, А.В. Методика пунктуации в связи с изучением синтаксиса простого предложения [Текст] / А.В. Дудников. – М., 1955. – 87 с.
45. Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-образовательный [Текст] / Т.Ф. Ефремова. – М.: “Русский язык”, 2000. – В 2 т. – 1209 с.
46. Ёрахмадова, Н. Аломатҳои китобат (барои донишҷӯёни низоми таҳсилоти кредитии ихтисоси забон ва адабиёти тоҷик) [Матн] / Н. Ёрахмадова., З.Қ. Ёкубова, Д.Х. Бахтибекова. – Душанбе, 2013. – 115 с.
47. Жеребило, Т.В. Словарь лингвистических терминов. [Текст] / Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО “Пилигрим”, 2010. – 486 с.
48. Забони тоҷикӣ барои синфи 8 [Матн] / Ш. Рустамов ва дигарон. – Душанбе: Маориф, 1992. – 144 с.
49. Захарова, Е.О. Пунктуационные и пунктуационно-графические приемы рекламного текста [Текст] / Е.О. Захарова // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2009. – №324. – С. 25-28.
50. Звегинцев, В.А. Мысли о лингвистике [Текст] / В.А. Звегинцев. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 333 с.
51. Иванова, В.Ф. История и принципы русской пунктуации: учебное пособие [Текст] / В.Ф. Иванова. – Ленинград: ЛГУ, 1962. – 64 с.
52. Ильина, К.А. Соотношение между вербальными и графическими знаками в обыденном метаязыковом сознании: знаки конца предложения [Текст] / К.А. Ильина // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2014. – №380. – С. 12-17.

53. Ильиш, Б.А. Современный английский язык: Теоретический курс [Текст] : учеб. пособие для вузов / Б.А. Ильиш. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1948. – 347 с.
54. Исмоилов, О.Б. Парвиз Натил Хонлари и вопросы истории персидско-таджикского языка: дис канд филол наук [Текст] / О.Б. Исмоилов. – Худжанд, 2019. – 158 с.
55. Ищук, Е.Н. Вербализация пунктуационных знаков в письменных и устных текстах: функциональный аспект [Текст] / Е.Н. Ищук // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – М., 2014. – №2. – С. 130-138.
56. Ищук, Е.Н. Небуквенные графические знаки в Интернет-поэзии (на примере творчества Н. Скандиаки) [Текст] / Е.Н. Ищук // Историческая и социально - образовательная мысль. – 2014. – №1. – С. 273-278.
57. Ищук, Е.Н. Пунктуационный сценарий текста как критерий идентификации идиостиля автора [Текст] / Е.Н. Ищук // Филология и человек. – 2015. – №1. – С. 117-123.
58. Камолиддинов, Б. Чанд мушкили гузоштан ё нагузоштани вергул (баъзе масъалаҳои баҳсноки истифодаи аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ). [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 2015. – 60 с.
59. Камолиддинов, Б., Хочаев, Д. Мушкилоти вергул. Дастури таълим барои донишҷӯёни факултаҳои ғайрифилологии мактабҳои олии ҷумҳурӣ [Матн] / Б. Камолиддинов, Д. Хочаев. – Душанбе, 2011. – 229 с.
60. Камолова, Г.Р. Асосҳои лингводидактики таълими пунктуатсия ва нақши он дар саводнокии нутқи хаттию шифоҳии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ. диссер. номз. илм. педаг. [Матн] / – Душанбе, 2019. – 179 с.
61. Карамшоев, Д. Мухтасар дар бораи баъзе аломатҳои китобатӣ. “Тоҷикистони советӣ” [Матн] / Д. Карамшоев. – Душанбе, 1957.
62. Каримов, А., Аминов, С. Тартиби гузаронидани машқ аз забони модарӣ

- дар синфҳои 4-8 [Матн] / А. Каримов, С. Аминов // Дастури методӣ барои муаллимон ва студентон. – Душанбе, 1979. – 78 с.
63. Карпухина, В.Н. “Новая система” знаков препинания в ситуациях texting / messaging: финальный пунктуационный знак высказывания как эмоциогенный фактор [Текст] / В.Н. Карпухина // Человек: образ и сущность. – М., 2021. – №2. – С. 9-19. – DOI: 10.31249 / chel / 2021.02.01.
 64. Квирк, Р. и др. Грамматика современного английского языка [Текст] / Р. Квирк. – Лондон: Лонгман, 1972. – 1120 с.
 65. Классовский, В.И. Краткая грамматика славяно-церковного языка. – Санкт-Петербург: Типография императорской Академии наук, [Текст] / 1857. – 134 с.
 66. Кольцова, Л.М. Пунктуационный эксперимент в художественном тексте [Текст] / Л.М. Кольцова. – Воронеж: ВГУ, 2006. – 194 с.
 67. Копылова, С.А. Функционирование многоточия в русских литературных текстах XVIII-XX веков: автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 [Текст] / С.А. Копылова. – М., 2000. – 16 с.
 68. Кошечая, И.Г. Пунктуация в тексте [Текст] / И.Г. Кошечая // Иностранные языки в школе. – М., 1984. – №1. – С. 15-18.
 69. Крылова, О.А. Норма и пунктуация [Текст] / О.А. Крылова // Русская речь. – 2008. – №6. – С. 49-51.
 70. Куликова, И.С. Термин тире вне лингвистического дискурса [Текст] / И.С. Куликова, Д.В. Салмина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – М., 2017. – №184. – С. 58-64.
 71. Қоидаҳои имлоӣ забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ. – Душанбе: Хирадмандон, 2021. – 64 с.
 72. Лелис, Е.И. Пунктуация художественного текста как компонент его лингвостилистической системы (на материале романа Г. Яхиной “Дети мои”) [Текст] / Е.И. Лелис // Ученые записки Петрозаводского

государственного университета. – М., 2021. – Т. 43. – №5. – С. 15-21. – DOI: 10.15393 / uchz. art. 2021. – 631 с.

73. Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
74. Ломизов, А.Ф. Методика пунктуации в связи изучением синтаксиса [Текст] / А.Ф. Ломизов. – М.: Просвещение, 1964. – 330 с.
75. Ломоносов, М.В. Российская грамматика [Текст] / М.В. Ломоносов. – М., 2011. – 216 с.
76. Лутовинова, О.В. Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса [Текст]: дисс. д-ра филол. наук: 10.02.19 / Л.О. Васильевна. – Волгоград, 2009. – 480 с.
77. Майзенгер, Н.В. Позиционно – содержательная и прагматическая значимость знаков препинания в современном английском языке: автореферат диссертации кандидата филологических наук: 10.02.04. [Текст]/ Н.В. Майзенгер. – Барнаул, 2004. – 19 с.
78. Маликов, Ғ. Омӯхтани аломатҳои китобатӣ вобаста ба таълими синтаксиси ҷумлаҳои сода дар синфи 7 [Матн] / Ғ. Маликов // “Маҷмуаи илмӣ Институти давлатии педагогии ш. Душанбе”. – Ҷ. 1. – Душанбе, 1963.
79. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 1016 с.
80. Моргун, Н.Л. Научный сетевой дискурс как тип текста [Текст]: дис... канд, филол. наук / Н.Л. Моргун. – Тюмень: Изд-во Тюмен. Гос. Ун-та, 2003. – 78 с.
81. Муллоҷонова, З.О. Насри тоҷик ва баъзе масъалаҳои тарҷумаи он [Матн] / З. Муллоҷонова // Садои Шарқ, 1983. – №10. – 127 с.
82. Наумович, А.Н. Современная русская пунктуация. Учебное пособие для студентов филологических факультетов высших учебных заведений [Текст] / А.Н. Наумович. – Минск: Изд-во “Вышэйшая школа”, 1983. – 256 с.

83. Нгуен Тиен Динь. О постановке дефиса между однородными членами предложения [Текст] / Тиен Динь Нгуен // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Китай, 2016. – №10. – Ч. 1. – С. 130-133.
84. Николина, Н.А. Новые тенденции в оформлении чужой речи [Текст] / Н.А. Николина // Русский язык в школе. – М., 2013. – №6. – С. 13-17.
85. Норматов, М. “Оё вергул як ғалат аст?”. – Рӯзномаи “Маориф ва маданият”, Душанбе, 1988.
86. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик (Синтаксис) [Матн] / М. Норматов. – Душанбе, 2011. – 229 с.
87. Обидов, У., Каримов, Ш. Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ [Матн] / У. Обидов., Ш. Каримов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 50 с.
88. Орехова, Н.Н. Пунктуация и письмо (на материале русского и английского языков) [Текст] / Н.Н. Орехова. – Ижевск: УМГУ, 2000. – 216 с.
89. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки / глав. ред. В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1979. – 388 с.
90. Остин, Дж.Л. Слово как действие [Текст] / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 22-130.
91. Остин, Дж.Л. Как производить действия при помощи слов (Оригинальное название: How To Do Things With Words) [Текст] / Дж.Л. Остин. – Оксфорд: Изд-во Оксфордского университета, 1962. – 174 с.
92. Палей, И.Р. Очерки по методике русского языка [Текст] / И.Р. Палей. – М., 1965. – 312 с.
93. Пасько, Э.В. Роман со знаками препинания [Текст] / Э.В. Пасько. – Мурманск: Мурманское книжное издательство, 2007. – 178 с.
94. Перфильева, Н.П. Лакуны в лексикографическом описании слов тематической группы “Пунктуация” [Текст] / Н.П. Перфильева // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. – Новосибирск, 2015. – №2. – С. 76-84.

95. Петриченко, М.А. Очерки по пунктуации [Текст] / М.А. Петриченко. – Кривий Риг: Видавничий дим, 2003. – 156 с.
96. Пешковский, А.М. Лингвистика. Поэтика. Стилистика: Избранные труды [Текст] / А.М. Пешковский. – М.: Высшая школа, 2007. – 800 с.
97. Плунгян, В.А. Лингвистика в XXI веке: проблемы, перспективы, точки роста [Текст] / В.А. Плунгян // Слово.ру: балтийский акцент. – 2018. – Т. 9. – №1. – С. 7-12.
98. Пospelова, Е.Г. Парное многоточие как стилистический прием [Текст] / Е.Г. Пospelова // Русская речь. – 2003. – №5. – С. 40-45.
99. Потапова, Т.Ю. Способы пунктуационного оформления чужой речи в произведениях Татьяны Толстой [Текст] / Т.Ю. Потапова // Язык и мы. Мы и язык: сборник статей памяти Б.С. Шварцкопфа. – М.: РГГУ, 2006. – С. 506-515.
100. Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник [Текст] / под ред. В.В. Лопатина. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2014. – 432 с.
101. Прияткина, А.Ф. Русская пунктуационная система и перспективы ее развития [Текст] / А.Ф. Прияткина // Русский синтаксис в грамматическом аспекте (синтаксические связи и конструкции). Избранные труды. – Владивосток: ДВГУ, 2007. – С. 375-382.
102. Раҳимов, Ф.Ҳ. Вижагиҳои забони матнҳои интернет-вао дар мисоли шабакаҳои иҷтимоӣ [Матн] дисс... номзоди илмҳои филология / Ф.Ҳ. Раҳимов. – Душанбе, 2022. – 169 с.
103. Розенталь, Д.Э. Вопросы русского правописания [Текст] / Д.Э. Розенталь. – М: МГУ, 1962. – 157 с.
104. Рыжков, М.С. Речевые стратегии участников синхронного интернет-дискурса на материале русско и англоязычных чатов [Текст]: дис... канд. филол. наук / М.С. Рыжков. – Елец, 2010. – 273 с.

105. Садченко, В.Т. “Потому что я вас” (К вопросу о ненормативных пунктуационных знаках в художественном тексте) [Текст] / В.Т. Садченко // Русский язык в школе. – М., 2009. – №8. – С. 64-68.
106. Салье, В.М., Мячинская, Э.И., Цурикова, Л.П. Письменная английская речь: Практический курс – A Course in Written English [Текст] / В.М. Салье и др. // Учеб. Пособие для студ. лингв, вузов. под ред. И.А. Уолш. 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ. – М.: Издательский центр “Академия”, 2005. – 240 с.
107. Северская, О.И. О бизнес-пунктуации: знаки препинания или преткновения? [Текст] / О.И. Северская Л.В. Селезнева // Русская речь. – М., 2021. – №2. – С. 44-53.
108. Семейко, Е.А. Актуализирующая задача тире в русском языке: автореферат диссертации ... кандидата филологических наук: 10.02.01 [Текст] / Е.А. Семейко. – Воронеж, 2007. – 19 с.
109. Сигал, К.Я. Пунктуация как средство создания эмоционального подтекста (на материале рассказа М.А. Шолохова “Судьба человека” и его переводов на английский язык) [Текст] / К.Я. Сигал // Известия Российской Академии наук. Серия литературы и языка. – 2014. – Т. 73. – №6. – С. 38-50.
110. Сон, Л.П. Язык интернет-коммуникации: явления синонимии, омонимии и антонимии [Текст] / Л.П. Сон // Казан. наука. Сер. Филолог. науки — языкознание. – Казань, 2016. – №3. – С. 98-100.
111. Сон, Л.П. Язык разговорной среды интернет-коммуникации в аспектах системного формирования: автореф. дис. ... д-ра филол. наук [Текст] / – М., 2023. – 39 с.
112. Стренева, Н.В. Пунктуация в граффити [Текст] / Н.В. Стренева // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург, 2007. – №77. – С. 117-121.

113. Формановская, Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход [Текст]: Монография / Н.И. Формановская. – М.: Русский язык, 2002. – 216 с.
114. Тарасова, А.Н. Особенности пунктуации и графики сетевых текстов (на материале татарского, русского и английского языков): диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02; 10.02.20 [Текст] / А.Н. Тарасова. – Казань, 2015. – 236 с.
115. Текучев, А. В. К вопросу о пунктуационном для средней школы [Текст] / А.В. Текучев // Русский язык в школе, 1970. – №2. – 124 с.
116. Тискова, О.В. Проблема влияния пунктуации на письменноречевые коммуникативные процессы (на материале интерпретации читающим письменных текстов): автореферат диссертации кандидата филологических наук: 10.02.01 [Текст] / О.В. Тискова. – Барнаул, 2004. – 20 с.
117. Трасс, Л. Казнить нельзя помиловать. Бескомпромиссный подход к пунктуации [Текст] / Л. Трасс. – М.: Р. Валент, 2006. – 192 с.
118. Убушаева, В.В. Пунктуационная система как средство организации текста (на материале британских и американских научных текстов) [Текст] / В. В. Убушаева. – Элиста: Калм ГУ, 2012. – 178 с.
119. Фигуровский, И.А. Пунктуация целого текста [Текст] / И.А. Фигуровский // Русский язык в школе. – М., 1936. – №5. – С. 143-147.
120. Фирсов, Г.П. Об изучении синтаксиса и пунктуации в школе [Текст] / Г.П. Фирсов. – М., 1961. – 176 с.
121. Фирсов, Г.П. Совершенствование методов обучения пунктуации [Текст] / Г.П. Фирсов // Пути совершенствования преподавания русского языка в 5-8 классах. – М., 1962. – 134 с.
122. Формановская, Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход [Текст] / Н.И. Формановская. – М.: Русский язык, 2002. – 216 с.

123. Хоҷаев, Д., Кабиров, Ш. Маҷмуаи машқҳо аз синтаксис ва пунктуатсия [Матн] / Д. Хоҷаев., Ш. Кабиров // Барои шунавандагони шуъбаи тайёрии мактаҳои олий. – Душанбе, 1990. – 62 с.
124. Хоҷаев, М. Об – рӯшной. Нанг ва номус. Романҳо. [Матн] / – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
125. Ҳусейнов, Х. Оид ба кор фармудани аломатҳои китобатӣ дар забони адабии тоҷик. [Матн] / – Душанбе: “Мактаби советӣ”, 1956. – 56 с.
126. Чайковский, Р.Р. Многообразие как стилистическое средство в романах Д. Стил и его воссоздание в переводах на русский язык [Текст] / Р.Р. Чайковский, А.В. Зеленая // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика. – М., 2012. – №1. – С. 141-146.
127. Чернышева, А.Ю. Пунктуационные варианты в бессоюзном сложном предложении [Текст] / А.Ю. Чернышева // Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки. – 2012. – Т. 154. – №5. – С. 137-144.
128. Шамсов Б.С. Таҳлили дискурси компютерӣ ва вижаҳои забони он [Матн] дисс... номзади илмҳои филология: 10.02.20 / Б.С. Шамсов. – Душанбе, 2022. – 64 с.
129. Шапиро, А.Б. Основы русской пунктуации [Текст] / А.Б. Шапиро. – М.: Издательство АН СССР, 1955. – 398 с.
130. Шварцкопф, Б.С. Современная русская пунктуация: система и ее функционирование [Текст] / Б.С. Шварцкопф. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
131. Шербоев, С. Асосҳои илмӣ-методи таълими синтаксиси ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ дар синфҳои 5-8 [Матн] / С. Шербоев. – Душанбе, 2003. – 300 с.
132. Шербоев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Китоби дарсӣ) [Матн] / С. Шербоев. – Душанбе, 2009. – 456 с.
133. Широкова, Е.Н. Новые тенденции в русской пунктуации (по данным массмедийного и художественного дискурсов) [Текст] / Е.Н. Широкова

- // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2015. – №10. – С. 174-178.
134. Ширяев, Е.Н. Рецензия на книгу: Шварцкопф Б.С. Современная русская пунктуация: система и ее функционирование [Текст] / Е.Н. Ширяев. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
135. Шокиров, Т. Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ. Китоби дуҷум бо иловаҳо [Матн] / Т. Шокиров. – Хучанд: Нури маърифат, 2014. – 80 с.
136. Шубина, Н.Л. Пунктуация современного русского языка [Текст] / Н.Л. Шубина. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – 56 с.
137. Щерба, Л. Пунктуация [Текст] / Л. Щерба // Литературная энциклопедия. – М.: ОГИЗ РСФСР, Гос. ин-т. “Сов. Энцикл.”, 1935. – С. 366-370.
138. Щецова, Т.Г. Прямая речь в “Письмах русского путешественника” Н.М. Карамзина и особенности ее пунктуационно-графического выделения [Текст] / Т.Г. Щецова // Проблемы современной науки и образования. – М., 2014. – №2. – С. 86-92.
139. Эшончонов, А. Ҷумлаҳои ҷидааъзо ва баъзе хусусиятҳои услубии онҳо [Матн] / А. Эшончонов. – Душанбе: Мактаби советӣ, 1968. – №10. – С. 32-38.
140. Ярица, Л.И. Пунктуационные нормы и тенденции их изменения в некодифицированных текстах (на материале конспектов студентов томских вузов): автореферат диссертации кандидата филологических наук: 10.02.01 [Текст] / Л.И. Ярица. – Томск, 2009. – 22 с.
141. Ярыгина, Е.С. Тире или двоеточие? [Текст] / Е.С. Ярыгина // Рациональное и эмоциональное в русском языке: сборник трудов Международной научной конференции. – Москва: МГОУ, 2015. – С. 79-83.
142. Bacom, Benjamin. Punctuation, Translation, Interpre 1924,.L - .Vol. 4. Journale of Religion / B. Bacom. – 260 p.

143. Baron, N.S. Commas and canaries: the role of punctuation in speech and writing [Text] / N.S. Baron // *Language sciences*. – L., 2001. – Vol. 23. – №1. – pp. 15-67.
144. Betham, E. Punctuation today: a qualitative study [Text] / E. Betham // *Skepsi*. – L., 2012. – Vol. 4. – №2. – pp. 34-67.
145. Borochofsky, Bar-Aba E. Punctuation marks: procedural and conceptual uses [Text] / E. Borochofsky Bar-Aba // *Journal of pragmatics*. – L., 2003. – Vol. 35. – №7. – pp. 1031-1048.
146. Chafe, W. (1988) Punctuation and the prosody of written language. *Written Communication*, no. 5, pp. 395–426.
147. Clifton, Ch.Jr. The roles of phonology in silent reading: A selective review. In: *Studies in Theoretical Psycholinguistics* [Text] / Ch.Jr. Clifton. – Switzerland: Springer International Publishing, 1998. Vol. 46, pp. 161–176.
148. Comtet, M. Review: Современная русская пунктуация: система и ее функционирование by Б. Шварцкопф [Text] / M. Comtet // *Russian linguistics*. – L., 1990. – Vol. 14. – №1. – pp. 116-119.
149. Cook, V. Standard punctuation and the punctuation of the street [Text] / V. Cook // *Essential topics in applied linguistics and multilingualism. Studies in honor of David Singleton* / M. Pawlak, L. Aronin (eds.). – Heidelberg: Springer, 2014. – pp. 267-290.
150. Crystal, D. Making a point. The pernicky story of English punctuation [Text] / D. Crystal. – London: Profile books, 2016. – 378 p.
151. Crystal, D. Language and the Internet [Text] / D. Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 15 p.
152. Danesi, M. The semiotics of emoji. The rise of visual language in the age of the Internet [Text] / M. Danesi. – London; New York: Bloomsbury Academic, 2017. – 197 p.
153. De Vere Brody J. Punctuation: art, politics, and play [Text] / J. De Vere Brody. – Durham; London: Duke University Press, 2008. – 221 p.

154. Fodor, J.D. (2002) Prosodic disambiguation in silent reading. In: Hirotani M. (Ed.) Proceedings of the North East Linguistics Society [Text] / J.D. Fodor. No. 32. Amherst: GSLA. – pp. 112-132.
155. Geraldine, Woods. Webster's New World Punctuation: Simplified and Applied. Hoboken [Text] / W. Geraldine. – L., 2006. – 114 p.
156. Gate, B. Business @ the Speed of Thought [Text] / B. Gate. – NY., 2000. - 440 p.
157. Humphreys, R.L. Review: Nunberg G. The linguistics of punctuation. Stanford, 1990 [Text] / R.L. Humphreys // Machine translation. – L., 1993. – №7. – pp. 199-201.
158. Jane, Straus. The Blue Book of Grammar and Punctuation. Jossey-Bass, 2008
159. Jones, B. What's the Point? A (Computational) Theory of Punctuation [Text] / B. Jones PhD. thesis. Edinburgh. – L.: The University of Edinburgh, 1996. - 156 p.
160. Johnson, Elle. A Simpler Approach to punctuation. College English. Vol. 15. No. 7. 1954. – 399-404 p.
161. Krahn, A.E. A new paradigm for punctuation. Dissertation [Text] / A.E. Krahn. – Wisconsin –Milwaukee: University of Wisconsin–Milwaukee, 2014. – 235 p.
162. Lukeman, N. The art of punctuation [Text] / N. Lukeman. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 192 p.
163. Lynne, Truss. Eats, Shoots & Leaves: The Zero Tolerance Approach to Punctuation. Penguin Publishing Group, 2004. – 134 p.
164. Moore, N. What's the point? The role of punctuation in realizing information structure in written English // Functional Linguistics. 2016, vol. 3, no. 6. – 200 p.
165. Mitchell, L.C. Mark my words: profiles of punctuation in modern literature [Text] / L.C. Mitchell. – London; New York: Bloomsbury Academic, 2020. – 192 p.

166. Nunberg, G. The linguistics of punctuation [Text] / G. Nunberg. – Stanford: Center for the study of language and information, 1990. – 141 p.
167. Ong'onda, N.A. Punctuation as a sociolinguistic variable in text messages [Text] / N. A. Ong'onda, P.M. Matu, O. Oketch // Sino-US English teaching. – L., 2010. – Vol. 7. – №9. – pp. 42-47.
168. Peters, P. The Cambridge Guide to English Usage / P. Peters. – UK: Cambridge University Press, 2004. – 622 p.
169. Punctuation, in context – past and present perspectives [Text] / C. Claridge, M. Kyto (eds.). – Bern: Peter Lang, 2020. – 287 p.
170. Raclaw, J. Punctuation as a social action: the ellipsis as a discourse marker in computer-mediated communication [Text] / J. Raclaw // Proceedings of the 32nd annual meeting of the Berkeley Linguistic Society. – Berkeley: UC Berkeley, 2006. – pp. 299-306.
171. Safire, William “Blargon” [Text] / William Safire. – NY.: New York Times, February 19, 2006.
172. Salisbury, Rachel. The psychology of punctuation. The English Journal. .Vol28. No. 10. 1939. – pp. 794-806.
173. Shou, K. The syntactic status of English punctuation [Text] / K. Shou // English studies. – 2007. – Vol. 88. – №2. – pp. 195-216.
174. Singleton, Ralph. How to Teach punctuation. College English / Ralph Singleton Vol. 6. – L., 1944. No. 2. – pp. 111-115.
175. Solomon, Martin. The power of punctuation [Text] / Martin Solomon //Design Issues . – L., 1990. – Vol. 6. – No 2. – pp. 28-32.
176. Sparks, Madeleine. A practical Approach to punctuation. The English Journal. Vol. 42. – L., 1953. No. 3. pp. 158-159.
177. Toner, A. Ellipsis in English literature. Signs of omission [Text] / A. Toner. – Cambridge: Cambridge University Press. – L., 2015. - 255 p.
178. Todd, L. Guide to Punctuation [Text] / L. Todd. – L.: Cassell Wellington House, 1995. – 128 p.

179. Truss, L. Eats, shoots & leaves: The zero tolerance approach to punctuation [Text] / L. Truss. – New York: G.P. Putnam's Sons, 2003. – 209 p.
180. Watson, C. Points of contention: rethinking the past, present, and future of punctuation [Text] / C. Watson // Critical inquiry. – L., 2012. – Vol. 38. – №3. – pp. 649-672.
181. Watson, R. Colons and hyphens and commas, oh my! An examination of recreational punctuation [Text] / R. Watson // Language arts journal of Michigan. – L., 2005. – Vol. 21. – №1. – pp. 30-34.
182. Woods, G. Webster's new world punctuation: simplified and applied [Text] / G. Woods. – Hoboken, New Jersey: Wiley, 2006. – 348 p.
183. آتش پرور، حسن. علامت های رایج در نوشته های زبان فارسی. – مشهد: اطلس، 1360.
(Оташпарвар, Ҳасан. Аломатҳои роиҷ дар навиштаҳои забони форсӣ. – Машҳад: Атлас, 1360. – 90 с)
184. احمدی گوی، حسن و دیگران. زبان و نگارش فارسی. – تهران: سمت. 1379.
(Аҳмадии Гевӣ, Ҳасан ва дигарон. Забон ва нигориши форсӣ. –)
(Техрон: Самт. 1379.
185. ادیب سلطانی، شمس الدین. راهنمای آماده ساختن کتاب. – تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، 1365. – 1056 ص.
(Адиб Султонӣ, Шамсуддин.)
Рохнамои омода сохтани китоб. – Техрон: Созмони интишорот ва
(омӯзиши инқилоби исломӣ, 1365. – 1056 с.
186. امینی، کاظم. آیین نگارش مکاتبات اداری. – تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت برنامه ریزی. 1388. ()
Аминӣ, Козим. Оини нигориши мукотиботи идорӣ. – Техрон: Муассисаи олии омӯзиш ва парвариши мудирияти
барномарезӣ, 1388)
187. خاثری، پرویز ناثل. زبانشناسی و زبان فارسی. – تهران: انتشارات بنیاد فرهنگی ایران، 1343. – 305 ص.
(Хонларӣ, Парвиз Нотил. Забоншиносӣ ва забони форсӣ. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳангии Эрон, 1343. – 305 с.

188. خیام، مسعود. خط آینده (آینده ی خط تمام اتوماتیک فارسی). – تهران: نگاه، 1373.
- Хайём Масъуд. Хати оянда (ояндаи хатти тамоми утумотики) (форсӣ) – Техрон: Нигоҳ, 1373.)
189. ذوالفقاری، حسن. کتاب کار نگارش و انشاء. – تهران: اساطیر، 1377.
- i. (Зулфикорӣ, Ҳасан. Китоби кори нигориш ва иншо. – Техрон: Асотир, 1377.)
190. سمیعی، احمد. نگارش و ویرایش. – تهران: سمت، 1385.
- i. (Самий. Аҳмад. Нигориш ва ви́роиш. – Техрон: Самт, 1385)
191. ضفوی، کوروش. آشنایی با نظامهای نوشتاری. – تهران: پژوئک کیوان، 1386. – 100 ص.
- (Зуфуй, Куруши Сафавӣ. Ошноӣ бо низомҳои навишторӣ. – Техрон: Пажутики кайвон, 1386. – 100 с.).
192. فرشیپورد، خسرو. مسئله درست و غلط (نگارش و پژوهش در زبان فارسی). – تهران: سخن، 1387. – 321 ص.
- (Фаршедвар, Хусрав. Масъалаи дуруст ва ғалат. – Техрон: Сухан, 1387. – 321 с.)
193. قربانیون، حسین. شیوه ی ارائه ی مطالب نوشتاری و گفتاری. – مشهد: جام آریا، 1383.
- (Қурбониюн, Ҳасан. Шеваи ироаи матлаби навишторӣ ва гуфторӣ. (Машҳад: Ҷоми Ориё, 1383.
194. کاخی، مرتضی. شیوه ی نگارش. – تهران: امیرکبیر، 1378.
- (Кохӣ, Муртазо. Шеваи нигориш. – Техрон: Амири Кабир, 1378.)
195. یاحقی، محمدجعفر و محمد مهدی ناصح. راهنمای نگارش و ویرایش. – مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، 1383.
- (Ёҳақӣ, Муҳаммад Ҷаъфар ва Муҳаммад Маҳдӣ Носеҳ. Роҳнамои нигориш ва ви́роиш. – Машҳад: Интишороти Остони Қудси Разаӣ, 1383).

II. Манбаҳои электронӣ

196. Paul, Bruthlaux, The Rise and Fall of the Semicolon: English Punctuation Theory and English Teaching Practice, Applied Linguistics, Volume 16, Issue 1, March 1995, Pages 1–14, <https://doi.org/10.1093/applin/16.1.1>
197. <https://grammatologiya.academic.ru/108> (Речаи дастрасӣ 28.07.2021).

198. <https://iqna.ir/fa/news/1768551> بررسی امپراتوری غور و تمدن اسلامی در این دوره
(Речаи дастрасӣ 07.08.2021)
199. <https://www.google.com/amp/s/payom.net/ab-asvad-dual/amp/> (Речаи дастрасӣ 08.08.2021).
200. <https://www.thepunctuationguide.com/index.html> - (Речаи дастрасӣ)

III. Сарчашмаҳои истифодашуда

201. Айнӣ, С. Дохунда / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
202. Айнӣ, С. Куллиёт. Иборат аз 15 ҷилд – Ҷилди 1. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 1958. – 346 с.
203. Айнӣ, С. Марги судхӯр [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
204. Айнӣ, С. Ғуломон [Матн] / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1950. – 624 с.
205. Айнӣ, С., Деҳотӣ А., Карим Ҳ. Ҳикояҳо [Матн] / С. Айнӣ ва дигарон. – Душанбе: Адиб, 1988. – 176 с.
206. Айнӣ, С. Ятим [Матн] / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1957. – 117 с.
207. Айнӣ, С. Восифӣ ва хулосаи “Бадоеъ-ул-вақоеъ” [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 336 с.
208. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. [Матн] / С. Айнӣ. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
209. Айнӣ, С. Ба Ҷ. Иқромӣ. [Матн] / 27 апрели соли 1949 (ба ҷоп тайёркунандагон: Салоҳат ва Холида Айнӣ) // Садои Шарқ, 1968. – №4. – С. 97-98.
210. Ганҷавӣ, Н. Куллиёт Ҷ.1 [Матн] / Н. Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
211. Деҳотӣ, А. Ту ҳам ёде бикун аз ман [Матн] / А. Деҳотӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 288 с.

212. Деҳотӣ, А. Куллийёт. Ҷ. 1. [Матн] / А. Деҳотӣ. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 374 с.
213. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ [Матн] / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Маориф, 1962. – 580 с.
214. Икромӣ, Ҷ. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 2 [Матн] / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 474 с.
215. Икромӣ, Ҷ. Тахти воҷгун [Матн] / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 340 с.
216. Карим, Ҳ. Оқшуда [Матн] / Ҳ. Карим. – Душанбе: Ирфон, 1965. – С. 367.
217. Лоҳутӣ, А. Шеърҳо ва дostonҳо [Матн] / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 448 с.
218. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 2 [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. Душанбе: Ирфон, 1980. – 502 с.
219. Муҳаммадиев, Ф. Дӯстон тоҷи сар [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.
220. Ниёзӣ, Ф. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.3. [Матн] / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 400 с.
221. Рӯдакӣ, А. Осори Рӯдакӣ [Матн] / А. Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – 541 с.
222. Сулаймонӣ, П. Қаламаи умри ҷовидони ман аст [Матн] / П. Сулаймонӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 237 с.
223. Турсунзода, М. Нафаси гарм [Матн] / М. Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 1989. – 145 с.
224. Толис П. Осори мунтахаб. – Ҷ.2 [Матн] / П. Толис. – Душанбе: Маориф, 1982. – 384 с.
225. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 1956. – 354 с.
226. Улуғзода, С. Восеъ [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.

227. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн] / А. Фирдавсӣ. – Душанбе, 2007. Ҷ.1., – С. 57-58.
228. Ҷалил, Р. Ҳикояҳо [Матн] / Р. Ҷалил. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 480.
229. Ҷалил, Р. Шӯроб [Матн] / Р. Ҷалил. – Душанбе: Ирфон, 1967. – Ҷ.1. – 457 с.
230. Ҷалил, Р. Одамони ҷовид [Матн] / Р. Ҷалил. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 447 с.
231. Хусрав, Н. Куллиёт. – Ҷ.1. [Матн] / Н. Хусрав. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 638 с.
232. Хоҷаев, М. Нанг ва номус [Матн] / М. Хоҷаев. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 256 с.
233. Шерозӣ, С. Куллиёт. – Ҷ. 2. [Матн] / С. Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 416 с.
234. Aini, S. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini [Text] / S. Aini; translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. Bibliotheca Iranica: Literature Series no. 6. Costa Mesa, Calif: Mazda Publishers, 1998. – 277 p.
235. Hemingway, E. The Old Man and the Sea. [Text] / E. Hemingway. – Душанбе: ҶДММ “Нашриёти Бухоро”, 2014. – 167 p.

ИНТИШОРОТ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Давлатов, М.С. Назарияҳо оид ба таърих ва рушди аломатҳои китобатӣ дар забоншиносии муосир [Матн] / М.С. Давлатов // Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2020. – № 4 (40). – С. 71-75.

[2-М]. Давлатов, М.С. Таҳлили маъноӣ – луғавии пунктуатсия дар забоншиносӣ [Матн] / М.С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – № 5. (100). – С. 141-144.

[3-М]. Давлатов, М.С., Мусоямов, З.М. Ташаккули назарияи аломатҳои китобат ва тамоюлоти асосии он дар забоншиносии муосир / М.С. Давлатов, З.М. Мусоямов [Матн] // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2023. – № 4. (52). – С. 41-47.

[4-М]. Давлатов, М.С. Корбурди аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: умумият ва фарқият [Матн] / М.С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2023. – № 1 (49). – С. 75-81.

II. Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[5-М]. Давлатов, М.С. Корбурди аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ [Матн] / М.С. Давлатов // Маводди конференсияи илмӣ-амали дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи таҳқиқот дар соҳаи забоншиносӣ”. – Душанбе, 2022. – С. 244-247.

[6-М]. Давлатов, М.С. Истифодаи аломатҳои китобат дар забони англисӣ [Матн] / М.С. Давлатов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавии забонҳои Аврупоӣ ва омӯзиши онҳо дар шароити муосир”. – Душанбе, 2024. – С. 111-114.

[7-М]. Давлатов, М.С. Таърихи ташаккул ва рушди хат ва пунктуатсия дар забоншиносӣ [Матн] / М.С. Давлатов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Ҷанбаҳои лингвистияи муқоисавии омӯзиш ва тадريس забонҳои хориҷӣ дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот”. – Душанбе, 2021. – С. 299-322.

[8-М]. Давлатов, М.С. Аломатҳои китобат ва масъалаҳои таълими онҳо аз назари муҳаққиқон [Матн] / М.С. Давлатов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Рушди забони адабии тоҷик дар замони истиқлол: Мушкilot ва дурнамо”. – Душанбе, 2022. – № 1. – С. 300-305.

[9-М]. Давлатов, М.С. Чанд мулоҳиза дар атрофи маънои луғавӣ ва истилоҳии “Пунктуатсия” [Матн] / М.С. Давлатов // Маҷаллаи илмӣ. Осиё ва Аврупо. – Душанбе, 2022. – С. 164-168

[10-М]. Давлатов, М.С. Забоншиносии муосир ва рушди аломатҳои китобат: [Матн] / М.С. Давлатов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Филологияи шарқ: Пажӯҳиши забоншиносӣ, равобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ. – Душанбе, 2023. – С. 43-46

[11-М]. Давлатов, М.С. Истифодаи аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ ва англисӣ / [Матн] // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии дар мавзуи “Аҳаммияти омӯзиши забонҳои романӣ-германӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва вазъи омӯзиши онҳо дар Тоҷикистон”. – Душанбе, 2025. – С. 173-178.

[12-М]. Давлатов, М.С. Таҳлил ва таснифи пунктуатсия дар забоншиносии муосир / [Матн] // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии “масъалаҳои мубрами методикаи таълими забонҳо: тадқиқи методҳои муосир ва технологияҳои педагогӣ”. – Душанбе, 2026. – С. 365-367.

[13-М]. Давлатов, М.С. Таҳлили муқоисаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / [Матн] // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”. – Душанбе, 2025. – С. 84-89.